

Правда.

ПРАВДА

МІСЯЧНИК ПОЛІТИКИ, НАУКИ І ПИСЬМЕНСТВА.

ВИПУСК VII
за місяць цвітень 1889.

Видає і за редакцію відповідає:
І в а н С т р о н с ь к и й.

З М І С Т:

I. Вступні статті: а) пам'яті померших в цвітні письменників руських; б) про історичну освіту; в) сучасні політичні справи в Сербії; г) Русини а балкансько-славянське питання стор. 1—13.

II. Професор Ратміров, роман-бувальщина Д. Мордовця, переклад і передмова Уманця стор. 14—28.

III. Листи з степової України I. Дещо про штунду стор. 29—34.

IV. До історії російської культури на Україні I. Віщованне стор. 35—38.

V. Вісті: а) з Одеси, б) з Криму, в) з Полтавщини стор. 38—49.

VI. Канев та коротка історія його стор. 49—57.

VII. С пісень про Україну, вірш Сивенького стор. 51.

VIII. Огляд політичний стор. 58—61.

IX. З скорбних пісень, вірш Ө. Перебенді стор. 62.

X. Огляд літературної діяльності Словенців в р. 1888 стор. 62—67.

XI. Бібліографічні замітки Українська шляхта в XVI і XVII вв. стор. 67—71.

XII. Відповідь критикові „Перебенді“ Ів. Франка стор. 72—74.

XIII. Листи: а) Гната Омишкевича до О. Я. Коніського і б) В. Навроцького до В. Барвінського стор. 74—77.

XIV. Покажчик листів Т. Шевченка спорудив В. Січовик стор. 77—82.

XV. Сучасна хроніка стор. 83—84.

XVI. Переписка і оповіщення редакції (на окладі).

У ЛЬВОВІ, 1889.

З друкарні товариства імені Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

287
70

Врадопр. пол.

ПЕРЕШІСКА РЕДАКЦІЇ.

Вп. Громадянинові з Кракові: Випуск VII. „Правди“ був уже зложений, як ми дістали вісті з краківської Русі. Помістимо їх, спасибі Вам, у VIII вип.; вони усе матимуть інтерес для всіх щирих Русинів. Просимо і на будуще не забувати про „Правду“.

Вп. Фр. Рж. ze Stéžerach и Hradce Králové. Наперед вже радіємо Вашою обіцянкою.

Вп. Е. Л., М. Г., К. Т., А. К., В. О., В. Б., Л. Л., К. Т., Н. С., О. М., Ол. К., С. Л., В., В. К., III, Н. К. Відповідь на Ваш „Лист отвертий“ можете найти в передовій статті „Правди“ вип. I. та деяких інших в дальших випусках а також в двох вступних статтях VII. випуска.

Авторові листа до ред. „Правди“. Вашого письма не можемо помістити, позаяк сам тон його такий, що не годиться до печаті. Можна і різко, але прилично написати. Крім того й місця у нас вельми мало, то-ж шкода його заповняти безхосенною полемікою. — Хто відрікся своєї народності, того зовуть не космополітом а ренегатом-перенервтом, — хто держиться лат. приповідки: *ubi bene, ibi patria*, — того зовуть запроданцем — а хто змагається до „якогось абстрактного вискочення з усяких національних рамок“ — зовуть космополітом; від його недалеко й той, хто поучає, що національні ознаки — дурниця і що національність кінчиться там, де кінчиться мова.

Др. Вичеса у Львові. Ви признали „Правді“ ролю реформатора, спасибі Вам. А вже-ж звісно Вам, що на всіх реформаторів у світі спадали анатемі і „лихословія“ від ареопагів, сінєдріонів та авторитетів усякого рода, котрі усе собі віндікували непогрішність. І нам довелося дещо такого як раз на зборах згаданих Вами товариств, однак се не спинає нас „йти да йти своєю дорогою“. Може б Ви зволили і на сю тему який відчит оголосити?!

Оповіднену премію для Ви. пренумерантів „Правди“ замовили ми в Петербурзі у видавця Шевченкових „Гайдамак“ з ілюстраціями д. Сластєна. Однак тамошня цензура постановила „картини воспретить, а клише отобрать“. Письля того ми звернулись за тим до К. Ангерера у Відні і в половині мая н. ст. розішлемо премію усім пренумерантам „Правди“, що *зложили або зложать до того часу що найменше піврічну* пренумерату. На пересилку рекомандовану треба прислати 20 кр., що б премія не запропастилась. Вп. пренумеранти зволють нам вибачити за сю поневільну проволоку.

З VII. випуском розсилаємо лист заголовний II. тому „Правди“ за січень, лютий і марець 1889.

В сїм випуску „Правди“ через недогляд при машині переставлено в 4-ім аркуші колюмну 63 намість 62, на що зволють читачі ласкаво мати бачність.

Виходить у Львові

що місяця $15/27$ д.
не менш 5 арку-
шів.Редакція, адміні-
страція і експе-
диція ул. ака-
демична ч. 8.

ПРАВДА

Ціна за місячник

в Австрії	
на рік згр.	6.—
$1/2$ року "	3.—
$1/4$ " "	1.50
на місяць "	50
за границею	
на рік згр.	10.—
$1/2$ року "	5.—
$1/4$ " "	2.50

МІСЯЧНИК ПОЛІТИКИ, НАУКИ І ПИСЬМЕНСТВА.

З редактором в справах мі-
сячника можна бачитися що
середі і суботи від 6—7
години пополудні.

1889.

На кожній рукописі автор му-
сить прописати свою адресу.

Статті не надруковані збере-
гаються не далш як 3 місяці.

Львів 1 (13) цвітня 1889.

З нашої граматки літературної знати, що українсько-руське письменство в цвітні р. 1885 понесло страту не меншу, як і в лютому р. 1861; знати, що 7 (19) цвітня осиротив українську-руську землю, її науку історичну, Микола Іванович Костомаров! Поліг він не на Україні, а в Петербурзі; благородні останки великого діяча прийняла на спочин не рідна українсько-руська земля а фінсько-московські болота!! Так вже судилося; але-ж треба бути певними, що ті останки, яко наш національний скарб дорогоцінний лежатиме в чужій землі тільки до слушного часу, доки наші внуки, нехай правнуки, заберуть свою святую спадщину, перевезуть її на Україну і положать попліч того, хто і життям і ідеями був найблизшим кривним Костомарова! Останкам Костомарова місце віде більш, як на святomu вівтарі цілої українсько-руської землі, на нашому всеславному гробовищі, на нашій Тарасовій (колись Чернечій) горі!... Перенести останки Костомарова з берега Неві, на берег Дніпра, се заповіт нашого покоління, усім, що йтимуть за нами, українсько-руським генераціям. Виконати сей заповіт національний, заповіт, гадаємо, усіх свідомих Русинів, буде першим національним обовязком грядущих поколінь.

Певна річ, що по українсько-руській землі нема осявіченого Русина, що б не відав: хто був Костомаров, що б не тямив, яка його вага і сила за для нашої осявіти, задля розвитку національної ідеї українсько-руської. Головна ідея — яка переходить черс усе

життє Костомарова, через усі головніші твори його, чи історичні, чи белетристичні — ідея Правди, Любові і Волі людської, яко альфа і омега нашої національної ідеї: сій ідеї служив цілий вік, сіві національної ідеї не покидав Костомаров, так само як і Шевченко, змалку і до останку. Шевченко отсю ідею переливав своїми поетичними творами в наше серце, наповав їми наше національне чуттє, Костомаров ту саму ідею вливав в наш розум, через своє Кирило-Методієвське братство і через свої белетристичні і наукові твори.

Шевченко творив українофільство серця, Костомаров українофільство розуму. І дивна річ! Придивіться пильно до творів великого поета і до творів художника-історика, ви спостережете там не тільки одну ту-саму головну ідею національну, вас причарує величезна сила гармонії серця і мозку, почуття і розуму! Так воно й повинно бути в чистому чулому серці, в світлому, оздобленому історичними знаннями, розумі! Шевченків „Кобзарь“ будить, ворушить, виховує і високо підносить те почуттє національної свідомості, без котрого, річ неможлива пановання і торжество на землі Правди, Любові і Волі. Костомаров головним змістом Кирило-Методієвського братства і своїми творами вказує Русинам ту стежку, освічену розумом та наукою, яка веде до торжества ідеї національної, до торжества щасття людського на землі! В обох їх ідея національності все покриває: один чув серцем, другий був свідомий розумом, що через історичні обставини у нас інакше й не може бути. Обидва вони однаково тямали, що по українсько-руській землі добитися до повного торжества і пановання ідеї національної, значить досягти торжества ідеї Правди, Любові і Волі, торжества щасття людського. Розуміти ідею національну інакше, значить не розуміти ширини її неосяжної і глибини її безодної, значить не тямити, яка стежка веде до щасття людського; значить, не тямити, що доки на землі буде хоч трохи утиснена, пригноблена та покривджена якабудь, хоч найменша національність, або народ, доти повне торжество Правди, Любові, Волі ergo щасття людського — буде річ неможлива.

З відсіль добре і виразно знати, що прямувати шляхом широкого національного розвитку, національно-оздобленого поступу і значить-прямувати до всего того, що становить ідеал людського братерства, що становить добробит і щасттє людей! Навпаки: іти проти такого націоналізму, іти шляхом козмополітизму, значить в лїпшому разі — іти проти поступу, іти проти щасття людського! Нема до щасття усіх людей іншої реальної путі опріч

стежки національного розвитку. Націоналізм приймає в себе усі добутки людського поступу і науки; він, так мовити, переварує в собі усі ідеї людського щасття, оздобляє їх тією барвою, з якою той чи сей народ може перенятися їми, засвоїти їх і покористуватись з них практично. Найліпша ідея буде марна річ, коли вона не заведена до практичного життя народу, а завести її в народ, посадити її в народі так, що б вона прийнялася, зросла і дала плод користний, добрий, можна тільки стежкою націоналізму.

Така, на нашу думку, головна наука і постичних творів Шевченка і наукових Костомарова; а криницею цієї науки єсть ні що більш, як освіта в загальї, а перш усього історична освіта. Тим-то, що б шанувати Костомарова, треба перш усього знати історію рідного краю нашого, нашого народу українсько-руського! Знати історію — не значить знати сухі факти та хронологію; знати історію — значить тямити дух минулого, зрозуміти його силу і вагу за для сучасного і за для будущини. Освіта історична виховує між людьми чуття солідарності, те чуття, без котрого і цивілізація і поступ — будуть самі лишень слова, слова!... Солідарність між людьми, яко добуток свідомості і минулого і власних національних інтересів, нівечить між людьми егоїзм — се найперше гальмо людського щасття. У кого виховане чуття і потреба солідарності, той усі свої вчинки справляє на стежку громадського добра і вони надають йому геть більш гаразду духового, морального, аніж задоволення яких будь егоїстичних інтересів. Чоловік перенятий таким чуттям, живої потреби жертвувати власними, тим паче, дрібними егоїстичними інтересами, задля інтересів громадських, не зупиниться віддати навіть своє життя, коли запевниться, що через те побільшає на землі щасття і поперед усього щасття серед його рідного народу. В якому народі більш розвинене і виховане таке чуття, той народ найшвидше йде по дорозі поступу до ідеалу щасття. На нашу думку і серед Русинів, чи то в Галичині, чи по Україні доти поступ не піде широкою дорогою, доки освічених Русинів не перейме чуття національної солідарності за для праці і роботи на користь громадську. Що б зростити і виплекати отсе неминуче потрібне Русинам чуття, треба опріч освіти історично-національної, покинути на віки отой формалізм, оту сучасну, так мовити, схоластику, що мертвить людей, обдає їх холодом, марнує в людях ентузіазм... Ми розуміємо той тяжкий недуг сучасний, що обгортає Галичину і Україну; недуг сей ніщо більш, як осоружний нам песімізм. Минемо річ про те, хто, коли і яким робом завіс до нас сю лиху пошесть. Помітимо

тільки, що сей лихий недуг перш усього доводить брак доброї освіти, упадок духа і пановання верхоглядства. Песимізм єсть ворог поступу; він руйнує наше національно-поступове прямування, нівечить моральність, баламутить людей, найпаче молодих, доводить їх до байдужості, до лїнївства, до полохливості. Він на руку ворогам нашого поступу, він сприяє лишень тому еґоїзму, що береться верховодити та панувати поміж людьми з недостигим розумом і розвитком! Найгірша шкода сего недугу та, що молодїж, вихована під єго впливом, вийшовши в хату практичного життя, не тямить, до чого взятися! Вона бачить, що те життє, яке їй показували в теоріях, цілком не відповідає тому життю, яке стоїть перед нею дїйсне. Не знаючи життя дїйсного, не тямлячи єго реальних потреб, не відаючи реальних стежок, песимізма, спершу дивується, не їме віри власним очам, а потім запевниться і... опускає руки, стає до всего байдужим, кориться дїйсності, не має спроможності боротися з лихом, бо без віри в свою ідею боротьба неможлива!... Лихо, недуг і оптимізм, але-ж коли б не було між ними середини, то ми швидче зробилися б оптимістами, бо в оптимізмі все таки менше мертвого формалізму і байдужості.

Воля сумління, воля слова, воля зборів, гарантія особи, се такі елементарні потреби людського життя, що без них ні духовий, ні моральний, ні матеріяльний добробит народів річ цілком не можлива. Коли ми бачимо, що отсі елементарні потреби цілком не задоволені у наших братів на Україні, то се нас не дивує; причину тому ми добре тямимо. Але коли ми спостерегаємо, що і у нас в господї практичне життє доволі часто змагається против задоволення тих самих потреб, то се вельми дивує. Ще більш дивує нас, що на факти, котрі гнобляють і утискають прямування до задоволення тих потреб, наперекір праву, ніхто з наших заступників соймових, а тим паче з заступників в раді державній, не звертає потрібної пильної уваги. Байдужість наших послів до тих сумних фактів, що в життю практичному явно нехтують конституційні гарантії, не тільки вражає нас особисто, але вона принижав вагу і значінне самих послів; свідчить, що вони або не тямлять широкого задання свого перед народом і краєм, або що їм бракує звичайної горожанської сміливості вступитися за покривдження і нехтовання адміністративним, чи інчим яким урядом, починаючи з віта і кінчаючи міністром тієї, чи іншої постанови конституційної.

Причина такого, скажемо щиро, лиха лежить нї в чому більш, як в тому, що нам в загалї бракує політичного виховання, а через те ми не спромогаємся користуватись і заводити в життє практичне політичну волю. Хоч би яка широка політична воля не належала людям по праву, а коли у них нема або є та ще вельми мало політичного виховання, то не велика буде з неї користь практична. Політичного виховання можна надбати тільки освітою і переважно освітою історичною. А хто-ж не тямить, яка серед Русинів занадто мала історична освіта. Через те і національна свідомість і національне чуттє не вельми міцні, через те і ренегатство серед Русинів, треба признатися, прокидається може частійше ніж де інде. Не можна мовити, що б у нас не пильнували люде, найпаче серед молодіжї, спізнати де-що з наук політичних, напр. політичної економії, соціології і т. ін., але-ж се спізнання не дає їм міцного політичного виховання і знання їх, яко такі, що вельми мало заводяться в життє практичне, лишаються без користі для національно-народних справ, лишаються мертвим капіталом. Річ се натуральна зовсім: під ними нема того ґрунту, на котрому вони зростали б, міцніли і давали добрі добутки практичні. Ми розуміємо добрий ґрунт науки історичної.

Відома річ, які мізерні знання історичні, найпаче знання українсько-руської історії виносить наша молодіж з шкіл середніх: навіть з руської гімназії. Шкільна наука історії не дає молодіжї нашій не то що ідеалу, а навіть доброї певної самосвідомості національної. Університет не багато до того додасть, коли то ще й додасть! Як не вбога, як не пригноблена і покручена шкільна наука історична в Росії, але там молодіж, найпаче з університетів винесе геть більш знаній історичних ніж у нас. На превеликий жаль і сором нї в Росії, нї у нас нема, (ми про се вже споминали) ні єдиної катедри українсько-руської історії, але в Росії українська молодіж задля історичної освіти має інші скарби: праці Костомарова, Антоновича, Левицького Ореста, почасті Гловайського і багатько інших. Коло тих скарбів молодіж добре пильнує: тим то серед української молодіжї і світогляд ширше і національні ідеали глибше і будь там хоч така убога, як у нас, політична воля, там, се певна річ, політичне виховання ширилось би шпарко. Коли ми й зустрічаємо серед української молодіжї деінде козмополітичне прямовання, так знаємо запевне, що викликає воно перш усього повною недостатчею політичної свободи і неволею слова. У нас навпаки: наш вузький світогляд, наш „козмополітизм“, нашу недостатчу політичного виховання викликала

і підтримує наша історична темнота. У нас, та се інколи хоч і рідше трапляється і на Українѣ, не диво зустріти юнака, що кілька разів перечитав і Маркса, і Спенсера і багато дечого іншого з соціології; але не відає елементарних фактів з соціально-історичного життя рідного краю і народу, а через те не велика нам користь, а часом ще буває і шкода з того широкого знання книжок по соціології. Інакше б було, коли б перед соціологією ішла історія, коли б знання з наук політичних падали на ґрунт історичного знання. От чому ми радимо нашій молодіжї перш усього братися до історичної освіти, перш усього добре пильнувати коло історії рідного українсько-руського народу і перш усього на сему ґрунті надбати собі національної самосвідомості, прирости до національного ідеалу, зазброїтися політичним вихованням.

Але головна річ нашої розмови на сей раз не до молодіжї, а до людей дорослих, до виборців. З самого початку вказали ми, чого досі бракувало нашим руським заступникам. Перед нами нові вибори. Ми щиро бажаємо, що б і на сей раз виборці не зробили таких самих, не відповідних нашим національним інтересам, помилок, які траплялися досі; се б то ми бажаємо, що б на соймових заступників руських були вибрані люде народної, національно-поступової барви і що б вибрані були люде з політичним вихованням, переняті горожанською сміливістю, властиво свідомістю обовязків своїх, яко заступників народу.

Чоловік політично вихований, перенятий національним ідеалом, свідомий обовязків посла, повинен добре тямити, що ті обовязки вельми тяжкі, але невиконання їх єсть велике злочинство перед усією українсько-руською нацією. З уст посла, з добрим національним сумлінням, не почуєте такої нісенітницї, про яку траплялося цілому світу довідатися з уст де-кого з руських послів в раді державній, хоча б на пр. про фонетяку, про німецьку мову і т. і. Посол, свідомий своїх соціально-національних обовязків, не дратуватиме сусіда дрібницями про які-будь „нетактовности“, але не вважатиме за дрібницю такі події, які випадали в рогатинському пов., в долиньському (і ін. в. пр. дорогові „бунти“). Посол свідомий своїх прав і обовязків, не промовчить жадної неправди, яка нехтує наші національно-народні права; яка гнобить наші економічні, культурні і освітні інтереси. Заступник народу—се перш усього борець за народ, за націю, лицарь світа і добробиту краєвого, лицарь згоди і спільної роботи на добро цілого краю, на добро цілої України. Посол в державі конституційній—перший вартовий волі

сумління, волі слова, вартовий незачіпності особи, одно слово: посол невисипуший вартовий політичної волі і поступу. От таких людей повинні Русини вибрати на заступників до сойму і до ради державної, людей перенятих національно-народним ідеалом; людей, що розуміють в будущині інтереси українсько-руського народу, що радо носитимуть цеглу на будівлю величезного храму славянської федерації.

Хто-ж у нас такі люде?

На нашу думку поіменувати таких людей, виставити їх кандидатами на заступників, повинна наша „Народна Рада“. Будемо сподіватися, що вона виконає сей свій обов'язок; а коли ні, тоді мусимо ми взятися за виконання хоч і не нашого, але вельми близького нашому серцю обов'язку, і назовемо тих Русинів, яких, на нашу думку, повинні Русини вибрати на заступників своїх до сойму.

Сербський король (тепер вже екскороль) Мілян скуєвдив, коли не цілу Европу, так, запевне усіх своїх сусід. Ще в кінці грудня торік, гадали, що Мілян, завівши в Сербії нову і справді таки добру і ліберально-демократичну конституцію, заспокоїв тепер і край, і самого себе, улагодив і зміцнив свої відносини до Сербів. Аж ось не минуло й два місяці з того часу і Мілян відцурався від корони і королем Сербії постановив свого недолітного сина Олександра, під доглядом трох опікунів-регентів, що й правитимуть Сербією, доки Олександр дійде до дорослого віку. Даремна річ марнувати час, вгадуючи, які добутки вкличе в Сербії, в сусідів її, і в Європі відречення Міляна; більш буде користі озирнутися на минуле Сербії, хоч на те, що сталося там в ХІХ віку. Бачимо, що за час не вельми великий (нема ще віку) на сербському троні сидить вже восьмий керманич після того, як Сербія визволилась з під кормиги турецької. Прогнавши Михайла, Сербини покликали на князя Олександра (Юрієвого сина), але-ж і його зсадили за те, що він р. 1848 не скликав скупщини. Десять літ ще правив він після 1848 р. Сербами, але-ж народ не сприяв йому і мусив він покинути Сербію. Народ покликав знов Мілоша; за ним р. 1860 на сербському троні сів син його Михайло та господарював не довго, бо р. 1868 його вбито. У Михайла дітей не було, князем Сербії обібрано Михайлового небожа, Міляна. Люде, в руках котрих була на той час власть, тоді вже наробили таких помилок, що неминуче мусили викликати завзяту боротьбу партій.

І справді с того часу, як Мілян, дійшовши дорослого віку, почав правити Сербами, увесь той час, майже 20 років, не вгавала боротьба партій: вона руйнувала найпаче економічний побит народу, руйнувала державні фінанси, викликувала одну за одною помилки: вона надавала Мілянові спроміжності набіратися часом деспотичних диктаторських заходів; вона довела ёго до війни з Болгарами, що на віки покрила ёго неславою; вона, нарешті, довела ёго до відцурання від трону.

Які причини сприяли такому недоброму ладу? Хто каже: усе му лиху голова вплив сусід, найпаче вплив панславистів-русофілів. Усі ті керманичі Сербії, що підлягали впливу Австрії і цуралися впливу Росії і панславистів, починаючи від Олександра Юрієвича і кінчаючи Мілянм, не мали спроміжності довго сидіти на троні; бо змагаючись проти Росії, вони тим самим ішли проти волі власного народу, симпатії котрого, се певна річ, горнутья до Росії.

Що обидві сусідки Сербії, с того часу, як вона визволилась, пильнують підбити її під свій вплив, се факт зовсім певний, але що до народних симпатій, так се ще велике питання і ніхто не доведе ёго певними фактами. Так само, як не можна певними фактами довести й того, що хотіла довести одна віденська німецька часопись, буцім сербський народ не доріє ще до європейського життя конституційного. На нашу думку головне зерно частої переміни керманичів сербських лежить ніде більш, як в характері сербського народу. Часта переміна керманичів доводить нам, що сербський народ не стратив споконвічної вдачі славянської, змагається проти того бюрократизму, який пильнували прищепити до ёго; змагається і проти династичного устрою сербський народ, народ глибоко демократичної вдачі; кожен Серб, свідомо вольний горожанин свого краю; Сербі мають славні традиції історичні, традиції про царство Степана Душана. Все отсе вкупі тягне Сербів до ідеалу цілком супротивного інтересам ёго сусід, до того ідеалу, якому, чи свідомо, чи не свідомо, а не змагається ніхто з усього сербського і болгарського народу. Дехто з сербських керманичів, найпаче Мілян, потроху розуміли (але тільки потроху) як народний ідеал, народну вдачу, так і ту задачу, яку доля судила серед Славян невеличкому королівству Сербії, сему славянському Піємонтові. Але-ж волю і прямування до таких ідеалів усе паралізував у сербських керманичів вплив чужинців с того й з другого боку. Виникнути, спекатися сего впливу, навряд чи спекались би і люде з більшим розумом і міцнішою волею, ніж

усі ті керманичі, яких ми бачимо на троні сербському за останнє піввіку! Становище кожної невеличкої держави, положеної проміж двох сильних сусід, усе буває тяжким; а положення Сербії, з її центральною вагою, тим паче було і є, і довго ще буде, тяжким. Тут, ніби в тій приказці народній, пани (сусіде) б'ються, а у народу чуби трещать. Таким робом керманичі Сербії по волі, чи по неволі, а не спромагалися не підлягти впливу сусід. А вплив той, опріч обставин політичних, носив в собі насіння бюрократизму, осоружного демократичній вдачі сербського народу і не відповідав славянсько-федеративним ідеалам.

Часті переміни на сербському троні запевняють нас, що сербський народ змагається проти чужого бажання, завести у його династично-спадкове право. Опріч того опікунство над Міляном, як і сучасне опікунство над недолітком Олександром свідчать, що сербський народ може спокійно правитися радою, вибраною народом. Уся історія Сербії за XIX в. доводить, що у сербського народу не зростає почуття до династичності; одна династія перемінює другу, але тільки на те, що б перегодом і її знов перемінено. Не треба бути віщим пророком, що б сказати, що і новий король не вельми довго сидітиме на троні. Безладде в Сербії не вгамується ні тим, ні другим династичним заходом. Чи був би Мілян, чи недоліток син його, чи буде Петро, або Наталія, до чого прямує дипломатія російська з її інтригами, все одно, сербське питання стоятиме, бо воно не сербське тільки, а славянське, воно не династичне, не спадкове, не бюрократичне, а народне, демократичне, виборне; воно початок тієї великої федерації усіх славянських національностей, до якої горнутья і повинні горнутися усі Славяне. Що до впливу того, чи сего сусіда, то вплив сей міг би бути вельми добродійним, коли б він, прямував до славянсько-народного ідеалу, а не против його. Сією, і тільки сією стежкою, може розв'язатися і заспокоїтися не само тільки сербське питання, а разом і болгарське і чорногорське питання і питання усіх південних Славян.

Вже кілька літ, що найменше вісім, спостерегаючи життя Росії, не можна не помітити, що політика цієї держави іде двома супротивними течіями: в господі, обскурантизм „чистої води“, по за межами проставні ще чистішого революційного баламутства; керманичем і тієї і цієї течії, стоїть ідея панславізму і заступники її. Хто б не няв тому віри, нехай нагадає собі з одного боку: утиск і гнобительство над усім, що змагається вложити шию

в ярмо панславізма; руйнування усіх тих попередніх реформ, що хоч трохи зближали Росію з сімєю культурних народів європейських, напр. зруйнування істоти законів преси (1865 р.), законів судових (1864) і нарешті неминуче зруйнування законів земської автономії і злученої з нею освіти народної, через передачу шкіл елементарних в руки духовенства. З другого боку нагадаємо герці (небіжчика вже) Скобелева, промову його в Парижі, промову перед царем року 1886 московського „голови“ (президент міста Москви) купця Алексєєва, промову єноралів Дурново, а потім Ігнатєєва в Петербурзі на зборах панславянського товариства; нагадаємо нечувані в світі, ситовищні події єнорала Кавльбарєа в Болгарії; заходи Хитрово; ворохобню рушцєкку, нарешті Ашиновську єпопею!! Се-ж тільки дрібна частинка того, що діялося на видоці, прилюдно, а що, коли б у нас була спроміжність зазирнути в „тайни дипломатії“. Тай без того, кожен тямить, що від часу, як Батенберґ заподїяв полохливий свій вчинок, урядова Росія верне до того, що б тим, чи інчим чином викликати в Європі війну, але викликати так, що б почала її яка інча держава, що б Росія опинилася в становищі вїби неминучої оборони; або ще лїпше, що б їй задержати нейтральність, а тоді вже покориштуватися з добутоків європейської заверюхи. З усіх заходів Росії і по землях славянських, і між Французами і навіть з Ашиновської єпопеї, знати добре одно прямування Росії: нашкодити Австрії. Нашкодити, бачте, і спинити австрійське „славянофільство“, можна, кажуть, двома стежками: або, повернувши Сербію і Болгарію на губернію білогородську і софійську, а тоді вже потягти і „губернію“ львівську; або-ж з Сербії, Болгарії та Чорної-гори спорудити одно царство, посадовивши, там державцем якогось свого підручного, от хоч би князя Миколу Чорногорського, або зятя його Петра. Тоді б то вже чи по волі, чи по неволі, а до сего царства неминуче пристануть Боснія і Герцєговина; тоді.. ну! тоді вже кожен тямить, що станеться.

Що до з'єднання в одну федеративно-національну державу Сербів і Болгар, то се така спасенна справа, що кожен Славянин запомагав би їй обіруч; але-ж се справа свободи, справа федерації і не російському урядові оборудувати її. Спорудити таку федерацію єсть прямим і головнішим інтересом перш усього Австрії, а потім і останньої західної Європи. А що до „губернії“, то певна річ, що завести їх там, де колись було царство Душана, або королівство Данила, російський уряд бажає не з учорашнього дня, а майже цілих два віки; але-ж не пускає до того дві при-

чини: раз, що люде з доброї волі не міняють лекших кайданів на важші, а друга, що на шляху до „губернії“ лягла б неминуче ціла гора людських трупів і розлилося б ціле море крові людської: перейти через ту гору труднїйше, ніж через Балкани, бо через Балкани вела ідея свободи, і перебрести через те море труднїйше, ніж переправитись через Дунай; балканські Славяне тямлять, що на тїм березі сего кривавого моря воля і поступ вільного розвитку цивілізації і культури, а по сїм боці, асіміляція деспотизм і обскурантизм. Але-ж не можна не помітити, що на самому сподї тих подій і тих заходів, які провадить останніми часами російська дипломатія єсть чимало зерен, що можуть викликати бажану за для Росії сутанію по той бік Дунаю. Згодимосся на годину, що та завірюха скінчиться на користь Росії, властиво на некористь Австрії; але ж що далі заходить?

Памятуючи, що в семї народів славянських єсть ще два народи, котрі далеко-далеко по своїй кількості переважають кількість усіх задунайських і прибалканських Славян, не можна не бачити, що як би не розвязалося питання Сербів та Болгар, але проти течії російського панславїзму стоїть ще два великих славянських народи — Русини і Поляки. Як справитися з ними? Як обидва сї народи, устами і вчинками видатнїйших своїх людей, стосуються і до панславїзму в загалї і до „губерній“ найпаче, про те не треба мовити; то річ відома. Відомо і те, як до їх стосуються і уряд російський і панславїсти. Немануча річ, що питання руське і польське от-от вийдуть на чергу. С першого погляду здається, що питання польське віби то гострїйше і важнїйше для Росії, ніж би то стежка для його більш протоптана; але дійсне, не так воно є. Вже одно те, що під час повстання р. 1863 царь Олександр II. мізкував, що можна задовольнитися, збувшись Конгресівки, вже, кажемо, одно отсе вказує на те, що Росія не билася б до останку за саму тільки Конгресівку. Та тільки треба уважати, що такі відносини Росії до Конгресівки сталися б тільки тоді, коли б в польському питанні Росія не була цілком забезпечена інчим гальмом: в питанні польському інтереси Росії цілком солідарні з інтересами Прусів: що Конгресівка для Росії, те Познанщина для Прусів.. Інакше стоїть українсько-руське питання; тут між Німцями і Москалями не тільки нема і не може бути жадної солідарності, та ще навпаки інтереси Німців вимагають сприяти українсько-руському питанню. Сила сего питання для Росії просто не осяжна, найпаче с погляду економічного. Російські публіцисти досї цілком нехтують українсько-руське питання,

а часом вдають, ніби про се питання не можна й речи здіймати, хіба тільки на глум, та на сьміх. Одначе-ж трапляється, що й російська публіцистика примушена буває говорити про наше питання; тоді вона зводить його на „галицько-руській вопросъ“. От-же й тоді, вона, може й сама того не розуміючи, нехотя вказує, яку велику силу і вагу бачать в сему питанню навіть наші запеклі вороги. Міркуючи про війну Росії з Австрією оден с петербурських публіцистів каже: „Візьме верх Росія — Австрія мусить позбутися Галичини; пересиліє Австрія, руська народність в Галичині погнбла, і така сама доля постигне Поділля і Волинь. Се був би удар в само серце Росії і Росія перестала б існувати яко держава велика; от яка вага і сила Галичини для Росії“.

Таке щире признание має велику вагу не для самих тільки нас. Правда, воно, між інчим, вказує і нам, який інтерес мають панславісти сіяти по Галичині між Поляками і Русинами, а ще більш, між самими Русинами, ростич і чвари. Панславізм хоч не признається, але в глибині думці добре тямить велику силу вороговання народів і партій: він тямить, що без руського питання, питання польске встати на ноги не зможе, а коли б і змогло, то ростич і вороговання між двома народами вельми нашкодить йому, не дасть йому розвязатися на користь федеративної волі і на некористь панславістичної неволі.

Отут і лежить одна с тих причин, що примушують нас з усієї сили пильнувати про згоду Русинів між собою і між Поляками. Отсе-ж причина примушує нас остерігати і Поляків від шовінізму, відвертати їх від вороговання і привертати до згоди з Русинами.

Кажемо виразно нашу думку: польского питання нарізно від питання руського, нема і не може бути. Так вже судилося історією і географічним положенням земель польских і українсько-руських. Польске і руське питання, кажемо далі, вже на черзі повинні виступити вкупі, попліч і попліч іти, доки не прийдуть до храму славянської федерації.

Перша війна між Росією, а котрою будь одною (чи з усіма разом) державою середньої Європи, постановить се питання на чергу і певна річ, що рішиться воно не в Берліні, не в Відні, не в Римі а десь під славянським Седаном; певна річ і те, що воно не рішиться ще зовсім і може рішиться не зовсім відповідно інтересам руського і польского народів. Ні війна, ні дипломатія ніколи не рішають жадного питання радикально; вони тільки дають почин, а в кінець рішає його сам народ; згадаймо найновішу історію

Італії, Румунії і Болгарії. Можна бути зовсім певними, що перший рішенець руського і польського питання, перший присуд, чи вийде він є під гарматя, чи є під пера дипломатії, буде споружений, не питаючись волі і бажання ні руського, ні польського народу. Але присуд той не може надати ві нам, ні Полякам гіршої долі, гіршого становища, ніж те, яке переживаємо.

Тим до нового присуду, хоч він буде й без нашої волі, ми пристанемо не вельми змагаючись, тай не можемо змагатися, бо ні ми, ні Поляки не маємо ще реальної спроможності підперти свої змагання силою. Отсе і вказує нам сучасну стежку нашої роботи і найблизшу мету її. Та війна, що ворухить Русинів з забутку і з неволі, неминуча і, на нашу думку, недалеко вона. Тим то і ми і Поляки повинні, як нарізне кожна нація, так і вкупі, вести свою роботу, вести справи свої так, що б „сніг не впавав нам на непокріті голови“; що б ми були готовими прийняти, є чийх доведеться рук, то ліпше, що судиться нам. Що воно буде ліпше, порукою нам стає, опріч віковішних законів руху поступового, вже те одно, що гірше того, що нині є по Україні, не може бути.

Така неминучість примушує усіх честних і хоч трохи освічених Русинів, швидче братися, і що сили є, братися жвавійше і дружнійше до гуртової роботи і перш усього до простання скрізь, де можна, „національної“ самосвідомості. Всяке збочування з цієї стежки, стає гальмом нашого народно-національного поступу, стає водою на млин чужого нам і ворожого деспотизму і темноти. Всяка млявість, несміливість, полохливість народно-національних робітників сприяє обскурантизму і неволі. Минулі віки неволі доволі натерли шию нашому народові, ярмо асиміляції, хоч би й під проводом козмополітизму, все таки ярмо, а не свобода, воно не може не мулити, не давити; спекатися його, не спекаємося, доки будемо вагатися на обидва боки, доки не рушатимемо одностайно тією стежкою національної роботи, яку вказала нам наша минувшина, яку вказує нам тяжка сучасність і заходи ворогів волі по землях других Славян. Гей-же Русини! до праці одностайної, гуртової! Світ не за горами. Пильнуймо перш усього для власного народу, для самих себе, і цураймося усього, що не веде нас до народно-національного ідеалу, найпаче-ж цураймося московського панславізму: він ніколи не сприяв нам, він був і буде на віки нашим ворогом.

ПРОФЕСОР РАТМИРОВ*)

РОМАН-БУВАЛЬЩИНА.

Д. Мордовця.

ПЕРЕДМОВА.

Професор Сухомлинов написав недавно широку життєпись славного звісного нашого історика Миколи Костомарова. Про Костомарова як в Росії, так і за кордоном скрізь писано було дуже багато; смерть його викликала багато споминок і звісток про його життє, не бракує там і критичних розвідок про його учену і літературну діяльність, а про все те і досі немає повної його життєписі, котра звела б до купи усі, розкидані скрізь по різних виданнях, звістки про його життє і намалювала б нам величний образ славного земляка нашого, як чоловіка і ученого. Таку працю взяв на себе проф. Сухомлинов і, як кажуть, виконав її дуже славно. Подаючи широку і правдиву оцінку літературної, наукової і громадської діяльності Костомарова, автор разом зібрав всі, які де були, звістки про життє його і окрім того додав чимало нового з невідомих досі жерел: так він мав широку, досі неопубліковану автобіографію Костомарова, користувався архівною „III отдѣленія“ і т. д. Ся праця мала друкуватися в журналі „Историческій Вѣстникъ“, та не довелось їй побачити світ божий: петербурська цензура, спершу, кажуть, почала чикрижити всі ті місця, котрі здавалися їй найбільше гострими, а нарешті і цілком заборонила її. Цікавий мотив такої заборони: Сухомлинов дуже високо поставив Костомарова, а тимчасом Костомарів був звісний українофіл! Так ся праця і загинула і відома тільки по переказу від тих, кому довелося читати її в рукописі. Кажуть, що на основі сїєї праці Д. Мордовець написав роман-бувальщину з життя Костомарова, під оглавом: „Профессоръ Ратмировъ“, котрий друкується тепер в „Книжкахъ Недѣли“ за сей рік. Чи так воно справді, чи ні — за се ручитися не буду, але у всякім разі певно, що „Ратмировъ“ не хто інший, як наш славний історик. Бачимо те-ж в романі Шевченка, Куліша і інших земляків наших, котрі, як і всі дїєві особи, виступають тут під вигаданими іменами. Звісна здатність автора

*) Сего місяця припадають роковини смерті славного історика України-Русі, Миколи Костомарова, що вмер у Петербурзі 7 (19) цвітня 1885 р. в 68 році вельми трудящого життя. Думаємо, що найкрасше помянемо знаменитого письменника і перекладового діяча України-Русі, подаючи переклад роману Д. Мордовця, в котрім виступає величний образ пок. Костомарова. — *Ред.*

до оповідання, виведені ним дієві особи, самий час дії — все се робить роман Д. Мордовця дуже цікавим. Тож то, вважаючи на галицьку публіку, подаю переклад сього роману, скоротивши лиш де-які епізоди, котрі, на мою думку, не мають прямого зв'язку ні з життям найголовніших дієвих осіб, ні з самою дією роману, і додавши де-які примітки, що може не зайві будуть для галицьких читачів.

Уманець.

Олександр Миколаєвич Ратміров що йно повернувся від своєї зарученої. Він був щасливий і глибоко зворушений. Через день його весілля. Сьогодні 28 марця, а 30 він вінчається. Сьогодні Лена була надто ласкава і щира. Ратміров все забув — університет, свої лекції, котрі все так радісно привітали його слухачі, забув свою любов науку, свої праці, котрими вже здобув собі поважну славу і поміж товаришами-професорами, і в печаті, і в товаристві. Все се затулила собою маленька чарівниця з чорним волосем і такими-ж очима, що чомусь нагадували йому очі Юдіти.

Сі приміряні очі Юдіти, мабуть, і були причиною того, що в останні часи Ратміров надто закохався в „жидівських співанках“ Байрона і перекладав їх на російську і українську мову. Тож-то й тепер, вернувшись від невісти і віддавши на добра-віч старенькій матері, він і гадки не мав про сон, а взявши Байрона і зробивши начерк перекладу співанки „Вона іде“, почав голосно перечитувати його і рівняти з оригіналом.

„Вона іде у всій красі і повнім цвіту,
Як ніч в безхмарних, ясних небесах,
І все найкраще у темряві і в цвіту —
Усе зустрінулось в її очах,“

віршував він, запустивши пальці обох рук в густі коси каштанового волосся.

Він кілька разів перечитував свій переклад, і все був не контентий: то метричної мелодії було не досить, то вірш не був вироблений досконало, до музичальності, до тої ідеальної краси, від котрої він зараз тільки одірвався.

Разом з сим його збурена думка невтомно працювала. Він мав про те, як тепер складається його життя, котре здавалося йому трохи блідим. Доживши до трицяти років, він не зазнав ще правдивого щасття, щасття особистого, щасття обопільного кохання. Він почував себе самотнім з своєю старенькою матір'ю. Та на своєму віку він зазнав уже і горе, і розчарування. Він утратив

батька, бувши всього десяти років, і він досі ще не міг забути тієї страшної хвилини, коли він побачив труп батька, котрого люто забили дубинами його власні двораки*). Ся страшна хвилина багато понівечила і помяла в його молодій, вразливій душі. Росчаровання він зазнав ще при самому вступі в життя. З дитячих літ уявлявся йому ідеал воєнка в ореолі величності, і він, покінчивши університет кандидатом „словесних наук“, як тоді казали (се було в кінці тридцятих років), пішов на службу юнкером в драгуни. Але там він побачив зовсім не те, чого шукав, і незабаром проміняв драгунську шаблю на перо письменника і ученого. Та й на сьому благородному полі здивав чимало терній молодий, талановитий учений: хоч критика приязно стріла його як літератора і Белінський**) власкавив перші його твори, але як учений — він зразу здивався з заздрощами і злобою учених недотеп, котрі і цькували на його весь вік: по доносу одного с таких недотеп, університетська рада***), з волі вищого начальства, мусила спалити його магістерську дисертацію.

Та що йому тепер до того! Друга його дисертація вже не була спалена, і він тепер магістер, ні, більше того, він жених прекрасної Лени! — „Усмішка, погляд, обличчя з неземною радістю — все, все в ній мовить про дні добра і честі, про дівочі думки в добрій злагоді зо всім сьвятим!..“

І якого радісного життя сподівається він в парі з сїєю милою істотою!

Коли раптом в прихожій зазвенів дзвоник, але так обережно і тихо, що ледве можна було почути. Се здивувало Ратмірова. Хто-б се був в такий пізний час? Хіба від неї? Думка про неї останніми днями витіснила з голови його все, що не тичилось особисто до Лени і обоїльних їх відносин, то йому здавалося, що й сей дзвоник несе яку небудь звістку про неї. Але що-ж могло трапитись після їх розлуки? Се-ж було не давно — от-от зараз. Хіба може він забув у неї що небудь?

С такими думками Ратміров поспішав в прихожу.

— Хто там? — тихо спитав він, що б не розбудити матері.

— Се я, Олександро Миколаєвич, помішник куратора — одмовляли за дверима. — Відчиніть, я до вас на хвилину, маю пильне діло.

*) Батька Костомарова справді вбили його крепакки. Се було 1828 року.

**) Знаменитий критик того часу.

***) Харківського університету.

Ратміров пізнав голос Змієвича*), помішника куратора, і раз-же одчинив двері. Змієвич ввійшов сквапливо, він явно був зворушений. Ратмірова здивувало, що його нічний гість був у віцмундірі, коли він сього-ж вечера бачив його в сертуці і чув, що він іде чогось до куратора.

Вони хутко пройшли в кабінет, де було темно і тільки горіла перед образами лампадка, бо Ратміров збирався вже до ліжка, а перед сном він мав звичай молитися неодмінно перед образами і все читав де-кільки псалмів Іоана Дамаскина, котрих релігійно-поетичний зміст усе зворушав очаровану душу професора-поета, що сьогодня був в надто чудому настрою.

— Олександро Миколаевич! Я до вас з дуже сумною вісткою, казав сквапливо і зрушено Змієвич. Якийсь паскуда зробив на вас донос, наче б то ви склали якесь таємне товариство, противне законам. С Петербургу дали вістку сюди губернаторові і жандармському начальству. Я зараз від куратора, перестерегти вас... Хоч се для мене небезпечно, але с прихильності і шаноби до вас я зважився на се, аби спасти вас. Зараз до вас приїдуть трусити жандарми і поліція. Мене те-ж командировано до сього, яко депутата від університету, а міні се й на руку... Я сказав куратору, що, яко офіційна особа, я повинен бути в формі і мушу заїхати до дому, що б одягти віц-мундір. Я покористувався сим, що б перестерегти вас і спасти... Коли у вас єсть що небудь небезпечно, що може компромітувати вас — папери або листи які, треба зараз-же все се приховати.

Ся несподівана звістка так вразила Ратмірова, що він зовсім стерявся. Таке лихо, та ще коли? — перед весіллям! після такого радісного вечера! після таких мрій і радісних надій! Він все забув, він чув тільки, що разом губить все, хоч і не вважав себе таким злочинним, як міг догадуватись с того, що переказав йому Змієвич.

А Змієвич налягав, приспівав.

— Кажіть-же, що у вас єсть, чого ви боїтесь?

Ратміров згадав, що у його в кешені чорновий статут сього нещасного, віби-то „таємного товариства“, писаний ним власноручне. Він схопився за кешеню, виняв відти невеличкий помятий зшиток, зда-

*) Юзефович — звісний ворог України, той самий, що потім зробив донос на „Юго-зап. отдѣлъ географич. общества“ і „Кієвскій Телеграфъ“ і викликав лютий указ 1876 року; живе й досі в Кієві.

ється в один аркуш поштового паперу, і кинувся до лампадки, що б спалити сей зрадецький доказ; але Змієвич схопив його за руку.

— На віщо се? Не треба, не треба! — казав він: — так гірше, бо буде дух паленого паперу, почують сіпаки, буде підзор. Ну, ви віддайте міні, я сховаю, я спасу вас: вже на мене не буде підзору, не стануть трусити, та ніхто й не догадається, що я був у вас, перестеріг вас... Се і для вас і для честі університета я роблю. Віддайте міні. От так.

Ратміров віддав нещасний зшиток. Сього крім їх ніхто не бачив... Ні, в замкову щілину сю сцену бачили переляклі очі матері Ратмірова.

— Ну, тепер прощайте, дорогий колега! — сказав Змієвич, старанно ховаючи в кешеню зрадецький папір, і трічі поцілував бідолашного жениха: — не бійтесь тепер нічого!

— Дякую вам, Микола Михайлович! — чуло сказав Ратміров: — ніколи не забуду вашого лицарського великодушя.

Змієвич вийшов. Затим настала зворушаюча сцена з матерю; потім трус с шуканням в паперах, в шафах с книжками і одежою, в комодах, за образами, за каглами, в грубах, на горіщі. І хоч шукачі не знайшли нічого підзорного, але Ратмірова арештували і відвезли під караулом в дім губернатора.

Все се діялось на провесні, 28-го марця; але як се було в одному с південних городів*), то ніч була зовсім вже весняна, тиха, поетична, і в університетському саду, повз котрий провозили нового рештанта, соловейко виводив свої трелі, котрі за дві години перед сим здавалися щасливому женихові такими поетичними, коли він вертався від своєї зарученої.

Тепер-же все здалось йому безглуздом і гнітючим—і ся тиха весняна ніч, і спів соловейка, і навіть „вона іде у всій красі і повнім цвіту, як ніч в безхмарних, ясних небесах“.

II.

Смутний та пригноблений ввійшов Ратміров до губернатора.

За довгим столом, накритим червоним сукном с китицями, сиділи по старшинству губернатор, помішник куратора Змієвич, жандармський штаб-офіцер і заступник колишнього уряду — поліцмейстер. На столі пороскладувані були папери і книжки законів.

*) в Києві.

Ратміров незграбно, соромливо вклонився губернаторові і іншим присутнім.

— А! здрастуйте, пане професор! — з ласкавою усмішкою сказав губернатор. — Сідайте. Він показав Ратмірову дзиглик проти себе.

Ратміров сів. Вперше на віку він почував себе підсудним, котрого зараз почнуть допитувати. Відмовлятися, брехати, здавалось йому ділом ганебним. Уперто мовчати — сором. Хіба признатися, розказати все, всі свої мрії і змагання, в основі котрих ідея добра, правди і любови? Але вони, може, й за се осудять, як за злочинство, і тоді своїм признанням він видасть інших — своїх приятелів.

— Скажіть, будь ласка, пане Ратміров, яке се таємне, незаконне товариство ви завели? — спитав напосльдідок губернатор, зазірнувши в якісь папери, що лежали перед ним.

— Вибачайте, ваше превосходительство, в'якого таємного, незаконного товариства я не закладав, відмовляв Ратміров. Коли ви зволили назвати так наші приятельські, чисто домашні розмови, то се невірно: ми нічого противного закону не вдіяли.

— Нехай так; але-ж яка була мета ваших розмов, як ви zvolите називати ваші таємні наради: чого ви мали добуватися? — знов спитав губернатор.

— Ми міркували про потребу духового єднання всіх славянських народів, про моральну і культурну федерацію, про обоїльний духовний зв'язок, що б таким єднанням дати одію зневоленню Славян іншими народностями.

— Але хто-ж вас просив бути сторожами і опікунами Славян?

— Наше моральне чуття, чуття рідні з сіми народами.

Губернатор усміхнувся, а жандармський полковник здвигнув плечима.

Се діло правительства — сказав він, наче сам до себе.

— Еге, пане Ратміров, — проказав губернатор: — ви, таким побитом, хотіли, мимо правительства, самі втручатися в домашні справи інших государств; не забувайте, що всі Славяне і Серби, і Болгаре, і інші, не підлеглі Государю Імператору. Ви надто багато брали на себе; ви знаєте, до чого могло привести ваше діло?

— Мінї здається, що тільки на користь всіх славянських народів — відмовляв Ратміров.

— А мінї здається — відказав губернатор — що воно могло привести тільки до розмиру з сусідними державами. А про те, се не наше і не ваше діло — перебив сам себе губернатор. — Ми покли-

кали вас сюди, не про політику метикувати, а дізнатися про вашу причетність до злочинного товариства. Скажіть, як воно звалося, се ваше таємне товариство?

— Знов кажу вашому превосходительству — налягав Ратміров: у нас не було ніякого товариства, а коли воля ваша, був приятельський кружок імени Кирила і Методія, славянських первоучителів і апостолів.

— Минулися часи апостолів — завважив жандармський полковник.

— Правда — підтвердив губернатор. — Ну що-ж, у вас були збори, засідання?

— Були — одмовив Ратміров; — збиралися оден до другого на чай, на розмову, як інші збираються грати в віст або в преферанс.

— Що-ж, ви назвете нам інших членів вашого товариства?

— Ні, я сього не хотів би. Я бачу, що наше скромне діло вважають, здається, за государственне злочинство.

— Та воно і єсть государственне злочинство — встряв полковник. Коли ви не вважали ваші заходи злочинними, чому-ж ви не обернулися до вашого прямого начальства або хоч до їх превосходительства с прозбою дозволити вам—ну, рятувати чи що там Славян, єднати їх? Вашу прозбу роздивились би, переслали б дальше, і саме найгірше, що на вас чекало тоді — була б вимова або пересторога. А тепер, як хочете... се таємне товариство, а про такі товариства в законі дуже ясно визначено.

— Кажуть, у вас і печать своя була вирізана? — знову забалакав губернатор.

Ратміров мовчав. Печать справді була; але така печать могла бути у кожного.

— Пам'ятаю — продовжав губернатор — на вашій печаті вирізане щось таке з Євангелія: „Идѣ-же Духъ Божій, ту и свобода“, або „Той свободить вы“ — щось так неначе... А від чого, від кого визволить, дозвольте спитати?

Ратміров мовчав.

— Але скажіть, п. професор, ваше товариство мало, як міні відомо, свій статут? — знову спитав губернатор після недовгого мовчання.

— Ні, статута у нас не було, запевняюче відмовляв Ратміров і нишком поглянув на Змієвича. Той сидів потупившись, ні на кого не глядячи.

— Не було? — с притиском повторив губернатор. — Тепер

я бачу, п. Ратміров, що ви нас тільки дурили: значить, все, що ви досі казали, була неправда?

— Я казав правду — глухо промовив Ратміров.

— І тепер кажете правду про устав?

— Еге, у нас статута немає.

— А я вам кажу, що єсть і писаний він вашою рукою! — підняв голос губернатор. — Признаєтесь ви в сьому, п. професор?

— Знов кажу — я не маю в чому признаватися.

— Так я вам скажу, п. професор! — гостро промовив губернатор: — на вас доказує ваш товариш Булак*), котрого арештовано в Петербурзі.

Звістка ся вразила Ратмірова. Він бачив, що все дозвано, що мабуть, всіх арештовано. Але разом він спогадав, що Булак не такий чоловік, що б видав кого небудь. Він швидче все на себе прийме. Певно, його випитують, йому навмисне кажуть, що Булак виказав на його.

— Вибачайте, ваше превосходительство, — твердо одмовляв він — коли Булак справді виказав на мене, то він сказав неправду.

— Так у вас не було ніякого статута?

— Який-же міг бути у нас статут? Може для пам'яті хто небудь і записав щось на взір програми, схеми...

— Схеми? Ні, я кажу про статут: так і сказано в заголовку рукопису: „Статут кирило-методієвського брацтва“.

— Не знаю, не памятаю.

— Ні, ви повинні памятати: статут, кажуть, писаний вашою рукою.

— Такого немає, генерал.

— І ви утверджуєте се?

— Утверждаю.

— Чесним словом?

— Чесним словом.

Тоді губернатор висунув шухлядку стола і виняв відти... у Ратмірова в очах потемніло... виняв той самий статут, котрий взяв у його Змієвич.

Ратміров оглядівся — і побачив тільки спину Змієвича: він нечутно виходив з кімнати.

„Змія!“ мигнуло в душі Ратмірова.

— А се що таке? — спитав губернатор, підносячи до його очей статут.

*) Гулак.

Ратмірову здалося, що він тратить притомність.. Через пів години він був уже в буцегарні.

III.

Одного дня в цвітні 1847 року з брами Петропавловської кріпості*) вийшли три жінки. Одна, літ п'ятидесяти, щира чорнявка, без жадної сивини, в чорних як смола волосях, була, здається, в жалобі: і одежа і сумний вигляд з заплаканими очима, все виявляло її журбу. Се були ті самі очі, що в ночі на 29-го марця пильно вдивлялися через замкову щілину в кабінет Ратмірова, коли ёго перестерігав про щось Змієвич.

Одійшовши де-кільки ступнів від брами, вона одвернулася назад, довго дивилася на кріпость і потім тричі перехрестила її. Вона йшла від сина, котрий сидів в Олексіївському равеліні. З ним-же сидів, тільки в іншому казематі, і друг ёго, поет і маляр Кравченко**), котрий повинен був бути боярином на весіллі у Ратмірова, а замість того попав у кріпость. Як ми бачили, жениха арештували в ночі з 28-го на 29-го марця, а сёго боярина, котрий поспішав з села до ёго на весілля, арештували через день, коли він був вже у фраці, що б бути при вінчанні друга. Арештованого Кравченка повезли просто до губернатора. — „Що се ви, Опанаас Тарасович, у фраці?“ — спитав губернатор. — „Та я боярином на весіллі у Ратмірова“, відмовляв поет-маляр. — „А! усміхнувся губернатор, — ну, куди жениха, туди й бояр повезуть“. Їх і привезли в Петропавловську кріпость.

Дві інші жінки, що вийшли разом с першою с кріпостною брами, були — одна те-ж літня вже, скромно та елегантно одягнена дама, друга — зовсім молоденька дівчина, не більше шіснайдцяти років, вся в чорному, і те-ж, як і мати Ратмірова, з заплаканими і опухлими від сліз очима. Се була молода заручена Ратмірова, Єлена Врубельська***), а немолода дама, мати її Стефанія, щирий тип Польки.

Дійшовши до набережної Неві, де кело дерев'яних плотів стояли уквітчані човни, вони стали прощатися. На Неві ще плавала крига, мости були розведені, то на Адміралтійську сторону треба було переїздити на човнах. Єлена кинулася матері свого

*) в Петербурзі.

**) Т. Г. Шевченко.

***) Алина Крагельська.

жениха на шию і знову розплакалася. Вона довго потім, безмовно ридаючи, лежала на грудях названої матері.

— Ну, годі, любя Лено, — розважала стара плачущу дівчину. — Бог милосердний, через рік його ослобонять: такий присуд вийшов від царя.

— Ох, матінко, як-же він охляв, змарнів! — побивалася дівчина. — І в сьому арештанському халаті... Я і згадати про його не можу тепер, особливо, як в останнє він виглянув зза решотки — блідий, блідий та сумний такий.

— Що-ж робити, моя любя! Будемо терпіти Божу волю, Бог дасть нам сили... будемо молитися... А ти заходь до мене, Леночка.

— Як мама... Коли дозволить — зайду, буду ходити...

Сама Врубельська попрощалася з Ратміровою звичайно, але церемонно і холодно.

Мати і дочка Врубельські сіли в човен і звеліли везти їх до Сенатського майдану. Криги на Неві було чимало і човен посувався помалу; треба було лавірувати між кригою, відпихуватись веслом, іноді гаком. Мати й дочка довго мовчали, думаючи кожна свої думки. Єлена сиділа так, що їй усе видно було кріпость і сей велетенський шпиль з янголом на боці, на самому вершочку, що неначе увиходив в небо безконешною голкою.

— На віщо ти звеш її мамою? — спитала Врубельська, зглянувши на замислену дочку.

— Кого, мамо? Наталю Семенівну? Та вона-ж матір мого жениха — одказала здивована дівчина.

— Гарний жених, в арештанській свитці! — с призирством обізвалась пані Врубельська.

— Мамо! Та се-ж тільки на рік; а потім його слобонять.

— Так; але-ж йому не бути вже професором: так і в приговорі сказано.

— Що-ж мамо! Їму дадуть іншу посаду. Він чоловік дотепний, усе добуде собі кар'єру... Та і не в карері доля.

— Ти метикуєш як нерозумна дівчина — сказала сердито пані Врубельська; та вже після сього він усе буде на приміті у правительства.

Єлена не знала, що одмовляти, і мовчки вертіла в руках заручний перстінь. Вона згадала той вечір, коли він, Олександр, надів їй на палець сей перстінь, а вона весело сьміялася над його товстими, незграбними пальцями, на котрі треба було заказувати

величennaiй перетiнь — „обiд“, i Олександрo звав сeй перетiнь не iнакше, як „мoє заручнe колесо“.

— Мамо, а писати в крiпостi дозволяють? — спитала, трохи помовчавши, Єлена.

— Що писати? Твори або листи?

— I твори, i листи.

— Ну, там се не дуже люблять, а вже ёму нї в якiм разi не дозволять. Хiба ти не чула, що ёму i читати дозволили тiльки Євангелiє?

— Отже, мамо, я нїяк не зрозумiю, в чому ёго вина? Що б усi Славяне жили в дружбi i в згодi, хiба-ж се злочинство?

— А вже-ж! Задумали добродiйствувати Славянам! А що б засьпiвали польским професорам або письменникам, коли б вони задумали добродiйствувати Польщi — визволити її с пiд властi Росiї, Австрiї i Прусiї? — промовила панi Врубельска.

— О, мамо, се-ж зовсiм iнше питаннє! Вони нї про яке визволеннє i гадки не мали.

— Ну, добре. Та що про се й балакати. Тепер от ти плачеш, а через рiк i думати про ёго не захочеш — сказала недбало Врубельска.

— Нi, мамо, нi! Я нiколи ёго не забуду — палко вiдказала Єлена, i її чудовi очi засьвiтилися огнем.

— О, я знаю вас, дiвчат! — усьмiхнулася мати. — Сама була колись такою-ж: скiльки разiв закохувалася, дурiла.. А пiдвернувся iнший, а того довго не бачиш, ну i забула першого. Все се коханнє — поки вiн близько.. Все однаково, що вогонь в коминi: стоїш близько — грiє, навiть пече, а одiйшла далше — ну, й не грiє. Так i тут: як з очей, так i з думки.

Петропавловський шпиль вiдходив все далше, а крiпость ставала все бiльше похмурою. Тiльки золоте яблуко пiд ногами янгола горiло на сонцi, як далека зоря. Єлена озирнулася право-руч на Неву, на Зiмну Палату. На угловiй ёго баштi, з двооголовим орлом над банею, по бiлому масiвному кругу якiсь чорнi палки або лiнii дивно якось совались то на право, то на лiво, то вгору, то вниз: то промовляв своєю тaємною мовою воздушний телеграф.

— Як страшно, мамо!... Наче щось живе там ворухнеться i махi — завважила дiвчина.

— Се телеграф каже, що ти дурна дiвчина — усьмiхнулася панi Врубельска. А от статуя Петра погрожає тобi пальцем.

Дiвчина озирнулася. I справдi, на Сенатському майданi, на величезнiй чорнiй скелi, фантастично вималёвувалася чорна кiнська

статуя, і здавалося, що спіжевий їздець, готовий кинутись в Неву, погрожає комусь великим спіжевим пальцем.

Нашим подорожним було вже не далеко до берега.

Коли разом Врубельська неначе машинально якось нахилилася до дочки і взяла у неї з рук заручний перстень.

— Ой, мамо! Гляди, не впусти в воду, злякалась дівчина; се все, що залишилося мені на згадку про моє щасття.

— А не буде й сього — швидче забудеш своє дурне щасття— відказала мати.

Потім вона підняла руку і кинула перстень в Неву.

— Мамо! Боже мій, що ти зробила! — безнадійно скрикнула дівчина.

— Кинула в воду твою надію, холодно відказала мати: — дурні надії се щасття дурнів.

Єлена гірко, нерозважно плакала.

IV.

Минув довгий, болісно-довгий рік кріпостної неволі.

Ратміров одсидів сей термін, і тільки дивувався, як се він не зсунувся з глузду. Нераз йому навіть здавалося, що його розум неначе мутиться; він зазнав се найбільше в довгі без кінця зімні ночі, коли його мучило безсонне і коли нерви його були часом в такому болізному стані, що йому іноді спадало на думку самовбійство: розбити голову об стіну здавалось йому єдиним виходом. По натурі жвавий, діяльний, звиклий усе до розумової праці, він мусив сидіти без діла, марне шарпати свій розум, коли тому треба було їжі, діла, руху. Деякою гімнастикою було йому, що він в своїй неволі складав одну історичну драму*) з давнього римського життя на сюжет, зложений з його особистим становищем, коли, як свідчить Тацит, одного молодого історика стрінула найлютіша кара за вину, котра зовсім не варта була тієї кари. Але як Ратмірову не дозволено було давати ні чорнила, ні паперу, то процес його творчества повинен був діятись тільки в розумі, в пам'яті, котра у нашого героя була справді феноменальна. Драму сю він присвятив своїй зарученій, додавши їй чулий епіграф з Міцкевича, де вказано, що та, котрій він присвятив працю розумового життя свого в неволі, як той гарний метелик, що втонув і застиг в прозорому бурштині, залишається в його пам'яті такою-ж, якою він ба-

*) Кремуций Корд.

чив її в останній раз — весь вид, очі, волосся, одежа, все зосталося невитравним в його душі. Останні дні неволі були надто тяжкі для Ратмірова: наступала весна, відживала природа, в тюремне віконце, в котре зазірав тільки маленький клаптик петербурського сонця, вривались вже весняні голоси птиць, і він уявляв собі, як розкішно дише тепер південна природа там, де він був щасливий кілька днів і де тепер нудила сьвітом в розлуці та, котра дала йому се коротке щастя. Тепер він справді боявся, що не доживе до визволення, мізок і нерви не витримають. І що б ухилитися від сього страшного кінця, він просив кріпостне начальство обголити йому голову, що б можна було осьвіжати запалений мізок, підставляючи в дощ обголену голову під ринву, коли його випускали с каземата на кілька хвилин в кріпостний садок подихати сьвіжим повітрям. І на посльідок він таки діждався сего визволення. С кріпості перевезли його в „III отдѣленіє“, відки він мусив виправитись з жандармом в Жовтогорське*) губерньске місто середнього Поволжья, на життє під негласним доглядом. В сьому „отдѣленіі“ він побачив з вікна, як підїхала до брами поштова трійка, а незабаром виїшов із брами його друг, поет Кравченко, з жандармом, і трійка помчала їх; але куди — Ратміров не знав. Він бачив тільки, що Кравченко, сїдаючи в поштову повозку, якось озирнувся на вікна „отдѣленія“, і побачивши в вікні обголену голову свого друга, сумно махнув рукою. Після вже Ратміров дізнався, що Кравченка зіслали аж за Арал в арештанські військові роти. Інші його приятелі, як Булак, Леміш**), Чорнозерський***), що більш або менше причетні були до товариства Кирила і Методія, те-ж були порозенлані в різні міста під догляд поліції.

Жандарм, що провожав Ратмірова в Жовтогорське, представив його просто до губернатора, як треба було по інструкції.

У губернатора їх стрів черговий урядник в віц-мундірі. Дивно було Ратмірову почути при сьому похінну розмову між урядником і жандармом.

— Пакет з рештантом? — спитав урядник, приймаючи пакет і читаючи адресу. — „Так, ваше високородіє“ — одмовляв жандарм. — С Петербурга? — „Із „III отдѣленія“, ваше високородіє.“

Поправивши волосся і поли віц-мундіра, урядник боязно шмигнув в кабінет губернатора. Через кілька хвилин виїшов, держучи

*) Саратов, на ріці Волзі. — **) П. Куліш. — ***) В. Білозерський, редактор „Основи“.

в руках розгорнутий папір, губернатор є поліцмейстером, маленьким білявим чоловічком з моргаючими очима, і черговим урядником. Губернатор був чорний, смуглявий чоловік, погано виголений і в халаті є китицями коло пояса. Говорив він охрипло.

— Здрастуйте, п. Ратміров — сказав він похіпливо—вас прислано до мене на службу перекладчиком губерської управи. Пісьля професорської катедри се не висока посада, але що-ж робити? Плата невелика, се правда, та за те і праці не багато: Хіба інколи перекласти показаніє Німця-кольоніста, що не вміє говорити по російськи, або прочитати листи Поляків, що пробувають тут під доглядом, от і все. Але ви, мабуть, маєте достаток?

— Так, ваше превосходительство, я маю на Україні невеличкий маєток і садибу — одмовляв Ратміров: — в сёму я вбезпечений.

— Ну, й добре. Так завтра вам треба явитись в губерську управу, я зроблю розпорядок настановити вас на посаду. А ви — кивнув він до поліцмейстера — зробіть, що там съїде.

Гірко було Ратмірову вислухувати сю суху урядникову мову в присутності жандарма, що, мов та статуя, стояв, як на муштрі. І він згадав при сёму слова начальника „III отдѣленія“, що сказав він, виражаючи Ратмірова в Жовтогорське: „Ви, мій добрий друже, не сподівайтесь багато в Жовтогорську. Для нас, звичайних людей, мають вагу всі сї земні блага, котрими ви нехтуєте; а ви, то зовсім інше діло: ви служите ідеї і повинні знати, що людям, котрі служать сёму богові, призначено ходити „въ милотѣхъ и шкурахъ козьихъ“ і що вони бувають часом і „вервіємъ претираемы, и каменіємъ побиваемы“.

Губернатор мав було вийти, але Ратміров зупинив ёго.

— Ваше превосходительство! Чи можна міні оглядіти гóрод, церкви, інші будівлі і околиці? — спитав він.

— Чому-ж ні? Можна: тільки не можна відлучитися з міста без дозволу поліцмейстера — одмовляв губернатор. — Вас прислано до мене під таємний, не гласний догляд.

Губернатор кивнув головою і вийшов, а поліцмейстер зараз-же звелів провести Ратмірова є поліціантом і жандармом до готелю, в котрому він мав поки жити.

Обібравши для себе кімнату, яка порожнювала, Ратміров зараз-же вийшов, повештатись по місту.

Пісьля річної неволі, Ратміров тепер вперше почував, що він на волі. Як ёму було радісно! Не бачити перед собою важких тюремних дверей, арештанського матраца коло голої стіни, казе-

матного вікна скраткою, не чути одномонітних ступнів вартового за дверима, брязкання тюремних ключів в коридорі, не чути періодичного звону кріпостного годинника, не сподіватися від часу до часу зміни вартових і бачити над собою не стелю тюрми, а блакитне небо, вештатись вільно між людьми, зупинятися перед вікнами крамниць, бачити синю заволжську долину без краю, се було таке щастя, що він трохи не плакав, і всі люди здавались йому тепер рідними, братами, приятелями.

Але він бажав більшої волі, дальше від сіх улиць, від сіх стін, геть з гóрода, на ту гору, що виднілася за яром і кривими уступами спускалася до Волги.

І він пішов до тієї гори. Він минув церкву, другу церкву, майдан, ще одну церкву, і ще одну, перейшов міст через глибокий яр с каламутним струменем, і коло мізерних хатинок почав підніматися на гору. Чим вище він піднімався, тим вільніше почував себе. Він дійшов до шпиль і перед його очима розкинулась вражаюча картина. Здавалось, на десятки, на сотню верст розіслався широкий заволжський степ, що неначе йшов у небо. Долі, під ногами — Волга. За Волгою, в побережній зелені ліса, неначе роскидані пучки квіток — се заволжські вімецькі кольонії. Праворуч, далеко за городом, врізується рогом у Волгу шпиль — се один з шпилів Стеньки Разіна. Ближче, всю долину між гір займає город з багатьма церков і дзвіниць.

Ратміров сів на краю яра і загадався, та не про свою долю, а про минуле всього того, що він тепер бачив. Перед ним вставала похмуро поетична історія сїї Волги, її таємнича, повна трагізму минувшина... Хазарське і болгарське царства з їх своєобразним життем, що колись процвітало по берегах сїї богатоводної ріки... Моголи і Татаре, золота орда... Руські великі князі, що плавали з даниною по ній в ханський табір і частенько приймали там зневагу і кару... Царство казанське і астраханське, низки суден на сїй ріці, новгородські ушкали з Васеюкою Буслаєвим і Прокопом... Легенькі чайки Степана Тимохвієвича і понизової волниці.

Все се він вислідить тут, сам переживе в сему минулому. Скільки простору для праці, скільки поезії в сїй праці!

Але разом він згадав, що йому на віки заборонено писати й друкувати. Холод обхопив його і туманом закуталась вся ця велика картина.

Він озирнувся навкруги: недалеко від його на камені сидів поліціант і, загадавшись, лускав соняшникове насіння.

(Дальше буде в VIII випуску).

ЛИСТИ З СТЕПОВОЇ УКРАЇНИ.

I.

Дещо про штунду.

Не самі тільки економічні болячки руйнують побит українсько-руського народу: велика сила болячок духових не дають народові осягти потрібної освіти та розвитку і за допомогою світу духового полатодити економічну і іншу матеріальну руїну. Перше місце поміж болячок духових займають: неволення сумління і страшення неволя слова. Про них здійсмаємо річ.

Не сам лишень уряд росплоджує у нас на Україні оті дві головні болячки духу; йому запомагає в такій роботі і приватна інтелігенція (переважно, звісна річ, великоруського кодла). Найчуднійше те, що запомагає урядові не тільки та інтелігенція, що прихильна до ёго, що поділяє ёго думки, сирияє ёму; але й та, що нарікає на ёго за деспотизм. Скрізь по Росії є немало таких елементів (звуться вони „общерусскими“, а не що давно вони прибрави собі нову назву „нейтральных“), що доки іде річ про Росію в загалі від Білого до Чорного моря, не відріжняючи жадної національності і беручи усю людність Росії яко „одинъ рускій народъ“, доти ті „елементи“ здаються великими ворогами усякого деспотизму, своєвольства, великими прихильниками політичної волі, волі духу і життя; вони тоді, як от напр. небіжчик Іван Аксаков, або професор Ламанський, Модестов, на ділий світ гукають, що в Росії „панують грубіянські поліцейні та бюрократичні звичаї“ („Набл.“ N. 12 стор. 31 і д.). Отже нехай тільки річ перейде з загального „общерусскаго“ на що будь відрубне, національне не великоруське, на яку будь навіть дрібну етнографічну одміну, зараз ті самі „ліберальні“ елементи, немов їх хто шилом в пятаку шпигне, гукають, що „прямованне відріжнити-ся від нас (великоросів) мовою, вірою, письменством, звичаями, єсть прямованне противне усім інтересам культури і проти ёго повинна з усієї сили змагатися не тільки власть, але ще більше „русская“ інтелігентна громада... (ibidem). Найзавзятійше і уряд і „ліберальна“ громада „русская“ змагаються і лютують, коли заходить річ про волю сумління і слова на Україні.

До чого довели оті змагання і неволення людського сумління і слова наш українсько-руський народ, здається, річ відома кожному, хто не заплющує очей, не затикає ушей. Досить мовити, що

по Україні народ перебуває собі без релігії. Се не гіпербола, а дійсна правда. Пригляньтеся, як стоїть у нас релігійна справа? Уся людність України урядово трактується яко людність православної віри. А чи так воно справді? Майже чи не половина людності пристала або до талапутства, або до молоканства, чи до штунди, чи до якої іншої раціоналістичної релігії; але по закону вона не має права прилюдно, не ховаючись, ісповідувати свою релігію, повинна, беречучись тюрми, та Сибіру, ховатися з своєю вірою, молитися Богові по тайно. Друга половина людності тільки формально тримається релігії православної; властиво тримається самої лишень обрядовості; бо релігії яко моральності давно нема; її звівечило „обрусеніє“. Народ перебуває в темноті; ні школи, ні проповіді з народною мовою нема, поповіство наставляє його чужою мовою, і, головна річ, наставляє його не тій моралі, яка панувала по Україні від часу прийняття христіанства, а тій, яка панує і мусить панувати з погляду російського уряду. Одно слово: та релігія, в істоті якої лежить моральність, любов, та релігія, кажу я, мусить ховатися, а релігія з урядовою моральністю існує тільки формально. Чи жалкувати про се, чи ні?

Давно вже кружає у нас думка, що українсько-руський народ вельми не прихильний до новинок релігійних, що він не любить і не здатен до нових сект релігійних. Тим то, кажуть нам, народ наш так завзято відбивався від унії; тим то не можна не жалкувати, що за останнього часу почали прокидатися по Україні різні секти релігійні. Секти, кажуть, далі, і кажуть часом люде освічені, об'яв патологічний, інколи обскурантний; секти роз'єднують народ і т. д. і т. ін. Дивлячись очима такого уряду, що не признає волі сумління, тут нема чого й змагатися! Так само можна вважати за духову патологію, за обскурантизм, об'яв сект релігійних, коли взяти тільки деякі з містичних сект великоруського народу: вже ж певна річ, що на пр. секту сконців не можна вважати за щось добродійне, або поступове. Але говорячи в загалі про секти релігійні, беручи секту в широкому її значінню, треба вирізняти об'яви патологічні неминучі і в усіх інших сферах людського життя духового. От ми й поглянемо з сего боку на сектанство по Україні; візьмім властиво саму тільки штундову секту, та роздивімся, чи вона справді шкодлива? чи вона справді прицеплена нашому народові кимсь з боку? чи не вийшла вона цілком натурально з природи, вдачі, сучасних обставин, побиту і світогляду нашого народу?

Релігія скрізь по світах становить одну і вельми значну ча-

стину людського життя духового. В історії народів ми не відаємо такого, що б у ёго цілком не було жадної релігії або віри. Релігія зростає у купі з народом відповідно потребам ёго природи. Тим то релігія, як і усеї останні частини духового життя народу, підлягає тим самісеньким законам віковішнього руху поступового. Поступ людей, се вже річ доволі відома, ніколи не зникає; рух ёго може бути більший чи менший, відповідно силі народної енергії, відповідно тому, чи свіжа в народі енергія, чи вона притомлена і треба їй спочинку, але рух поступовий ніколи цілком не зупиняється, доки народ існує, з своїм національним світоглядом. Як-же тільки стане в народі рух поступовий, такий народ перестає існувати і мусить з ёго витворитися новий вже народ. Таким чином поступ культу, як і в загалі поступ людей, скрізь на світі і за всі часи рушає, рушає, не може не рушати і рушатиме до віку. Запевнитися в сему вельми легко, перебігши думкою по історії. Та-ж сама історія посвідчить нам, що заступники культу не хотіли зрозуміти сїєї істини, пильнували про нерухомість релігії і завзято відбивалися від неминучого руху релігійного і вживали всяких заходів, що б спинити ёго; але які с того добутки, про те згадаємо опісля. Отже коли народ не може бути цілком без релігії, коли релігія не може жадним способом лишитися нерухомо, без поступу, то очевидна річ, що об'яв нової секти, кажучи в загалі, єсть об'яв і добуток поступу людської мислі. Значить, цілком марна річ змагатися проти сект, а ще більш марна річ утискати їх. Обгородитися від сект, знівечити їх, або силою приневолити народ до тієї чи іншої релігії, річ не можлива, злочинна. Народ усе пристає до тієї релігії, глибше переймається тією релігійною наукою, істоту котрої вважає найбільш відповідною потребам власного духового організму, потребам життя свого і усеїм обставинам ёго. Вибіраючи ту, чи сю релігію народ не помиляється і, інстинктивно, пристає туди, куди більше вабить ёго істота ёго вдачі моральної, і істота релігії. Християнство найбільш простала по світу ёго істота — любов, бо любов єсть одна з найголовніших потреб духа і життя людського. Люде зрозуміли, що нова релігія (християнство) пильнує завести життя не егоїстичне, а громадське. Отсе й була та підойма, що так незвичайно скоро розпо-всюдила християнство.

Але-ж чим менш яка громада, тим довше і чистійше зберігаються серед неї первісна ідея і відповідна їй організація; зростає ширшає громада і повагом страчується первісна чистота ідей і заносяться ідеї шкідливого егоїстичного змісту. Так само було

і є християнством. З одного боку працювали трудовники мислі і поступу, пильнуючи задержати і зміцнити в життю ту організацію, яка відповідала чистоті Христової науки, з другого боку не спали і працювали лиходійні людські елементи; через те неминуче виступила боротьба і секти. Зайшла звичайно, властива людям, віковішна боротьба поступу є консерватизмом та обскурантизмом, боротьба ідеї соціальної, добра громадського з еґоїзмом. Повагом боротьба набіралає фанатизму; фанатизм правив знищувати усе, що спротивлялося йому. Секти розросталиє; головні заступники їх фанатизували масу, темна маса легко піддавалася експльоатації; фанатизм, прикрившиє іменем християнської любові, розливав море людської крові, вівечив огнем і мечем і людей і добробит їх... Чям більш заступники релігії (духовенство) набіралиє матеріяльної влаєті і впливу, тим більш ширивєя фанатизм і нетерпимість, ієтота християнської науки падала, затемнювалася ієстина, релігія і моральність зникали, замієць їх повєтавали забубони, формалїзм, темнота, як раз те саме, що може підпірати еґоїзм і деспотизм, і душити поступ мислі і добробиту людського.

Але-ж людську думку, людське чуттє можна приголомшити, та не можна на віки задушати, знівечити. І от бачимо, що в єєреднї віки Европа потроху схаменулася, почула потребу розвитку, потребу вибитися є під кормиги темноти. Одно слово: розум людський почув потребу на власне право. Тодї то й з'являєтьєя найбільш релігійних сект: ростуть вони, наче з води йдуть. За те-ж і нетерпимість вєтала проти їх так люто, що цілих два віки лилася людська кров; цілих два віки обскурантизм руйнував Європу. Найбільшої уваги варто те, що найгіршу руїну потерпіли ті краї, держави і народи, де найбільш панувала нетерпимість. Досить нагадати, що найбільш була єпустошена і зруйнована Ієспанія. Нарештї вєя та боротьба євітє є темнотою єкінчилася на тому, що замієць нелюдської нетерпимості, на руїнах інквізиції, на попелї спалених мучеників мислі, єкрїзь по Європі, опріч Росії, панує толєрантність; звієстно не вєюди єще і не раз-по-раз панованнє терпимості справляєтьєя *de facto*, єще й нинї краї і держави, де терпимість ієєтнує лишень на єонституційній хартії, а *de facto* правитьєя фанатизм і нетерпимість. А найбільш знати по тих краях і державах, де енергія людності притомилася, немов вона єпочивав. Далї, єпостерегаючи релігійний рух по Європі і добутки боротьби з ним обскурантизму, помічаємо три важних умов: а) єєрез ту боротьбу найбільш зо вєїх єстратили заступники фанатизму і нетерпимості релігійної б) що де, в якому народї чуетьєя більш

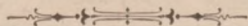
поступової енергії, більш потреби рушати поступово, там в тому народі найменш фанатизму, нетерпимості, найбільш толерантності і хоч в тому народі буде найбільш з'являтися сект релігійних, але вони ні духовому, ні моральному, ні матеріальному добробиту не шкодять, а навпаки розвивають його і підносять, і в) що ніякими в світі утисками, ніяким гнобительством не можна знищити релігійного руху, значить і об'яву нових сект, бо рух в релігії підлягає тим самим законам руху поступового, як і всі інші сфери людського духу і мислі. Тим то в історії кожного народу мабуть чи й можна, або вельми трудно, знайти такий поступовий рух, що б не можна було зв'язати його з яким будь релігійним рухом, або хоч питанням. Рух релігійний є тільки частина загально поступового руху людського. А коли здається, що в яких будь великих народних подіях, напр. рух на Україні в XVI і XVII в. кермував релігійний дух, то й здається тільки через те так, що проводирям того руху найлегше було експлуатувати релігійне почуття народу. На мою думку на самому споді того руху народного, який пережила Україна до Хмельницького, за Хмельницького і після його, лежало зовсім не почуття релігійне, не спротивлення унії, а ті загально людські соціальні і економічні основи, ті права чоловіка, за які потім повстала вєславлена велика революція у Французів; почасті ті самі основи, на яких виросла на Україні нова релігія — штундова. Уся річ тільки в тому, що народ усе і скрізь по світах легше і лїнше і швидче і шибше переймається і засвоює собі ті ідеї, які ближше торкають його почуття, і виявляє їх в тій формі і с тими ознаками, які найбільш свідомі йому. Перейдім потроху історію України-Русі. Знаємо, що українсько-руський народ з релігійного погляду такий толерантний, що другого такого, чи знайдемо в Європі. Першим значним релігійним рухом по Україні треба вважати унію. Унія була ні що більш як та-ж сама поступово-релігійна секта. Коли б вона йшла своєю природною звичайною стежкою, то певна річ, що її судилаєь би і звичайна доля: або б вона не маючи успіху, загинула; або б опанувала людність; але змагатися проти неї силою народ українсько-руський ніколи б не став. Взявши на увагу, що того часу, як з'явилася на Україні унія, вплив православ'я вельми підупав; заступники його, духовенство, були доволі здеморалізовані, можна без помилки гадати, що унія повагом би ширилася все більш, та більш, так само, як тепер штунда. Недбалість православного духовенства і природний рух поступовий мусїли викликати ту, чи інчу нову релігійну секту на Україні, але таку, що б відповідала

усім потребам життя Русинів. Опріч усього іншого унії не сталася такою сектою вже через те, що Поляки надали їй ваги політичної і уживали її яко зброю задля ополячування Русинів. Народ інстинктивно, а ватажки його свідомо спостерегли, що в унію заведено зерно денационалізації, що вона веде до ополячування, а ополячення Русинів здавалося зовсім правдивою могилою тих політичних, соціальних, економічних і інч. ідеалів, які народ нестиг в своїй душі! Народ не прийняв унії і народ встав не проти релігійної секти, а проти денационалізації, проти заходів Поляків на народні ідеали. Народ встав за волю, проти крпацтва, перся на волю в козаки: козак тому був ідеалом народу, що з ним єднав народ реальний образ волі, братерства і рівності, образ релігійного, морального, соціально-політичного і економічного життя, той образ, кажу я, який потроху спостерегаємо в науці штундових.

Так само не прийалися і не розрослися по Україні і інші секти напр. Тедозієвщина і соцініянство, хоча і та і ся більш ніж унії відповідали потребам Русинів і хоча в обох їх спостерегаємо зерно того раціоналізму, але тільки одно зерно, на якому зроста штунда. Тедозієвщина мало чеплялася до економічного побиту, а соцініянство зовсім не звертало уваги на крпацтво і неволю; через те Тедозієвщина здобула собі більш прихильників в народі ніж соцініянство.

Богацько б треба часу і місця, що б переказати вплив і відносини народу до нових сект на Україні, які з'являлися в XVIII і XIX віках. Досить мовити, що ні одна з них не мала ще такої сили і ваги, яку має раціоналістична секта штундових. Певна річ, що вага, сила і вплив її лежать в тому, що вона витворена самим народом, відповідає його сучасним потребам, і, взявши в основу головнішу науку Христа, цупко тримається економічного побиту. Вийшла вона не с кабінетних філософічних теорій, а с практичного життя, перенявши свідомість тієї живої несправди, що панує навкруги, свідомість, що духові і матеріальні потреби народу знехтовані, занедбані, незадовольнені і що неминуче треба задовольнити їх, народ почув потребу правди і справедливості. Обмежаному темнотою світогляду не можна було шукати тієї правди і справедливості де інде, опріч життя практичного та досвіду. От чому штундовий раціоналізм не пішов й не йде в глибину філософії, але висшу ідею правди і справедливості привів на землю.

(Конець буде в VIII. вип.)



ДО ІСТОРІЇ РАСІЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА УКРАЇНІ.

I.

В і щ о в а н н є.

В Новгороді Сіверському, на горі, на березі Десни стоїть старадавній Спаський монастирь. Перенесімся туди думкою за 169 років назад.

27 січня р. 1720 рано досвіта правилася в монастирі утрєня. Між ченцями щиро молився старенький отець Порфїрій. Після утрєні він вернувся до келії і тут ще молився. Помолившись, чернець Порфїрій глянув у вікно; ще не займалося на сьвіт; на дворі крепив морозець; по блакїтному небу плив тахо-повагом повновидий місяць. От. Порфїрій пильно дивився на небо: певна річ, що він був істомлений довгою молитвою, що погляд єго на блакїтне небо, велич місяця і зірок, монастирська тиша, все те сприяло неземним думкам, настроювало душу на висший лад! Певна річ, що старий чернець раював, оглядуючи небо, місяць, зорі і не диво, що увесь єго орґанїзм наладився на той ступінь, де людям легко ввижається те, чого справді нема у їх перед очима, одно слово на той ступінь, що зовється галюцінаціями.

От. Порфїрій, постоявши кілька хвилин проти вікна, раптом кинувся с келії і прожогом побіг до пекарні. Тут опріч оконома ченця Єзекїїла, сидів служка Грицько і кілька пекарів. Порфїрій, немов тороплений, вскочив у пекарню і мовив:

— Братія! Господь Бог сподобив мене бачити віщованне на небі. Ось ходімо, я вам покажу єго.

Ченці шпарко метнулися с пекарні. На небі нічогоїсенько незвичайного не видно було.

— Де-ж те віщованне? де воно? — питалися у Порфїрія.

Порфїрій дивився на небо і собі нічого незвичайного не бачив, тільки на місяць насовувалися хмари.

— Мабуть чи не хмари заслонили єго — промовив Порфїрій: справді вже нема... а було.

— Та що-ж ти, отче, бачив? — повідай, допитувався Єзекїїл, ідучи в купі с Порфїрієм до єго келії.

Трохи потроху по всему монастиру покотилася звістка, що Господь Бог сподобив Порфїрія бачити небесне віщованне. Небавом Порфїрієва келія була повна ченців: кожен питався у Порфїрія, що він бачив на небі? Отець Порфїрій респовів:

— Бачив я на небі, де захід сонця, комету; дивився я на неї

хвилини чотирі і бачив я голову людську; з одного боку тієї голови шабля і два мечі навхрест, а два біля них стовма. З другого боку голови дві руки і дві ноги; над руками два місяці, а над місяцями дві зорі; проти голови трохи низше літера—покой (п), біля неї з обох боків по місяцю, а далі хрест. Усе отсе віщованне було жовтого коліру, а місяця тоді невидно було на небі...

Ченці зумалися; слухали, дивувалися. Нарешті хтось з них промовив до отця Порфірія:

— Будь ласкав, отче! намалюй нам усе отсе, що бачив еси.

— Добре! — відповів Порфірій. Він був малярь, тим то невеликої праці було йому намалювати віщованне. Він намалював його крейдою на стіні у келії.

По всему монастиру тільки й речи було, що про віщованне, яке бачив от. Порфірій. Не диво, що після богослуження до отця Порфірія завернув ігумен Макарій. Цікаво слухав він, як розповідав Порфірій про віщованне, ще більш цікаво дивився він на малюнок, що зробив Порфірій крейдою і нарешті казав ченцям зробити такий самий малюнок на папері. Ченці взялися малювати і того-ж дня було зроблено кілька десятків тих малюнків. Вже-ж не без того, що кожен малярь до оригіналу додав де-чого власного по своїй угоді такого, чого на Порфірієвому малюнку не було: напр. оден додав ще два мечі, другий місяць зробив низше рук, третій на гловень літери п почепив варевку і виходило віби то не літера п, а шибениця. Тоді по Україні люде няли віри усяким віщованням, а найпаче таким, що виходили від ченців з монастирів. Тим то й не диво, що малюнки с Порфірієвого віщовання люде охоче купували у ченців. Малюнок кожному здавався цікавим; кожен силкувався біяснити по своєму: що значить те віщованне, до чого воно? на що треба людам сподіватися? До того-ж ще й те додавало віщованню ваги, що на де-яких малюнках ченці поробили й напис: „Отсю комету видко було над Новгородським монастирем року сего, 1720 януарія (січня) 27 дня в ночі, години, чи часа 6-го і, повідають, що сам архимандрита з братією бачили її“.

Таким чином поголоска про сю „комету“ так розійшлася скрізь по околицях, що архимандрита Генадій, хоч був вже на божій постелі (небавом він і вмер), але так переполошився, що велів швидко малюнок с „комети“ укупі с Парфірієм вирядити до гетьмана. Гетьман не тямив, що його діяти? Що б не придбати й собі якої московської пені, він зараз-же вирядив Порфірія, яко „сомнительного въ государственной противности“, в Ніжин до Менщикова. С Порфірієм пісдали і свідків Єзекіяла і Грицька.

„Світлийшому“ князю Меншикову, тому самому, що 12 літ назад гірш усякого Тамерлача зруйнував Батурин, те-ж привиділося державне злочинство в Порфірієвому віщованню: тим то він цілих два дні (3 і 4 квітня) опитував Порфірія, Бзекіла і Грицька. Мало ёму було тих чотирох списків з малюнка, що прислані були гетьманом, він звелів Порфірію ще оден намалювати. Видима річ, що старий чернець, ізмучений тюрмою, наляканий „пыткою“, тремтів перед Меншиковим і роблячи малюнок по пам'яті, наробив в ёму деяких відмін: замість одвієї шаблі, намалював дві, а мечів три, хрест намалював без місяців, а літеру п без веревки. Отсеї відмінні ще більш запевнили Меншикова, що тут діло не аби-яке. 22 квітня посилає він до „кабинетъ-секретаря“ Макарова в Петербург ось який вельми характерний лист: „Не можна мені не звернути уваги на ті „плевели“, про які я довідався тут. Чернець з Новгородського монастиря, чистий мошенник („плутъ“), Порфірій, видав малюнок, буцім він бачив на небі... А яким чином він, той мошенник, бачив те віщованне й коли, про те подаю малюнок, зроблений тим мошенником. Отсеїх малюнків тут на Україні розвелася велика сила в різних людей, через що в народі є думки непевні. Тим то я того „плута“ взяв в арешт і розпитував ёго, хто ёго наустив на таку вигадку, хто навчив зробити такий малюнок. Він запевняє що справді, все те бачив на небі і здався на свідків; а свідки на опиті кажуть, що нічого того на небі не бачили, а лишень у келії „плута“ бачили те намалюванням на стінї. Ото ж гадав я взяти того „плуга“ Порфірія під „пытку“ і царським іменем писав до Чернігівського архієрея Антонія, що б розстриг ёго; але-ж архієрей не послухався мене, відмовляється тим, що віби то без семи соборів того видимого „плута“ розстригти не можна. Тим то прохаю вас, що б про отсе все донесли цареві і, що накаже ёго величество, мене звістїть.“

Царь Петро І. звелів привезти Порфірія в Петербург в „тайну канцелярію“, що б вона вистежила, на що Порфірій пустився на такі вигадки? І от неповинного ченця під вартою привезено в „тайну канцелярію“ 21 жовтня. Певна річ, що „тайна канцелярія“ надавала сій справі великої ваги, бо того-ж самого дня взяла Порфірія на опит і зараз-же вдалася до петербурського митрополіти Степана Яворського, що б зняв с Порфірія чернечий сан. Митрополіта не думав змагатися та здаватися на канонічне право! Що воно ёму, коли „Тайна канцелярія“ — висше усякого права!! Митрополіта зараз вирядив ієромонаха, що б розстриг Порфірія і от з стця Порфірія зробили „розстригу Потапа Матвѣ-

ева" — значить тепер нема вже жадної перешкоди взяти ёго на „пытку“ і полосовати кнутом. Але якось змиловившись і не мордували: двичі ще брали отця Порфірія на опит: він стояв кожен раз на тому, що повідав і на першому опиті.

Після трейтёго опиту, за пять днів привели отця Порфірія в „застѣнокъ“, постановили „на дыбу“, заправили ёго руки в „хомутъ“. . Порфірій твердив одно; „бачив комету“ і т. д.

Минуло чотирнайцять місяців с того часу, як почали тягати Порфірія по тюрмах і тільки 14 вересня р. 1721 „Тайна Канцелярія“ (Толстой, Ушаковъ і Писаревъ) видали присуд „Розстригу Потапа за те, що він вибрехав, ніби то бачив на небі віщованнє, заслатъ в Соловецький Монастирь і там держати ёго, до самої смерті вікуди не випускаючи“...

Не минуло лихо і Чернігівського владика Антонія за те, що відважився не послухатися Менщикова і вважав за свій обовязок більш слухатися церковних канонів, ніж приказу Менщикова. Зацевне не відомо, що зробили владиці. С процесу Порфірія знати лишень, що царь велів єпископа покликати в Петербург в сенат, а сенат вдався до „Тайной канцелярії“, що б зробила сьлідство*).

ВІСТІ.

Одеса 2 Марця. — Лист 2-й.

(Одеса і Атини. — Українська трупа Садовського. — Знову Ашанов. — Памятник Пушкіна).

Трохи я більше забарився в Одесі, ніж мав на думці. Тай набридне він мині. Зіма сей рік дуже люта: морози чималенькі, а вже вітри тії, то просто дошкуляють. Спочатку лютого трохи було заклонулось на одлигу, а то знов подули північні та східні вітри, знов почалась зіма, а сёгодня цілїсїнький день мете сніг і певне завтра знов за санки треба братися. Може воно й справді, що воно не так вже тут холодно, але мині здається, що нігде так зіма не дошкуляє, як тут. Одесіти кажуть, що такої зіми ніколи не було тут, що се, мов, клімат перемінився, а мій двірник то прямо каже, що се настало с того часу, як

*) Написано отсе по оригінальним урядовим документам „Тайной Канцелярії“ (Вершенныя дѣла“ (скінчені процеси) N. 45. кн. XVII); беремо с книжки д. Семевського „Слово и Дѣло“.

Москалі наїхали в Одесу і стали тут селитися. Мінї-ж здається, що найбільше через те зіма дається в знаки в Одесї, що найбільша частина будинків—жидівські, а жиди будуються отак, аби дешевше коштувало аби швидче перепродати; тим то куди не підеш, скрізь холодно і вохко, бо звідусіль дме вітер. Часом трапляється чути похвали Одесї, що ось, мов, таке і сяке, справді, європейське місто; та ще то, що жиди, навіть і земляки занадто вихваляють Одесу. „Се — якось сказав один — се український Петербург, а Київ то Москва“.

— Добре, земляче, а де-ж наші Атини? Ну, звичайно, в Московщинї Атинам не бути, а наші земляки так звикли тягтись за нею, що певне і у себе про Атини не дбають. Не був я в тому Петербурзі і не знаю, чи справді хоч трохи Одесу можна прирівняти до ёго, чи може той земляк занадто вже переборщив, знадившись одеським патріотизмом. У всякому разї таке порівнянне, не велика хвала Петербургові. Ось вам картина одеського європеїзму: в газетах те і діло, що читаєш про убійство, грабовання, насильства, кулачну розправу, а вже тії крадіжки с підконами то що, то ними що дня наповняється в газетах мійська хронїка. Саме місто якесь непривітне: тротуари (пішеходи) найбільше з великих кам'яних плит, котрі дивно потріскалися, позавалювались—треба с пильною обережністю ходити, що б не повивертати ноги; на кожній улиці тільки й бачиш ресторації, відкіля все чується п'яний галас і сьпиви або ще гірше, неладний рев розбитої московської музикальної машини, що так тїшить московських купців; будинки найбільше пооблушлювані, обшарпані, в будівлі нїякого смаку, се просто кам'яні склади, перероблені в будинки; улиці скрізь осьвітчуються дуже погано, а тепер на тротуарах скрізь понавалювані височенні кучугури снїгу і грязї, відкіля усе, як трошки пригрїє сонечко, тече грязюка і чується задухливий сморід. Нї, панове Одесїти, не європейське, а чи-сто жидівське ваше місто.

Але-ж за мого тутешнїго пробування Одеса справді могла похвалитися таким дивом, якого певне і Атинам не доводилось бачити. Се наш український театр, що гостював тут трохи не два місяці. Не дурно-ж земляки наші аж с Києва за 600 верст, зімою, в страшенну хуртовину приїздили сюди, що б розбити свою тугу, почути на сценї нашу гарну мову і пісню народню і побачити чудову гру наших славних артистів. Ви певне знаєте, що в Києві і у всьому кївському генерал-губернаторстві, се б то в 5-ти губерніях не дозволяють грати нашим артистам. С певного жерела недавно я дізнався, як самі орударігнобителї пояснюють причину такої заборони. Якось спитали покійного генерал-губернатора Дрентельна: „Чому так, що в Петербурзі і Москві можна, а в Києві нї?“ — Петербург і Москва савсем іное дело,

там наставящіє русскіє, а в Київ я і на пушечний вистрел не пушу — відказав знаменитий сатрана. От і розбери їх: раз кажуть, що Русини такі-ж „русскіє люди“, як і Москалі, тому то й не сьлід їм добуватися самостійного національного розвитку, а то знов чуєш, що справжні „русскіє люди“ то тільки Москалі, а ми, виходить, зовсім інша народність, але знов таки без права на своє власне національне життя. Ну, та не про се річ. Хотілось би поділитися тими любимими вражіннями, які навіяла на мене гра наших славних артистів і сказати де-що про українську трупу під орудою п. Садовського. Трупа ся, як відомо, с початку організована була славним артистою і драматургом Кропивницьким в 1882 році. Тоді-ж разом з ним виступив і Садовський і зразу-ж здобув собі симпатії публіки. На другий рік трупа збогатилася новими силами в особах п. Заньковецької і п. Віриної. В 1884 році антрепрізу взяв на себе п. Старицький і широко поставив справу: трупа мала свою оркесту під орудою звісного музики Черняховського, великий і добре скомпонований хор, розкішні декорації і костюми, придбала нових славних артистів, як от п. Затиркевич, Боярьську, Саксогонського, Манька і інших. Але в 1886 році, через неалагоду та каверзи, що так, на превеликий жаль, звичайні поміж артистами, трупа розбилася на дві: від Старицького відрізнилися Кропивницький, Заньковецька, Затиркевич, Садовський, Садовська, Саксогонський, Маркова і Карпенко-Карий, котрі склали проміж себе окрімне товариство під орудою п. Кропивницького. Отже в сьому році Кропивницький відцурався від свого товариства і зібрав собі нове з молодих і нікому ще невідомих сил, с котрим і виступив вперше в Александрії, Білгороді, Єлисаветі, Катернославі і по інших невеликих містах, а товариство його зісталось під орудою п. Садовського. Нема що й казати, що в особі Кропивницького трупа понесла велику і у всякім разі не заміниму втрату. Після Соляника, Щенкина і Дрейсеґа се єсть найславніший український артиста на ролі комічні, рівного котрому на всій Україні немає. А про все те в товаристві під орудою п. Садовського зісталось чимало справді дуже талановитих артистів. Здається не зайве буде подати хоч коротеньку характеристику їх. М. Заньковецька, се справді сонце української трупи. Здається, вся її тендітна організація зіткана з надзвичайно вразливих і чулих нервів, о стільки здатна вона переказати і виявити всі найдрібніші і розмаїтіші прояви людського чуття.

Велику силу її, яко артистки, становить те-ж надзвичайно приємний і виразний голос, рухливість всієї постаті і обличчя, милий вигляд з великими, палкими і виразними очима і справді чарівна грація у всіх її руках. Коли до сього додати, що Заньковецька доволі освітня

людина, добре розуміє ролі і вдачі дівчих осіб, які вона виявляє, знає добре народне життя і мову і по складу своєї вдачі єсть найщиріша Українка, то й не диво, що її гра робить на глядача дуже сильне враження. Мені доводилось бачити славних російських артисток: Брмакову, Стрілкову, Савіну, Өедотову і інших, бачив я і знамениту французьку артистку Сару Бернар, але ніколи і ні одна з їх не чарувала так своєю грою і не робила такого сильного враження, не кажу на мене, а гуртом на всю публіку, як наша славна артистка. Найкращі її ролі драматичні молодих осіб в піесах: Глитай, Наймишка, Безталанна, Доки сонце зійде, роса очі виїсть і Не так склалося, як жадалося. Тут часто буває так, що не тільки дами, а навіть муштини плачуть, в театрі ростинаються істеричні ридання і артисти мусять на який час або й зовсім спустити завісу і перервати гру. З найбільшою силою і справжньою геніяльністю талан її виявляється в пісесі: Безталанна. В 3-ій дії вона надзвичайно щаслива своїм безмірним коханням і тією обопільністю, яку бачить від свого чоловіка, і се щасття вона виявляє так правдиво, с такою експресією, що ви справді бачите в ній найщасливішу на світі людину і вся публіка, забуваючи в сі хвилини свої власні пригоди і недолі, переймається тим світло-радісним чуттям, яке здатне викликати тільки найвище в світі щасття. Але-ж в останньому акті, коли вона зневірилась вже в своєму чоловікові, упевнилась в своїй тяжкій долі і втратила до останку надію на кращу долю, її безмірні жалі, її безнадійність, пригнобленість, виявляються с такою силою, що треба мати дуже сильні або краще сказати нечутливі нерви, що б витримати. Та не тільки в драматичних,—наша артистка славна і в інших ролях, найпаче в ролях молодих, щирх, веселих і жвавих молодичь і дівчат. Хто бачив її в „Чорноморцях“ або в „По ревізії“, той певно скаже, що кращої Цвіркунки або Московки, якими удає їх пані Завьковецька, ніколи не може бути.

М. Затиркевич-Карпинська — визначається на іншому полі в ролях старих, лихих свекрух, лайкових баб, перекупок, пристаркуватих дівок і т. і. Реалізм і простота її гри доскональні: ви не побачите нічого штучного, робленого, все цілком правдиво і згідно з народним життям. Її голос, маніри, всі рухи на кону—щиро народні і у всьому тому виявляється такий сильний талант, що дивлячись на неї, мимоволі забуваєш, що все се діється на театрі, а не в справжньому житті. Її-ж уміне схопити самі характерні риси того або іншого типу і провести їх через всю ролю, просто чудовні; навіть в маленьких ролях, де автор хіба де-кількама рисками обмалював вдачу, п. Затиркевич скрізь дуже тіпична. Можна напевне сказати, що типи свекрухи, перекупки, покритки-панички, якими спорудила їх п. Затиркевич, повинні

бути візирями для найкращих артисток в таких ролях. П. Переверзева—єсть третя значна артистка в трупі Садовського. Ампула її таке-ж саме, як і п. Затиркевич, тільки в ролях другорядних, котрі вона проводить, сказав би я, дуже добре, коли б часом не вкидалася вона в шарж, що так шкодить доброму вражінню. Можна сподіватися, що маючи на візирі знамениту гру п. Затиркевич, з неї виробиться не аби-яка комічна артистка; в ролях-же драматичних вона дуже театральна і краще було б, коли б вона зовсім за їх не бралася, бо по всьому видно талант її щиро комічний.

П. Маркова—хоч і не має артистичного чуття, проте, можна сказати, ніколи не псує ролі, а в ролях резонёрських навіть зовсім добра; у всякім разі се спиткована і дуже користна для трупи артистка. П. Садовська має дуже гарний, оброблений і сильний голос, а до того гарне личко і постать, тому в оперетках робить наймиліше вражіння, але часом вона береться за сильні драматичні ролі, як от роля Варки в „Безталанній“, де цілком виявляє свою неспроможність, бо за театральними ефектами шкода шукати живої правди. П. Саксогоонська дуже гарва тільки в ролях жидівок, та по правді сказати я їй не бачив її в інших ролях. Ще треба згадати про молоду артистку — Доленко, що сей рік вперше дебютувала і подає надії, що в школі п. Заньковецької може розвинути свої артистичні сили. В мужеському персоналі на першому місці треба поставити високо талановитого М. Садовського. В драматичних ролях він не має собі рівного. Їго гра дуже виразна, експресивна і часом так саме порушаюча, як і гра знаменитої Заньковецької. Але з найбільшою силою талант його виявляється в ролях гордих, палких, самолюбних і сильних вдач, як от в „Дай серце волю, заведе в неволю“ (Микита), в „Безталанній“ (Гнат), в Наймищі (Панас) і т. д. Та як справді високий талант, він, подібно Заньковецькій, дуже розмаїтий. Я бачив його і в комедіях і в оперетках, в ролях резонёрів, простаків і комічних, і скрізь його талант виявляється з великою силою, хоч і в меншій мірі, як в ролях драматичних. Справді великий комік в сій трупі, се єсть п. Саксогоонський. По силі таланту він, здається, навіть переважить М. Кропивницького, тільки, звичайно, йому бракує того досвіду, знання кону, уміння, які добуваються тільки працею і яких так багато у Кропивницького. Я бачив кілька років тому Кропивницького, а сей рік Саксогоонського в ролях Стецька (Сватанне на Гончарівці) і Макогоненка (Наталка Полтавка); обидва грають на свій лад, обидва дуже добрі і трудно віддати перевагу тому або другому. Але от в комедії „Мартин Боруля“ єсть така сцена, де Кропивницький (Мартин Боруля) в одній стороні, а Саксогоонський (Пенёнжка) в другій разом ведуть кожний свою дію і не вважаючи на те,

що Кропивницький досконале гарний в тій дії, увага і очі глядача мимоволі звертаються до Саксогоонського, так високо артистично відграє він свою роль. Шкода тільки, що він часом неначе навмисне ухиляється від взорців Кропивницького, мабуть, що б не було докорів в наслідуванні, і тоді така роблена своєобразність чимало шкодить ёго грі. Сей рік Саксогоонський почав братися і за ролі з драматичним елементом, і тут ёго талан виявляється дуже сильно і може досягнути справді артистичної високості, коли тільки Саксогоонський збудеться того сентименталізму, в який часом вкидається. П. Максимович, молодий, але доволі талановитий артиста на ролі комічні і резонёрські. Поки він виступає в другорядних ролях; с перших роль я бачив ёго тільки в ролі Омелька (Мартин Боруля) простодушного резонёра. Дякуючи артистичному виконанню сїї ролі, вся піеса від початку до кінця проходить дуже весело, а той кумедний Омелько на довго зістається в пам'яті глядача. П. Загорський, комік-буфф, але таке амплуа в наших піесах, окрім хіба Стецька в Сватанні на Гончарівцї, тільки й можна бачити в ролях жидів в піесах Карпенка-Карого, де Загорський справді дуже гарний, за те в останніх ролях (на пр. в Глитаї) таке буффонство зовсім не до речі. І. Карпенко-Карий, звісний драматург, дуже розумний артиста, кожну роль збагне і зглибить, навіть і передасть її правдиво, але гра ёго ніколи не робить такого вражіння, яке викликає справжній талан. П. Карпенко молодий, подаючий надії артиста на ролі жан-преміє, але ёму багато треба працювати, що б добути собі поважне місце в такій розкішній трупі. Ще згадаю про Мову — дуже доброго сьпівця, хоч і не здатного актора. Вже з сёго коротенького огляду видно, о скільки трупа Садовського багата сильними і розмаїтими талантами. До сёго треба додати, що сама організація і оруда трупи поставлені дуже добре. Перше всёго постановка піес визначається ансамблем: не тільки перші, навіть другорядні ролі, грають найбільше кращі сили, кожному дано роль відповідно ёго талантові, кожний на своєму місці, тим то вся піеса робить повне і найкраще вражіння, не то що, як буває звичайно в інших трупах, що бачиш двох чи трьох путніх артистів, а останні всі—хоч би й дивитись. Далі репетовка піес бездокірна: суфлера ніколи не чути і вся піеса проходить рівно, без жадної запинки. Правдивість у всьому — одежі, гримі, лаштунках, обстанові і грі всіх артистів, виявляється скрізь досконале: нічого театрального, нічого такого, що бє на ефекти, все просто і правдиво. Піеси наші, як звісно, багаті на народні гуртові сцени, як вечериці, уліця і т. п., котрі усе на театрі виходять погано, але у наших артистів вони виявляються дуже правдиво і вільно, немов в справжньому житті. Се певне залежить від того, що для так званого по театраль-

ному „народа“ трупа має не яких небудь статистів, як звичайно буває, а тихже артистів або хор, добре скомпонований і при звичаєний до сього. Не дивно-ж після сього, що публіка так щиро витала наших артистів: театр трохи не що-разу був повнісінний, частенько ні за які гроші не можна було добути білета, коли заздалегідь не візьмеш; оплескам і викликам кінця не було, публіка щедро обдарила наших артистів квітками, вінками і коштовними дарунками, в останній спектакль кілька разів публіка викликала всіх артистів і щиро дякувала за ту велику втіху, яку мала від їх. Скажу де кілька слів про репертуар сії трупи, хоч не великий, але доволі розмаїтий. Репертуар складається з 8 драм: Кропивницького „Дай серцю волю, заведе в неволю“, „Глитай“, „Доки сонце зійде, роса очі виїсть“, і „Невольник“, Карпенка-Карого „Безталанна“, „Наймичка“ і „Бондарівна“ і Старицького „Не так склалося, як жадалося“; 5 комедій: Карпенка-Карого „Мартин Боруля“ і „Розумний і дурень“, Кропивницького „По ревізії“, Шевченка „Назар Стодоля“ і Старицького „За двома зайцями“ і 7 опереток і водевілів: Котляревського „Наталка-Полтавка“, Квітки „Сватання на Гончарівці“, Артемовського „Запорожець за Дунаєм“, Кропивницького „Пошилися у дурні“, Старицького „Чорноморці“, Дмитренка „Кум мірошник або сатана в бочці“ і Вельсовського „Бувалицина або на чужий коровай очей не поривай“. Всі сї пієси надруковані, окрім драми Кропивницького „Доки сонце зійде“ і комедії Карого „Мартин Боруля“. Про першу нічого не можу сказати, бо якось не довелося її бачити. Друга-ж доволі вдатно малює чиншовика, що заманулося йому добуватися дворянства. Сей клопіт разом с процесом з властителем тії землі, на котрій сидить Мартин Боруля, стурбували і до гори перевернули житте мирного чиншовика. Сим автор дуже добре скористався, що б спорудити поважну і разом веселу комедію, котра, не вважаючи на те, що розтягнута на 5 дій, від початку до кінця дивиться з великим інтересом. В останніх де-які йшли з одмінами і переробками проти надрукованого. Так в „Наймичці“ в останньому монологї Цокаля викинуто те місце, с котрого виявляється, що наймичка дочка його. „Безталанна“, се єсть переробка пієси Карого „Хто винен“, надрукованої в збірнику його творів, з незначними одмінами: Петро, яко зайва дієва особа, зовсім не виходить. Софія не сльїине, але разом дізнається про своє безталанне і ніби божеволїє. „За двома зайцями“, се переробка звісної пієси Левіцького „На Кожумяках“, зроблена Старицьким за для більшої сценічності. Драма „Дай серцю волю“ була поставлена без останньої дії, як дуже мелодраматичної, тяжкої і до того зайвої. „Не так склалося, як жадалося“, се та сама пієса Старицького, що надрукована в збірнику „Рада ч. I.“ під заг. „Не судилося“, тільки театральна цензура викинула

в ній де-які місця, котрі здавались їй надто гострими. Як бачите, вибір пієс дуже добрий і за се краще всього свідчить той факт, що публіка усе відвідує театр, не вважаючи на те, що всі сї пієси не раз вже бачила. А про все те дуже велика шкода, що наші славні артисти ні би то дуже вже покладаються на свою славу і ніби не дбають про те, що б побільшити свій репертуар. Правда, що в театральній цензурі надто трудно провести яку пієсу, треба мати сильну протекцію, що б дозволили. Я бачив рукописї нових двох драм Карого: „Чабан“ і „Не так пани, як підпанки“; в обох немає нічого не цензурного, а тим часом цензура не пустила. Але-ж з газетних звісток видно, що Старицький на сезон сього року мав шість нових пієс, то значить, якось то можна ще тим або іншим способом власкавити цензуру. Тільки-ж, на превеликий жаль, нелагода між трупами така, що одна одній не то що не стануть в пригодї, а здається раднїйші при всякій okazji зробити шкоду. Так напр. Карий нікому не дозволяє ставити свої пієси, окрім трупи Садовського, а Старицький знову не дає іншим користуватись новими своїми пієсами, що нігде ще не надруковані. Тим часом в обох трупах єсть люди гарні, освітні і навіть щирі патріоти українські, безперечно, що й розуміють вони добре, о скільки така нелагода шкодить спільній справі, що збогачення репертуару було б на користь усіх труп... Та мабуть не легко збутися тієї незгоди, якою надїлила нас наша безталанна історія. Але-ж вороги не дримають і що далї, то все більше кують на нас свої пута. Сього року до цензури пристало і московське товариство драматичних авторів, котре заложене для охорони інтересів авторів і с кожного спектакля бере плату. До сього товариства пристали Старицький, Кропивницький і інші наші драматурги окрім Карого. Дбали вони, звісно, про свої інтереси, а вийшло на шкоду дїлові. Сього року товариство, в котрому, звичайно, далеко переважаюча більшість — московські автори, наказало своїм агентам за українські спектаклі брати більшу плату, ніж за інші. Так одеський агент сего товариства бере з московських спектаклів від 1—2 р. за кожну дїю, навіть з опери тільки 3 р. за дїю, а з наших артистів заправив по 5 р. за дїю; у вас, каже, великі збори, то ви й повинні платити більше. Садовський не згодився на таке здирство, агент заложив позов і чим скінчиться се діло — не відомо. Як не згадати при сему того лихого кракання, яким зустріли петербурські і московські публіцисти нашу трупу. Деякі казали, що, мов, се поки новинка — то мода, то публіка й тиснеться в театр, другі, що репертуар дуже малий і чомусь не може побільшатися, треті — що, мов, все діло держиться енергією Кропивницького, а не буде його, все діло разом зникне та всього і не переслухаєш, що тоді мовилось. Але-ж, на лихо нашим ворогам, бачимо, що

український театр давно перестав бути новинкою, а мода на ёго не минула, трупа Старицького вже скільки років існує без Кропивницького і навіть без Заньковецької і інших світил, і має добрі збори скрізь, репертуар за сі три-чотири роки значно побільшився і, не вважаючи на всі утиски, діло що року все більше та більше розвивається. Ні, панове, не придушити Вам живого духа! Тяжкі часи і порядки ми переживаємо, се правда, оже-ж „порядки дочасні, а народна ідея довічна“ і не вгасити вам її ніколи!

Знову якось доводиться міні звернути річ на того прославленого Ашінова. Тоді, як вирижався він з Одеси, всі московські шовіністні газети в одно вихваляли ёго, що ось, мов, новий Ермак, несе російську славу і культуру в далеку Африку, писалися ёго прикрашені біографії, в ілюстрованих виданнях друкувалися ёго портрети і т. д., словом в Московщині се був такий-же популярний чоловік, як Булянге у Франції; тільки на Україні дивилися на ёго як на пройдисвіта і сей погляд відбиває в першому моєму листу. Ви тепер певно знаєте, що вийшло с тієї знаменитої Ашіновської експедиції. Ні с того, ні з сёго без жадного права, Ашінов опанував покинутий замок Сагала в Африці на французькій території і викинув російську корогву і Французи мусіли стріляти: 8 чоловік убито, 20 ранено, а останніх забрали і передали російському уряду. Сьогодні в Одесу прибув парохід з Ашіновцями. Самого ёго і з ним де-кілька чоловік осетін кавказьких і Паїсія з братією висадили в Севастополі, а сюди допровадили 138 чоловік. Тяжко сумну картину уявляли собою сї лицарі московської культури: обідрані, обшарпані, змарнілі, вони викликали сердешний жаль у численної публіки, що зібралася подивитись на сїх нових арґонавтів. Найбільша частина їх, се московські прикачики або бувші салдати, єсть чимало і безпашпортних, але єсть і інтеліґенти, певно с тих пропіяк або невдах, котрим нічого було жалкувати. Оповідання їх добре характеризують і Ашінова з О. Паїсієм і їх самих. Вони кажуть, що Ашінов і Паїсій заманювали їх або тим, що в Абіссинії дадуть їм найкращі посади, що вони там трохи не міністерствами кермуватимуть, або обіцяли їм землі з лісами, шахтами і т. п. або-ж просто принадували тим, що там можна грабувати і сим способом здобувати собі великі скарби. От вам і культуртреґери російські. Де-які з їх мали свої гроші і віддавали їх на експедицію або на схованку Ашінову і О. Паїсію. Звичайно, сї гроші пропали, а їх було, по словам Ашіновської ватаги, більше 15 т. р. Але-ж се тільки капля в морі, бо Ашінов і Паїсій довго збирали гроші від московських купців на саму експедицію і таких грошей, кажуть, було зібрано сила. Тепер, коли Ашінова спіткала така халепа, звідусіль появилися звістки про сёго пройдисвіта. Ось

єго біографія. Він сам саратовський міщанин, вчився в гімназії, але з другої класи кудись повівся; потім з'явився і почав розбійничати з якимись Черкесами, що вислані були туди з Кавказу; він силоміць захопив якийсь острів на Волзі і довго там сидів, поки його не виперли. Був потім на Кавказі, відкіля й пустив брехню про якихсь прихильних до Росії вільних козаків. Незабаром після того опинився в Полтавській і Чернігівській губ. і став підбивати людей на Кавказ, що там, мов, землю дають даром, ну а народ, звісно, ласий на землю і раз-же почали записуватись у його з уплатою йому по 3 карбованця з чоловіка і таких записалося 1000 чоловік. Коли ж прибули вони на Кавказ, там їм сказали, що ніякої дармової землі для їх немає; кавказький генерал-губернатор Дундуков-Корсаков, дізнавши про все отсе, мав було потягти Ашїнова на суд, але той успів вже зробити першу поїздку в Абіссинію і вернувшись відти, розпустив брехню, ніби він осадив в Африці російську осаду „Новую Москву“, вдався до Каткова і Аксакова, а сї великі патріоти зробили йому протекцію і от з того часу Ашїнов став іменуватись великим російським патріотом. Тенер після такої трагі-комічної халени, яка зустрінула його в Сагалу, і та шовіністна преса і російський уряд відцуралися від свого „чадушка“. В пресі хочуть упевнити, що се, мов, Бісмарк підкупив Ашїнова, аби посварити Росію з Францією; а уряд каже, що він про експедицію Ашїнова нічого не відав. Але ж хто хоч трохи жив в Росії, той добре знає, що там се діло не можливе, що б воно обійшлося без волі або відому уряду, то й що тут ховатися? Всім відомо, що Ашїнов явно збирав гроші і вербував свою ватагу, скрізь він обертався до урядників і ті помагали йому і вітали його, яко значного чоловіка, сьв. Синод благословив експедицію і атоноского простого ченця О. Паїсія, сподвижника Ашїнова і такого-ж як і він пройдисьвіта, висьвятив на архімандрита, аби придати сій експедиції більше пильності.

Все показує, що, як кажуть Москалі, „умыселъ другой тутъ былъ“, та ба! увірвався бас. Ну, та цур їм!

17-го квітня має відбутися в Одесі відкриття пам'ятника Пушкіну. Пам'ятник був загаданий ще в 1880 році, та за вісім років ледве-ледве зібрали з такого багатого міста, як Одеса, щось 18—20 т. рублів, на котрі можна було зробити тільки бюст і фонтан, дарма, що про се діло дбали і міська управа, і „Славянський благотворительный комитетъ“ і університет. Цікаво при сему нагадати про збір грошей на школу імени Шевченка, що збиралися бившим редактором „Одесского Вѣстника“ п. Зеленим. Недавно він надрукував справоздання, з котрого видно, що в 1882 році в редакцію прислано було на се діло 1907 р., але генерал-губернатор заборонив даліше збирати гроші. Зелений даліше пише, що як на сї

гроші не можна було забезпечити школи, то, з волі жертвувателів, він віддав їх на поправку могили Т. Шевченка. Отже нині відомо, що школу не дозволено відкрити, а гроші на неї напевне знайшлися би, коли за рік, без жадної понуки, зібралось 1907 р. і ще прислали б, коли б не заборонили, як признає і сам Зелений. Така то в світі правда! Сей рік Шевченкові роковини святкували в Петербурзі і Москві, де правили панахиди по Тарасові, а в Києві і скрізь на Україні, як відомо, се річ не дозволено. Колись, кажуть, в Одесі виклопотали дозвіл на прилюдне святкування пам'яті Шевченка і зібralися дня сього на обід, але не встигли ще уєїстися, як прибув урядник з оповісткою, що „ніяких річей не повинно бути!“ Так мовчки поїли, вишили по чарці та й розійшлися. С того часу і не квапляться вже!

З новинок цензурних тільки й чуєш про заборону. Недавно цензура заборонила малюнки: Шевченка в труні і Шевченкової могили.

Разом надійшла звістка про заборону 2-го т. харківського збірника „Складка“, збірника оповідань Яковенка „По селах“ і чи мало чого іншого. Але, не вважаючи на се, частенько доводиться чути про нові праці на полі нашого письменства. Навіть і в Одесі, чув я, готується літературний збірник. Дай Боже, щоб його доля була щасливіша від харківської „Складки“. Ну, та пора вже й закінчити! Треба лаштуватись в дорогу. Прощай Одесо!

Неїсмак.

С Криму.

Тоді саме, коли німецькі колоністи хмарою ринуть до Криму, показується, що у нас по Таврії тубольців безземельних 15.000 дворів; з них на долю Татар припадає 70⁰/₀. Тим часом, як завели у нас кредитянський банк, почала рости в гору плата за оранду землі і доросла інде до незвичайної високості 6—8 р. за десятину. Разом с тим високому чиншу сприяє і один урядовий захід; добрий в істоті, та не на порі. Заходився уряд коло земель вакухних, се б то таких, що належать до духовенства магометанського.

Урядова комісія почала віддавати такі землі в найми с торгів, а отсе зразу піднесло ціну в гору. Найгірше з сего випало десятинникам, се б то таким хліборобам, що брали вакухні землі з десятої копн; до найму землі за гроші вони зовсім не звикли. Отже, опріч того, с торгів почали наймати землі жмикрути і вже від себе віддавати голоті за ціну в двое більшу. Тепер побит десятинників такий, що прямо хоч кидай батьківське кубло на вакухній землі, та мандруй світ за очі. Помогти їм більш нічим, як хіба наділити землями на викуп так само, як се зробили с чиншовиками на провобережній Україні: бо, таки, наші десятинники ті-ж самі чиншовики.

С Полтавщини.

Два, а може й три роки тому буде, як почався був у нас незвичайний рух „на вольні землі“. Дійшло було до того, що уряд мусів силоміць спиняти той рух. Переселялися люде на далекий Амур, на Сибір, переселялися й поблизу. Що б зрозуміли ви, яка сила народу вийшла с Полтавщини, досить буде сказати, що за рр. 1886|7 тільки за підмогою банку крестянського переселилося с Полтавщини на Катеринославщину 3513 осіб, на Донщину 165, та до Харківщини 153. Тепер, так сказати після Покрови, почався рух назад: вертаються переселенці переважно з Сібіру. В листопаді вернулося раз 212, а потім ще 186 осіб. Росповідали вони мені, що спершу поталанило було їм: поцінно придбали собі землі, побудували землянки та й взялися до хліборобства. Аж випало недобре літо, збіжжя не вродило, гроші, які були, повиходили, мусіли продавати худобу, а далі й хати та й в підсуєдкі. Якось перебули зіму, а на весні сіяти би треба, а тут насіння нема. Позичали у жмикрутів, сподіваючись на урожай сего (1888) року. „Аж як прийшли жнива, так ми й похололи!“ Недорід такий, що й насінне чи вернулося. Жмикрути свого не дарують! За позичене насінне позабірали землі. „Побачили ми, що лиха година нам, — та швидче до дому; хоч як тяжко дома, та не те, що на чужині. Останнє поспродували, а хто наймитував місяць-два, та на що збилися, с тим і в дорогу. Ой, Господи! як набідувалися..“ Повертались, гаразд! А як далі з ними буде?

Хропаль.

КАНЕВ

та коротка історія його*).

В історії єсть приклади боротьби народної і за незалежність, і за утиски, і за всяке інше лихо, яке випадало на долю тому народові, що боровся за своє добро; але такої боротьби, що довелося прсвадити народові українсько-руському в протязі більше ніж одного віку, не покидаючи рук, такого розлиття дорогоцінної крові і в такій кількості, що „всіх... напоїти б стало“ -- невідомо, чи можна де-інде зустрінути, особливо згадуючи те, як треба було і відбиватись з'окола, і в середині дбати, криваво дбати собі загальну рівність, демократичний устрій на той лад, який з давних

*) див. V. вип. „Правди“.

давен був ёму до смаку. Їсть правда думки, що усе оте вироблялося через дикість, через люті норови, через сваволю народну, але чи-ж єсть крапля правди в сёму? Нехай кожен, хто гадав, або гадає так, ударившись в груди сам себе питає щиро, чи річ можлива додавати цілому народові оттакі прикмети, народові не такому хижому, як напр. були сусіде Татаре, а народові, що вже осів на місці, що мав вже не аби-яку культуру, як на той та ще й більше ранній час — то здається, що той, хто так думав та гадав, швидче сам собі надасть оті прикмети, ніж народові українсько-руському.

Сіми попередніми словами не має заміру споневіряти Поляків, а звеличати Українців, бо як з одного боку перші не жалували останніх, так з другого і останні перших; замір тут єсть, але інший... Вже час виясувати справедливу думку про відносини перших до останніх, стоячи на ґрунті об'єктивному. Треба зізнатись, що кожен народ чинив і чинить так, як ёму вказує ёго внутрішній хист, ёго вироблений історією напрямок і потяги. У Поляків виробились аристократичні напрямки, був внутрішній потяг до переваги над усім тим, що стикалось з ними в життю, от вони й добивались свого, прямували до того, що б підбити під себе усе, що тільки змогли б, тай панувати собі на користь та на пожиток, не гадаючи, як то важко усякому чоловікові усе своє найдорожше добро, і моральне, і матеріальне віддавати безперечно другому; Українці ще заздалегідь почували своє людське право, право нарівні з усяким користувати з добра і яке мали в душі, і яке було навкруги їх; Українці бачили, що до їх хати завітати чужі люди та заходжуються порядкувати собі на користь, а всім на лиху годину та на погибель, от с того-то й постала вікова суперечка, вікове лихоліття і для польского і для українсько-руського народу, суперечка, що скінчилася для обох те-ж лихою годиною, якої не збудуться й досі ні Поляк, ні Українець. Ні Поляк, ні Українець не звір, а кожен з них тільки тримався привланих ёму природою потягів, не вміючи дивитись як на той час об'єктивно на речі, не відаючи, „що живучи самому, треба давати і другому жити“, от і кривава та безуговна боротьба.

Само по собі річ неможлива, що б уся ота боротьба минула, не покидаючи ніякого сльїду на такому доволі й заможному і значному місці, як був Канев в XVII віку, коли вже, як бачили, ще і ранійше він відгравав доволі видатну ролю. Але вважаючи на те, що ті звістки, які спотикатимемо по історичних жерелах раз-

у-раз мають характер тільки уривковий, раз-у-раз вони подають розмаїті імення людей без усякого вияву, що за люде вони були, до якого табору належали і т. і. — перше ніж перейти до споминів про Канев, треба хоть трохи зупинитися та розміркувати про всі тогочасні події, про всі напрямки діяльності і польскої і руської і навіть московської суспільності, які приймали уділ в складанню історичної долі України. Тоді тільки стануть зрозумілими усі оті звістки про Канев.

Про ту боротьбу, що провадила Україна до сімнадцятого віку с Польщею, вже була згадка; однакже самої тільки тієї згадки мало, що б докладно зрозуміти усі перипетії тієї боротьби, усі наслідки її для України в загалі, а значить для Канева частково. Ото-ж і зважимося, по змозі коротенько, оповісти, якою нам здається та річ, на звичайний погляд, не переймаючись ніякою історичною теорією.

Мізкуючи так, та пильно роздивляючись по всіх фактах, які нам подає історія України, можна зауважити, бодай с кінця XVI. віку і в протязі усього XVII. і дальш дві одмітні течії в боротьбі українсько-руського народу: одну чисто демократичну*), без усякого політичного напрямку, бодай зовсім виразного, другу, де до першої долучається та часом бере перевагу ясне політичне прямування, де люде з більш-менш розвинутим вихованням користують з демократичного руху та прямують до політичного визволення, маючи на меті такий політичний устрій, який здавався їм ліпшим відповідно їх політичному розвитку. З самого початку боротьби перша течія бере перевагу і до її можна залічати повстання за часів ще Наливайка, Павлиука і інші аж до Богдана Хмельницького.

Року 1600 єсть відомість, що в лицю до Канева прийшли козаки за приводом Самійла Кішки чекати тутечки приходу усього козацького війська. Хто се був Самійло Кішка, чи належав він до того повстання, що залічують до хлопського бунту, але все-ж і всі ті хлопські, як кажуть, заворушки вказують на те, що нарід українсько-руський не міг коритися, та зрікатися зовсім своїх людських прав і для того раз-у-раз важився здобувати їх, як умів на той час. В літописі Величка (IV. 151, 156) єсть звістка,

*) Вживаємо слово демократичний в тому розумі, що народ українсько-руський в своєму суспільному життю раз-у-раз дбав про загальну рівність без усяких станів, про те, що би усяк працював сам на себе, усяк мав землю, усяк мав право обирати урядників і т. і.

що сей самий Кішка був похований в Каневі року 1602. Після сего аж до року 1625 не має згадок про Канев ніде сливе по жерелах історичних, що б яка небудь доторкувалась до демократичної боротьби, чи загально до воєвничих справ, а в сему році в місяці жовтні під Канев прийшов гетьман польський Станислав Конецьпольський с кварцяним військом поскромляти козаків. Жовтня 11 козаки прислали до його посланців від себе прохати, що б не йшов на них війною поки з Запорозжя не прийде до них їх гетьман Жмайло. Швидко однакже козаки в числі 20 тисячів покинули Канев та перейшли у Черкаси. Се намагання Запорозжців, раз-у-раз цікуватися, про долю України те-ж вказує на демократичні потяги усього народу, бо де-ж був увесь лад більше демократичний, як не на Запорозжжі? І чи нарід, що сам не має демократичних потягів, міг би спочувати Запорозжжю та його потягам?

Тепер вже до Хмельнищини про Канев не має споминів в сьому напрямку; але замість сего можна довідатись, який був сам Канев яко місто і яке там було життя, бо відомо, що року 1616 старостував там князь Януш Острожський, а староство було зруйноване Татарами, жовнірами та козаками, даючи тільки четвертину того, що давало перше за ліпших часів. Міщанських будинків було всього на всього 160 та млинів 7, за те козацьких дворів, що не належали до старости, було 1346.

Більш докладний опис Канева зостався нам од року 1622 і ось що відомо з його: Місто по часті на горі, по часті по під горою, а навкруги його благий частокіл без брам і без веж. Сам замок каневський має навкруги паркан, а в паркані дві вежі, а від міста єсть міст та брама теж з вежою; в замку три будинки, куховарня, хата, стайня, 3 пивниці та лѣх. Гармат зовсім бракує. Дворів у Каневі „слухняних“ було 140, а козацьких 150 дворів. У сей час староста Скопківський заорандував і Каневське і Білоцерківське староства жидові Копелю. Оранду складали: млини, корчми, буди, чинші. податок від риби, лови, перевози і жита і се усе віддане було на два роки. От у якому стані було місто і яку вагу мали жида; можна тямити, що вони коїли з народом, маючи право користувати з усього, що складає добробит народу і з якої речи вони так огидли народові, що року 1648 гайдамаки вирізали тут жидів.

Від сього часу вже починає брати перевагу друга течія, течія політичного визволення, що почавшись від Хмельницького тягнеться увесь XVII. вік, переходить навіть і в вісімнадцятий, кінчаючись за часів Мазепи. За часів Хмельницького знаходимо не дуже ба-

гато згадок історичних про Канев, всього на всього п'ять. Сам Хмельницький два рази був у Каневі: року 1654, як він заложив тутечки свій обоз та скликав сюди козацтво, а вдруге, як вже, прилучившись до Москви, він звідель укупі с Шереметом, виступив до Ставищ та Охматова, маючи 60 тисячів війська (Jomjółow. 48, 51). Року 1648 Хмельницький настановив у Каневі полковником Кутока, а звістка з 1649 року оповідає, що після зборівської умови усіх козаків реєстрових у каневському полку було 3120 чоловіка, а полк складався з 16 сотень; полковником був Пивицький (Літ. Грабян. 67, 94; Макс. т. I, 681). Після Білоцерківської умови року 1651 каштелян краківський поклав не допускати у Канев постоїв, а нарешті як присягали у Каневі московському цареві, так усіх козаків тутечки було 2119 чоловіка, міщан-же 458; каневський полк мав у собі усіх козаків 4084 (Акт. Юж. Зап. Рос. X. 295) і в такому ставі Канев прилучений був до московського царства укупі з Україною.

Швидко Богдан помер і після його смерті почалося ще важше лихоліття і для України і для усього українсько-руського народу. Як відомо, після Хмельницького обрали на гетьмана Івана Виговського, бо Юрась Хмельниченко був дуже молодим і чи сам не хотів гетьманувати, чи його відмовив Виговський. Вважаючи, що з Москвою йому не зварити пива, як то кажуть, се б то, що Москва не дасть йому скласти на Україні такий лад, як на його думку повинен був запанувати тут — Виговський знов починає привертатись до Польщі; народ та просте козацтво, що не покидало ніколи прямувати в демократичному напрямку ще й за часів Богдана, як він звертав на шляхоцьку стежку в своїх політичних замірах, починали реметувати, тепер помітивши, у який бік верне Виговський, зовсім одвернулись від його; вони не маючи тям, що то за штука Москва, які вона має потяги, покладали на неї усі свої надії; Юрась був живий, Юрась був сином того Хмельницького, що прилучив Україну до Москви, а не удоволить бажання народнє, от козацтво і збирає біля Канева року 1659 раду та на неї запрошує й Виговського. Виговський відаючи, до чого повертається справа, не приїздить на раду і таким побитом знов обирають Юрася Хмельниченка і знов присягають Москві, хоть Канев і був під зверхністю Польщі. На лівому березі Дніпра, се б то у Полтавщині та Чернігівщині орудує Сомко. Тим часом Юрась, яко вихованець Виговського а значить і с політичними напрямками останнього, не справджує тих надій, що покладали на його, обираючи, та знов тягне до Польщі і року 1661. покладає йти на лівий бе-

ріг, вернути сю половину краю Польщі, зробитись таким побитом гетьманом обох боків, тим паче, що вже сього року Сомко хоче рушити до Канева, та привернути його до Москви, на що згоджувались і Каневці, запрошуючи його до себе. Засилений Поляками, Юрась з козаками переправляється через Дніпро тай простує до Переяслава, маючи замір захопити там московського боярина Ромоданівського, та прогнавши його з гетьманщини, самому стати гетьманом. Відомо, як його тут побили Ромоданівський з Сомком, як він утік знов у Канев. Слідом за ним іде Сомко, здобуває Канев (1662) та настановляє тут полковником Якова Лизогуба. Дуже терпів за сих часів Канев, а надто ще, як Юрась, помщаючись на йому, наслав Татарву на рабунок його сего-ж таки року; тоді, кажуть, не менш од 120 т. народу захопили Татарє з самих тільки Канева та Корсуня (Jerlicz II., 56—67).

Не встигли ще відійти іспари від сего холоду, а вже року 1664 гетьман Брюховецький, московський прихильник на цілому березі Дніпра, як тільки Ян Казимір, що воював з Москвою тоді, вернувся до дому, зараз-же підступив до Канева та й загарбав його під себе з московським військом. Тут він пробував ще і в році 1665, тут його оступали і Чарнецький з Тетерею (був обраний гетьманом, як Юрась став ченцем) і Татарє, сюди до Брюховецького для заповоги приходило московське військо, а місто та його околиці все терпіло та терпіло.

Отак-то ми бачимо, що народ українсько-руський привертавсь то до одного, то до другого, шукаючи собі долі та бажаючи відвоювати свої демократичні напрямки; він обирав собі за гетьманів то Виговського, то Юрася Хмельниченка, то Брюховецького, то Тетерею, а сї вже, кожен відповідно поглядів своєму політичному, тулилися то до отатареної і темної Москви, то до шляхоцької Польщі. Сї знов, маючи свої власні мети, чинять, як здається кожній за ліпше: Москва настановляє по українських містах своїх воевод-баскаків, обдирає привлачені народів та старшини права, важиться скасувати самостійну церкву з виборним духовенством та навазати Україні своє, важиться навіть зовсім скасувати право народне обирати урядників, хоче впроваджувати своє боярство і т. і.; Польща, дивлячись на народ яко на бидло, і поводитьсь з ним, як з бидлом за весь час свого пановання і не кається в сему навіть і після усіх побід Українців над нею, а і далій провадить своє, постановивши в зносінах життєвих між собою та народом таких жмикрутів як жидова, та до того силкується захопити в свої руки саме сумління людське, надаючи їм віру, що

була не до вподоби народів. Оттаким-то побитом народ, не маючи ніякого політичного виховання, кидається на всі боки, обирає собі за гетьманів то того, то іншого, а наслідком усього такого поступовання одержує лихо, біду та роззор і так чує свою долю, що увесь час від Брюховецького і сливе до XVIII. віку прозиває „Руїною“ і в його споминках ся назва лишається навіть до теперішнього часу.

Після Тетері, та недовгого гетьмановання Опари на правому березі, народ та козацтво обирає собі на гетьмана Петра Дорошенка, на лівому-ж березі лишається Брюховецький; Польща не перестає провадити війну з Москвою, перша кваплячись знов скупити Україну в одно, Москва те-ж прилучити до себе увесь правий беріг. С тим вкупі усі гетьмани мають собі на меті зробити Україну незалежною, а тільки піддати під зверхність котрої небудь з сусідних держав. Канев за сіх часів впадає до рук то одного, то другого. Вже відомо, як тут був Брюховецький, а тепер року 1668 Дорошенко опанував ім. Дорошенко, не ймучи віри ні Польщі, ні Москві, щиро бажаючи Україні незалежності, покладаючись на раду такого патріота та розумного чоловіка, яким був Єсип Тукальський митрополита, замислив нарешті прилучитись до Турції і для того мусив закликати до себе Татар, а сі відомо як поводилось на Україні; країна терпіла, її спустошували, плюндрували, а в купі з нею і Канев. Се знов не подобалось народові і Запорожці обирають гетьманом Суховієнка, а сей вступав року 1669 на Україну. На лівому березі після того, як вбито Брюховецького, за гетьмана стає Многогрішний Дем'ян. Довго б було споминати, що сталося і як є тим і другим, як був Многогрішний завданий на Сибір Москвою, як Польща визнала за гетьмана на Україні Ханенка, як воював є Польщею Дорошенко, як на лівому березі обрали гетьманом Самуйловича, чим скінчив Дорошенко, як знов з'явився не тільки на правому березі, але й на лівому Юрась Хмельниченко, вже чернець Гedeон, се все не має особистих відносин до Канева, а тільки вказує на правду тієї загальної думки, про яку ми втякували, оповідаючи про демократичні напрямки народу з одного боку, та про політичні потяги з другого. Правда, знаємість з усіма отсіми подіями не тільки цікава, дуже цікава, але така потрібна усякому Русинові, хто хоче тепер жити хоть трошки корисно для власної країни, хоть трошки жити суспільним життям, як повітре для фізичного життя; однакже тутечка не до речі було б з більшими підробіцями оповідати, бо справа ведеться про сам тільки Канев—місто.

Що-ж до Канева частково, то ось про які роки знаходимо указки по історичних споминах:

Року 1672 Дорошенко зіставив тут 60 чоловіка Татар, яко містову залого, для оборони; року 1673 сам Дорошенко був у Каневі, він гуляв тутечки весілле своєї дочки, одруживши її з полковником каневським Яковом Лизогубом; в наступному році в каневському замку сидить вже московський воєвода Олексій Карандієв, а в 1674 прийшов і сам гетьман Самуїлович з царським військом; зять Дорошенків Лизогуб Яків переходять на московський бік, цілуючи хрест на підданство московському цареві укупі з каневським полковником Гурським, Сердешецьким-Щуренком та з деякими сотнями каневського, уманського полків та з Каневцями. Самуїлович покинув тут залого в числі 4000 чоловік козаків.

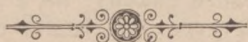
Яке було поступовання царських воєвод по українських містах та з Українцями, навіть урядниками, се видати з того, як каневський воєвода, князь Михайло Волконський, в червні 1675 року звелів заарештувати полковника Гурського та вкинути у хурдигу, не звертаючи уваги на те, що Самуїлович заступився за його. Після сего швидко вже був захоплений Дорошенко і його вислано до Москви. Здавалось, що Самуїлович зовсім опанує правобережною Україною, але Турки не хотіли покинути справи Дорошенкової. Вони назначили гетьманом Юрія Хмельницького, яко руського князя, покладаючись на те, що українсько-руський народ ще не забув Богдана і мення Хмельницького справить велике вражіння. Юрась настановив своїм наказним гетьманом Осипа Гиневського, а воєнною справою орудував Ібрагим-Паша на прізвисько ш а й т а н (се 6-то чорт). Так почалася відома перша чигиринська війна, коли Турки та Татаре плундрували правобережну Україну і особливо Чигирин. Року 1677 постало питання, чи не ліпше зовсім зруйнувати се місто, бо в Москві складалась думка, що увесь правий беріг Дніпра знов одійти мусить до Польщі, особливо як там з'явиться Юрась з Турками; тоді надійсь можна стратити і лівий беріг.

Тепер саме надійшов найгірший час для України, а у купі з сім і для Канева. 1678 року Юрась Хмельниченко справді, йдучи на лівий беріг з Турками та Татарами, захоплює Канев; його налять; а в мурованій церкві Татаре душать багато народу. Гетьман Самуїлович хотів допомогти місту і приказував полковникові каневському переправляти людність до Переяслава. На другий рік син Самуїловича Семен справді добуває Канев з великим військом

і уся людність с Канева переходить до Переяслава. За сїх часів склався так званий згін, се-б то усю людність с правого берега переселяли на лівий, а року 1686, пісьля московської умови с Польщею, покладено Канев зовсім спустошати та покинути без усякої людності.

Оттаке-то склалось с Каневом при кінці XVII. віку і настав вік XVIII, коли в Москві проявив усю свою хижість та деспотизм Петро Великий, що, здається, опріч Катерини II. вайбільше причинився до нещасття України, яке стоїть ще й до сего часу — а коли минеться?..

(Дальше буде).



С ПІСЕНЬ ПРО УКРАЇНУ*).

* * *

Як часто в час сумний, коли душа зболіла,
В давніну думкою літа;
Вбачається мені стражденна постать мила
То постать любая Христа.
Ось, бачу, висить той, хто душу 'ддав за брата,
Хто в серці мав одну любов,
Осьміяний всіма, замучений від ката.
Із ран біжить сьвятая кров,
А ті, що він навчав, і котрі ним спасались,
Ті вірні всі ученики,
У найлютіший час від страху поховались.,
Або стоять віддаєки.
І з реготом народ перед хрестом гукає:
(Ще мало муки ворогам!)
„Так ось він — той пророк, що всіх було спасає!
А ну тепер спасися сам!...“
І знов я згадую тебе, Вкраїно-Мати,
Твою біду, твій вид сумний,
Округ хреста твого, мій краю розпятий,
Я чую регіт навісний...

Сивенський.

*) Вірши сї були читані на останніх роковинах Шевченка.



ОГЛЯД ПОЛІТИЧНИЙ.

Новий військовий закон, що так швидко перейшов через віденську раду державну, вельми довго був забарився в соймі Пештенському і накоїв в Угорщині, властиво в Пешті, великого шесту: демонстрації окошилися на міністра Тісу; діло доходило до уживання грубої матеріальної сили; однак сойм, вислухавши 98 промов, ухвалив закон більшістю 253 против 144. Колотнеча, заведена молодіжю університетською, та робітниками, втихомиралась і ми гадаємо, що тепер можна промовити про сю справу наше щире слово. До нового закону, як і до всякого мілітаризму ми не маємо жадного почуття; ще менш спочуваємо тій асіміляції, яка пронизує новий закон, але-ж се не мішає нам послати докір усім тим, що виявили велику зневагу до свободи, вживаючи проти міністра Тіси такої грубої сили, як кидання каміння. З сего факту знати, що вельми ще угорська молодіж не досягла до того ступня цивілізації і культури, на якому боротьба не вживає іншої зброї опріч слова. За доказом недалеко ходити: зверніть увагу тільки на Англію, де в половині марця відбувся в Лондоні величезний мітинг за приводом Парнелівського процесу. От тут-то і показалася велика сила і міць народної думки і волі слова. Істота Парнелівської справи ось в чому: два роки тому буде, як лондонська часопись Times надрукувала, що редакція її має у себе такі листи, що доводять відносини Парнеля до Февіян; інакше мовити, се було пряме обвинувачування Парнеля, що він бере участь в тих динамітних справах, які перед тим часто-густо прокидалися і в Лондоні і в Дубліні. Парнель мовчав; тоді Times надрукувала в друге, що Парнель брав з боку участь в душегубствах по Ірляндії і що редакція має докази, буцім він і його приятелі мали зносини з душегубами, що замордували віце-короля Ірляндії лорда Кавендіша. На другий день після сего Times знов надрукувала автографічні списки з листів, що писав буцім то Парнель; ті листи ясно свідчили зносини Парнеля з душегубами в аграрних справах Ірляндії за час 1879—1885. Видима річ, що після сего Парнель мусив видати позов проти часопису, що закидала його болотом. Процес привів до таких добутоків, на які може чи сподівався і сам Парнель. Опріч того, що на суді запевне доведено, що листи оголошені часописом єсть фалшиві, підроблені якимсь проходимцем Піготтом, доведено ще й те, що Піготт, записавшись в товариші земельної ліги, заложив часопис і брав за допомогу і від центрального комітету земельної ліги і від уряду, котрому робив доноси на ту-же саму лігу. Коли в суді доведено було, що Піготт сфалшував оті листи; а Парнель вимагав арештувати фалшивника, тоді Піготт посівши утікти кудись і, здається, не без того, що сама поліція запомогла йому утіяти. Потім прийшла, але здається не певна звістка, що Піготт застрілювався в Мадрид. Отсей процес ніби обухом ударив по консервативному уряду

Салісбера; за приводом процесу посипались в парламенті питання і до міністра вн. справ, і до штате-секретаря Ірляндії і до генерал-атторнея; уряд опинився в становищі — обвинувачуємого! Показалося, що часописі Times, скоїли таку погану клевету проти Парнеля, запомагали поліція і інші урядові органи і чимало урядових потайних документів міністерства якимсь чином опинилося в руках часописі. Уряд мусив не тільки визнати отсі сумні факти, але не міг замазати й того, що брав активну участь в справі клевети на Парнеля... Досить нагадати, що уряд дозволив своєму генерал-атторнею Вебстеру виступити адвокатом газети проти Парнеля... Далі показалося, що позамиканих в ірландські тюрми оборонителів ірландського народу держать по тюрмах гірше ніж тяжко. Остання звістка найпаче обурила публіку, викликала мітинги, а мітинги прийняв резолюції такі різкі проти уряду, що ледви чи були коли вдруге такі на яких мітингах... Сей мітинг був повним торжеством не тільки Парнеля, але і старенького проводиря колишнього ліберального міністерства Глядстона. Потім колишній міністр Глядстоновець, Гаркурґ, виступив с поданням, що б видавника часописі Times віддати під суд, за те, що в особі Парнеля він зневажив і образив цілу палату. Процес Парнеля коштував часописі 10 мільонів франків. Не вгадати ще, як далі прямуватиме сей процес і до чого доведе далі, але вже й тепер знати, що він сприятиме переміні міністерства, що замість консервативного Салісбері терен уряду перейде до рук ліберального Глядстона і тоді справа Ірляндії знов виступить на перше місце. Таким чином бачимо, яку велику силу і вагу має слово серед цивілізованих народів і ніхто, як воно, та ще солідарність ірландського народу звівечать ті несправедливості, якими Англія більш вже семи віків мучить Ірляндію.

Силу преси і слова добре розуміє князь Бісмарк, тим то він останніми часами і накинувся на ту пресу, що ворожливо відноситься до його вчинків. Не що давно німецький уряд заборонив видавати демократичну часопись Volkszeitung, окріч того зроблено ревізію в редакції і в робітників цієї часописі. Редакція заходилася було зараз заснувати нову часопись; але поліція захопила перше число і запечатала друкарню. Серед демократичної публіки ся подія викликала великий галас проти князя Бісмарка: загомоніли, що Бісмарк наканувся на часопись за те, що у неї були близькі відносини до небіщика імператора Фридриха III. З записок сего імператора знати, що він пильно читав орган демократичної партії і звертав увагу на прямовання часописі. Знаємо знов, що покарана часопись гостро виступала проти консервативних органів, котрі часто-густо і занадто зневажно ображали імператора Фридриха. Тепер іде поголоска, що небавом до німецького парламенту Бісмарк подасть проєкт нового репресивного закону проти преси, а разом і проти соціалістичних заходів. Є знов звістка, що с початком весни розпочнеться нова робота Бісмарка і імператора Вільгельма коло Європи. Сподіваються, що імператор поїде до Лондону, що потім йому відплатять візити імператори російський

і австрійський і король Італії. Вже-ж не марне і Герберт Бісмарк їздив до Лондону і бачився з Салісбері: перш усього до з'єднання з Англією тягне німецький уряд колоніяльна його політика, в котрій щось не таланить Бісмаркові; не що давно біля островів Самоа німецька флота зазнала великої страти. Там буря потопила кілька німецьких суден, на них погинуло 58 гармат; газети повідають, що морські баталії біля Ліси і Гельголянда проковтнули менше людських жертв, ніж остання катастрофа біля островів Самоа. В загалі обставини все більш складаються так, що європейська війна становиться неминучою. Бісмарк се добре тямать і заздалегідь пильнує прилучити до спілки Англію. Певна річ, що інтереси Англії в Азії можуть примусити її пристати до спілки трьох держав середньої Європи.

Франція звертає на себе увагу те-ж процесом ліги патріотів. Приводом до сего процесу сталася „експедиція“ Ашінова; але в істоті привід був інчий. Ліга давно вже визначила себе неприхильністю до уряду і прихильністю до Росії і до французького Ашінова—Булянже. Уряд французький, скасувавши лігу, зробив де в кого стоварисів її ревізії; ревізії дали такі факти, що свідчили, що ліга патріотів мала собі геть не патріотичну мету втручатися в урядові справи, шкодити уряду і захожувалась навіть ужити грубої сили, що б скинути уряд. Уряд видав процес проти сенатора Наке і послів Лотера, Лозанні і Тюрке.. Річ зайшла і про те, що б потягти до суду і Булянже. Але сей, такий-ж „хоробрий“ як і Ашінов, поспішив утікати до Бельгії.. Якими добутками скінчиться сей процес, не можна вгадати, але бачимо, що у Франції уряд стоїть хистко і кілька разів що року одно міністерство переминає друге. Нема що й казати, яка с того шкода народові. І все отсе свідчить не тільки про шкодливі добутки партійного антагонізму, але й про те, що серед більшості заступників сучасної Франції вельми мало морального ґрунту, інакше не можлива б була участь отих депутатів в антипатріотичній спілці, не можлива б була і антипатріотична агітація Булянже. Здається, сам Булянже, утікши до Бельгії, положив кінець своєму „булянжизму“: Бельгійський уряд, як се уже відомо, не дасть йому простати ворожого агітації проти Франції, Булянже мусить або залишити активну свою діяльність і втручання в справи республіки, або-ж покинути Бельгію і податися до Швейцарії; та тільки, хто знає, чи дасть йому і Швейцарія свободу баламутити проти Франції. Швейцарському урядові і без того доволі клопоту с чужинцями емігрантами. В минулому місяці російські студенти накоїли в Ціріху чимало переполоху: вони, бачте, заходилися там виготовляти динамітні бомби. Легко вгадати, для чого і для кого вони їх виробляли, сидючи в гнізді анархістів-космополітів. Сама доля покарала динамітчиків: студенти Бюрештейн і Демський (обидва с ціріхської політехніки) наробивши бомб, заходились пробувати їх силу; проба над двома бомбами показалає добре, третя бомба тріснула несподівано і тут-же вбила Бюрештейна, а Демського так покалічила, що йому прямо дорога на той світ. Часопись Ма-

tin подала звістку, що обидва студенти належали до потайного товариства „Пролетаріат“, котре, каже часопись, зложено переважно с польських нігілістів. Росія, ніби то, вдалася до федерального уряду, вимагаючи, що б він взяв ті, чи інші заходи, аби спинити динамітчиків провадити свої душегубські заміри. Цікаве, що ректор ціріхського університету, професор Блюмер, в урядовій „Neue Züricher Zeitung“ між інчим оголошує, що поміж російських студентів в Ціріху в їх приватному життї вельми бракує народності, а се не раз вже викликувало проти їх ворожий рух студентів других національностей. Проти російських студентів і студенток найпаче обурюються, як каже професор Блюмер, за те, що вони за надто вже прихильні до freie Vereinigungen. А кореспондент часописі „Correspondence Politique Française“ 14 (26) марця пише, що „нігілісти за надто вже надуживають гостинності Швейцарії і поводяться найскандальнішим чином і зробили с Ціріха гніздо динамітчиків.“

Румунію, опріч аграрного безладдя, непокоїть бездітність короля; властиво те, кого зробити наступником трону, бо король Карл чоловік вже підтоптаного віку, а дітей в ёго нема. По конституції наступник румунського трону повинен бути православної віри. Король хоч і може вибрати собі наступника, але треба ще, що б затвердив ёго парлямент. Румунський уряд вибрав наступником королівського небожа принца Фердінанда Гогенцолерського. Можно сподіватися, що в румунському парляменті ся справа викличе горячі змагання і за сучасними обставинами політичними може статися такою іскрою, яка двацять літ тому назад заподіяла пожежу: відаємо, що приводом до війни між Францією і Німеччиною було так само питання про наступство принца Гогенцолерського на трон іспанський. Принц Фердінанд чоловік ще молодий, 24 літ, він перебуває в Берліні яко лейтенант 1-го полка пішої гвардії пруської, віри він римської і не знати ще, чи захоче пристати до православія; досі бодай нема жадного показу на те, що б він подався перемічати віру. Против сего наступника змагатиметься, се певна річ, русофільска партія в Румунії, вона давно вже налягає на короля Карла за те, що ніби то він провадить, хоч і ліберальну, але германо-фільську політику; останніми часами пішла навіть гутірка про можливість примусити короля Карла відректися від трону подібно тому, як се вчинив король Мілян. Коли б се і сталося, то вже-ж не можна сподіватися, що б західна-сусідка Румунії, так само, як і Німеччина згодилася посадити на румунському троні кого-будь с прихильників Росії.

В Голляндії теж виступає питання про наступника трону. Король Вільгельм давно вже конає; уряд мусив оголосити ёго нездібним правити державою і нарядив опікунів. Тут знов може зайти таке питання про Люксембург, з якого охочим дипломатам легко зробити привід до війни.



селянин вже свідомий, що він є Словенцем і бажає остатися Словенцем. Маємо й у радї державній своїх послів народних, хоч не стілько, як би ми бажали і як би нам правно належалося. Школи народні — словенські, а також в середніх школах звертають бачність на словенську мову, та можна сподіватися, що небавом на сій мові будуть усього вчити в школах середніх. Коли-ж тепер уже чужинці стежать духове життя Словенців, звертаючи бачність на їх літературну та просвітну діяльність, то думаю, що й читачі „Правди“ бажать дізнатися, що рік-річно видає письменство словенське і тому подаю сей короткий огляд літературної діяльності Словенців в р. 1888.

Коли б хто судив після оповісток в р. 1888 у Словенців видаваних книжок в першій півроці, міг би думати, що їх літературна діяльність в сім році буде багато менша, як вторік. Однак другий піврік показав більш руху літературного, чим перший. Правда, не вельми багато видано в тому часі, а все-ж таки появилася кілька творів, іменно на циві белетристики, зовсім добрих, котрих годі мовчки проминути.

Окрім випусків „Зібраних писань“ Осипа Стрітара, що виходять у Люблянї вже від позаторішнього року (скінчені вже 60-м випуском), не вийшло в першому чвертьроці нічо замітного, окрім хіба нового передруку повісті „Хата дядька Томи“, що видав І. Гіонтінїй в Люблянї. Перший більший і замітніший твір белетристичний, оригінальний словенський — се Поезії Осипа Цімпермана, видані у Гіонтінїя в Люблянї (190 стор., ціна 1 р. 20 кр.). Сї пісні поети, що заявляє незвичайний талант, були вже поміщувані давнїше в часописах, іменно в Люблянськїм Дзвонї. Особливою відзнакою сих поезій треба вважати, що се твори поети хоча тілом вельми немічного та кріпкого духом.

Звісно, що поета Цімперман вже з молодечого віку недужий, а останніми часами так занепадав, що без чужої помочі не зможе сам встати. Та все-ж він є поета талановитий і визначається іменно своєю оригінальністю, а то так у своїх творах як і мові, що в його переминається в справдешній „кристалі“. А при тїм усім се річ дивна, що поета не нарікає багато на ту свою гірку долю, а ще при тїм усім, як в піснях „Moška čast“, і „Ujetnikova tožba“, являється поета лицарем, що бажає мужно переносити недолю сего світа, зберегти свою мужеську честь, як каже:

„Miran v prihodnost zřém in neoplašen,
Če dvigne me, če trešči me v propast,
Življenjem dalje borim se nevstrašen,
Prost ali suženj — moško rešim čast.“

Не що давно після виходу сеї книжки появилася 7 томик „Зібраних писань“ Осипа Jurčiče (242 стор., в Люблянї) і містить романи: „Lepa Vida“ і „Ivan Erazem Tatenbach“. Вони були вже давнїше друковані, оден у віденському „Дзвонї“, а другий наче Фейлтон в дневнику „Slov. Narod“, отже тому не думаю тут подавати змісту сих творів, хоч вони показують не аби який талант, як усі твори сего талановитого новелісти. Скорше або повольнїше

З СКОРБНИХ ПІСЕНЬ.

Пишне, золотисте, жито колосісте
 Стоїть мов стїна:
 Колосся схилилось, нїби зажурилось,
 Що женців нема.
 І чую я, чую, як колос сумує,
 Що нїкому жать;
 Здається він плаче, що серпи козачі
 Досї не блищать;
 Здається ридає, слїзно промовляє:
 „Ратаю! Вставай!
 Орав ти глибоко, всю ниву широко,
 Піотом поливав;
 І за щиру працю Бог тобі віддячив —
 Урожай послав;
 Сторицею в зерно, земля тобі верне,
 Приходь та збирай“...
 Не йде ратай жати... Марне єго ждати..
 Орав не своє:
 Не єго то нива, не єму вродила,
 Не він і поже.

Θ. *Перебендя.*

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛОВЕНЦІВ В Р. 1888*).

Не що давно дізналася Європа, що частину давнього Норику і старої Панонії, південно-східні збочи Альп та долини до жерел Сочі, Сави і Драви заселяє людність славянська. Коли вона сюди переселилася, не звісно. Нарід сей славянський не творив ніколи окрімної, незалежної держави, не мав навіть ніколи загально-народної назви, — якою єго нині називають — назви Словенців. Окружений племенами романським, їрманським та мадярським, підлягав сей нарід їх власті, піднадав під їх вплив та по часті винародовлявся. Тільки під солом'яною стріхою збереглися стародавні звичаї та мова словенська, якої вживали половину віку лишень самі селяне. Поміж власників більших маєтностей нема досї ще Словенців хоч би по думцї; міста наші по більшій частині чужинецькі. Однак вже витворилася передова верства суспільна, а

*) Радо містимо сю статтю Словенця стирийського п. П. М., котрою і ми Русини можемо чимало покористуватись в нашій літературній роботі, та просимо п. П. М. і на будуще писати для „Правди“ про побут Словенців. — Ред.

видавання сих писань залежатиме від розпродажи виданих томиків, отже не можна ще знати, коли вийдуть дальші томики, котрих має бути всіх 12 (ціна одного лишень 60 кр.).

Незабаром за тим появився новий, давно вже вижиданий томик II. „Поезій Сим. Gregorčiče“ накладом меценаса словенського, Осипа Горуша в Реді. Перший томик сіх поезій, виданий 1882 р., зараз розпродано, так що вже 1884 р. надруковано друге видання і хоч ціна його доволі висока (1 зр. 80 кр.), а вже ж таки радо його купують, чого с повним правом можна сподіватися и по другому томуку.

Сей томик містить в собі тільки 57 поезій, вельми гарних, але й ціна (1 зр.) не мала.

Однак, коли ще нагадаємо, що названий вже меценас Горуш дав поетові за три томики його поезій 3000 зр. нагороди, то не дорікати мемо, що ціна поезій любленого і молодого ще письменника Грегорчича за велика. Не написав він виправді ще стільки поезій, як чеський поета Верхліцький, але всі вони присвячені словенському народові, промавляють прямо до його серця, а се має більше значіння для народу і поети, як великі томи поезій, котрих ніхто не читає.

Сучасно с тими творами видавав також видавець І. Краєць в Новому Місті, на Доленську, випуски „Бібліотеки Народної“, котрими скінчилася III серія (випуск 26—30) того видавництва. Позаяк се одинокий наш видавець краєвий, вимагає від його критика усяких можливих і неможливих речей, а іменно дорікають йому, що у своїх виданнях не вживає чистої і виправленої мови. Се тим чуднійші докори, позаяк вони вимірені і проти творів, що були вже давніше поміщені в часописах, котрих редакторам таки годі докоряти незнаємостю мови. Особливим лицарем таких докорів показався А. Trstenjak, приватний учитель ремісничої школи Пімця Мара в Люблянї, котрий опріч опису подорожи до Праги для Словенців нічого більше не написав. Головною метою його докорів було: звівчити існування сеї „Бібліотеки“, що збогатила наше письменство не одним добрим твором, іменно з белетристики славянської. Підлий сей замір виявився в цілій наготі с кінцем року, коли в Люблянї показався перший томик нової „Бібліотеки людової“, у котрім поміщений роман звісного посла і письменника Дра Ос. Вошняка п. з. „Побратими“. Про сей твір, котрого ми ще не читали, каже критика, що він оповідає дії відродження народного Словенців стирийських, і се певно вельми інтересне. Але ціна, ціна?! Твір сей стоїть 1 зр. 20 кр., і се є для Словенців нечуваною появою; тому й нема чого боятися, що би ся нова бібліотека давнішій Крайчевій могла заподіяти багато шкоди. Найбільш може вийти два-три томики, що б описьля упасти — а се буває у нас доволі часто, — хоч доброї лектури у нас сиравді нема ніколи за багато.

Що би доповнити спис видань белетристичних, треба ще додати „Зібрані писання“ В. Зарвіка т. I., що спорудили його приятелі зараз після його смерті в Люблянї. „Матиця словенська“ в

Люблянї видала 2 томики повістей, с котрих оден містить „Зібранї писання“ проф. і письменника Fr. Erjase, а другий повість оригінальну, на яку Матиця розписала конкурс з нагородою 200 зр. Сю нагороду дістав Jan Dolinar за свій твір п. з. „Prihajač“ (Приходець) 104 стор. Повісті проф. Ерjavce загально відомі Словенцям, бо були поміщувані давніше в часописі А. Јапезїча, в „Glasnik“-у і де інде; тому ми цікавіші на сю другу повість, видану Матицею. Однак Матиця не розіслала ще усїм своїх видань за р. 1888, до яких ще треба залічити „Літопись за 1888 р.“ і „Словенці і рік 1848“, тому й не можемо нічого більше написати про сю повість.

Згадаємо ще про книжки видані товариством сьв. Гермагора в Цельовці. Ось вони: 1) Календарь на р. 1889 з лектурою доволі інтересною і 2) Вечерницї подібного змісту. Книжочки 3., 4., 5., містять в собі давніше розпочаті писання а іменно Історію всесвітньої том XII, Словенського Правника т. V. (і останній) і Життє Пр. Дїви і сьв. Осипа т. VII. книга VI.; се переклад с Томи а Kempis „Насльїдованне Христа“, другий вже в словенській мові.

Усїх товаришів лічило товариство Гермагора 41,552 і розіслало свої книжки в 249,312 екземплярах по краю словенським (коли то у Русинів дійдуть просвітні товариства до такої лічби товаришів?! — Ред.). Яка-ж велика ще ріжниця числа товаришів сьв. Гермагора а Матиці, котра мала тільки 1710 товаришів!

С книжечок для молодежи треба згадати найперше про дальший вихід видавництва „Angeljček“ — видання для нашої молодежи так любого, що друкували його по 6000 екз. Ціна випуска 12 кр. — Проф. Губад в Птуї (Pettau) видав 2-ий томик своїх „Повісток для молодежи“, а учитель Томшич видав свої „Золоті оріхи“ новим виданням. До книжок для молодежи треба залічити також І. т. „Бібліотеки для молодежи“ товариства сьв. Кирила і Методія в Люблянї, що подає життєпис цїсаря Франц-Йосифа з нагоди 40-літних роковин його володарства в Австрії; книжечку такого-ж змісту видав Ф. Бамберг п. з. „Naš cesar 1848—1888“ в Люблянї. Словенській молодежи присвятив також І. Леван, учитель в Приморю, свої „Iskrice“, збірник пісень і повісток, виданий в Люблянї (ц. 25 кр.).

Для учителїв вийшов „Рочник педагогічний“, видаваний товариством педагогічним в Кершку (Gurksfeld) над Савою. Се вже 3-ий томик сего вельми потрібного видавництва педагогічного. Для селян вийшло тільки „Vrtnarstvo“ (Садівництво), написане секретарем ц. к. товариства рільничого І. Пірцем, в Країні, і містить опріч добірного тексту 180 ілюстрацій. Для селян призначена також „Zbirka domačich zdravil“ (Збірка домашніх ліків) після того, як їх вживає сам напід, зібрав і написав Drog. Hribar в Люблянї. Позаяк в літературі словенській таких книжечок найбільш недостає, прийнято вихід сеї книжечки вельми прихильно. Лектурою для людю мають бути також „Drobtinice“ (окрушки) XXIII. т., видавані директором Маріанської школи в

Люблянї, котрі досї ще не побачили сьвіта. Також і зібраних писань М. Сломшка не видано ні одного томика. Коли-ж долїчимо до того всего ще кілька календарів, видаваних ріжними видавцями, між тими найзнаменитшій „Národní Kaledar“ Drag. Hribar-a в Люблянї, то маємо перед собою усі вже книги і книжечки, скільки їх появилася на ниві письменній словенській, для поживи духової словенського народу в 1,300.000 чоловіка.

Також в газетярстві маємо записати кілька важних перемін. Опріч часописей давних, що виходять уже довший час, як: днівники „Slov. Narod“ і „Slovenec“, тиждєвники „Novice“ і „Zgodnja Danica“, двотиждєвники „Kmetovalac“ і гумористичний „Rogač“, та місячники „Vertec“, „Lubl. Zvon“, „Crkveni Glasbenik“, „Pastir duchovni“, „Slov. Pravnik“, „Učit. Tovariš“ і і., стали ще в 1888 р. виходити „Slovanski Svet“ (редактор і видавець Fr. Podgornik в Горицїї), „Dom in svet“, часопись для шкільної молодежи (ред. і вид. Fr. Lampe в Люблянї) і „Obertnik“, часопись присвячена справам ремісничим. Іменно перші дві часописі прийнято зразу вельми прихильно. Та позаяк ціна обидвох вельми низька (одного 3 р., другого 1 р. 60 кр.), можна було вже з самого почину боятися, що їх приходи і пренумерата не покрийть розходів, що дійсно сталося з „Словенським Сьвітом“, котрий мусив ще опріч того дізнати, якої свободи чи несвободи вживається в нашій монархії на основі нашого закона прасового. „Слов. Сьвіт“ був іменно за свою ревність для Словенства часто конфіскований, що було немило і редакторів і публіці; за для того вже у вересні мала часопись 600 р. дефіциту, а се для небагатого видавця страта велика. Можна отже було боятися, що та дуже добре редагована часопись с кінцем року 1888 перестане виходити; однак дякувати енергії видавця, перестояла ся часопись і досї повна нової сьвіжості і сили. Хто бажав знати наш народ та його думки, тому тим більше мусимо поручити сю часопись.

Опріч поперед названих часописей, виходить ще двотиждєвник „Mir“ в Цельовцї, тиждєвник „Slov. Gospodar“ і двотиждєвник „Popotnik“, орган учительский в Марибурґу, „Zadruga“ в Целеї, двотиждєвник „Doljenske Novice“ в Новім Мистї на Доленську, „Soča“ тиждєвник політичний, „Gospodarski List“, і „Cvetje z vrta sv. Frančiška“ в Горицїї, а двічі в тиждєнь виходяча „Edinost“ в Триєсті і „Stajavski Gospodar“ в Грацу.

Найбільш пренумератів іменно від 2000—3000 мають часописі „Mir“, „Gospodar“, „Novice“ і „Cvetje“; менш 2000 мають їх „Slov. Narod“, „Slovenec“, „Edinost“, „Lubl. Zvon“, і „Zgodnja Danica“. Около 1000 і менш пренумератів мають органи учительські „Uč. Tovariš“ і „Popotnik“, „Vertec“, „Dom in svet“, „Pastir duchovni“, „Slov. Svet“, „Rogač“, „Obertnik“, „Zadruga“ і інші.*) Однак задля

*) Коли порівняємо число часописей і число пренумератів маленького народу словенського із станом журналістики більш як два рази численніших Русинів австрійських, то мусимо признати, що наша суспільність ще дуже мало розбужена, за мало почуває потребу духової поживи і тому на тім полі у нас ще вельми багато треба робити! — *Ред.*

маленького числа нашого народу треба тільки дивуватися, що він взагалі може удержати стільки часописей, з котрих не одна зовсім добре, ба навіть знаменито редактована, хоч і як недостає йому на те потрібної підпомоги. Численність нашої журналістики є причиною слабкої продуктивності літературної.

Отсе коротенький нарис одворічної діяльності літературної маленького народу словенського, що веде безнастанну боротьбу з ворогами своїми Німцями, Італіянами та Мадярами. Хоч не одного можна б ще бажати, однак є надія, що в будущині буде ліпше. Найбільш у Словенців брак ємких краєвих накладників, бо тут книгарство спочиває, як нігде інде, в руках чужинців. Позаяк книжки у нас виходять найбільш коштом Матиці або товариства сьв. Могора, отже за роботи літературні платять після спроможності, однак з авторства у нас вижити годі. Задля важного становища, яке займає наш нарід поміж чужоземською людністю, думаю, буде інтересна хоч загальна звістка про його життя духове і літературне тим більше, що се побратимці*).

П. М—ц.

БИБЛІОГРАФІЧНІ ЗАМІТКИ.

Українська шляхта в XVI—XVII вв.

Минулого року вийшло дві книжки Миколи Стороженка: „Западно-руські провінціальні сеймики во второй половинѣ XVII в.“ (Київ 1888. 142 ст.) і „Акты для истории провінціальнихъ сеймиків юго-западнаго края во второй половинѣ XVII в. (Архивъ юго-западной Россіи ч. II. т. II. Київ. 1888. 50+636+36). Молодий автор сїх видань надумав повести далій цікаву й важну працю, що почав був небіжчик проф. Іванішов, видавши 1861 р. збірник соймикових статутів й інших документів, що стосувалися до соймиків, од Люблинської унії до 1654-го р. (Архивъ Ю. Зап. Россіи ч. II. т. I.). Передмову до їх надруковано те-ж в Основі 1861 р. III. М. Стороженко подає на сей раз документи до 1697 року, що узято з багатого скарбу київського Архіву. В книжці, що названо вище, він хоче одмалювати історію соймиків, їх росправу й діяльність, переважно для другої половини XVII. віку; частину сего писання, трохи перероблену, додано й до „Актив“, яко передмову. Видання сї доволі поцінував проф. Вершадський (Журналъ Мин. Н. П. 1888. X.) й я не хочу зачіпати їх з сего боку; не маючи великої ваги, яко наукові твори, вони одначе подають чимало цікавих звісток про минуле життя нашого краю.

Соймики повітів і воеводств на Україні завів король Жигмонт Август 1565 р. На їх шляхта вибирала послів на генеральний сойм, давала їм інструкції, чого просити й добиватися, слухала справоздання після генерального сойму й уставляла — „ухваляла“ особисті статuti — „лявдуми“ для власного воеводства. З сїх інструкцій, статутів й

*) Радо міститимемо звістки про побут Словенців, як і інших Славян. — *Ред.*

універсалів королів до шляхти й складаються збірники д. д. Іванішева й Стороженка. Сі документи справді мають велику історичну вагу; з них видно, як жили й порядкувалися різні повіти й воєводства, з них видно жадання, думки і заміри шляхоцького стану, — а се цікаво не тільки тим, що шляхта власне правила Україною, а й тим, що вона була рідна нам з роду, хоч не рідна стала з духу й національності.

Соймики були тільки шляхоцькими, — інші стани не мали до їх ані вступу, ані голосу, і з шляхти до їх мали вступ тільки оселі, хто мав або власну маєтність, або заставну. В загалі кажучи, в свій стан нових людей шляхта пускала з великою неохотою; дуже важко нобілізували за заслуги, приймали до себе чужесторонню шляхту, 1682 р. Київська шляхта навіть прохала, що б одібрати шляхоцтва в тих, що одержали ёго були по гадицькому договору з Україною. Таким робом соймики були органом шляхти і шляхоцька одрізність дає перш усього себе знати в статутах, шляхоцька користь має перше місце, несподівано витинаючи часом серед пишних мірковань про сильне добро, про громадську користь. Правда й те, що в Польщі громада й шляхта, державна й шляхта здавалися синонімами й шляхоцька користь — началом і кінцем громадської справи.

Ся одрізність, виключність шляхоцького стану була новиною, котру привів польський вплив на Україну. Стара Русь не знала її; тоді не було прирощених прав, і стани громадські не одгорожені були один од одного, кожен, мініючи свою діяльність, безперечно тим самим переходив з низчого в вищий, з вищого в низчий стан, маючи ті права й пільги, котрі давала ёго діяльність сучасна; те-ж бачимо за часи русько-литовської держави (так звизати її можна через те, що руського в її було більше, як дев'ять десятих частин): селянин мав волю перейти до міста, ставав міщанином і користувався міським правом, міщанин купував землю й ставав з ёго дідич-землянин, або міг добути уряд, такий-же вільний вступ був і до духовного стану; не маючи ніяких прирощених, виключних прав, усі стани однаково повинні були справляти одбутки громадські; усі, хто мешкав в такому, чи іншому повіті, — священик і міщанин, дідич і селянин, однаково одбували чи військову службу, чи податки, чи які земські одбутки тим чи інчим робом. Сей лад староруський не однаково мав долю; по західній Україні, що одразу дісталася Польщі, ёго швидко скасовано, — заведено нову шляхту, здебільшого чужинецьку, стани — шляхоцький, міщанський, сільський конечно розділяно. На сході-ж се йшло по мало-польському урядові, що жадав з волі шляхти польської з'єднати щільне Польщу й русько-литовські землі, персональну унію переробити на органічну, треба було для сего знайти запомогу в самих русько-литовських землях; інчим верствам не було користи, с такого з'єднання окрім дідичів. Через се уряд помалу проводив новини, повагом одрізняв шляхоцький стан від інших, вавив шляхту пільгами і давав знати, як то польський лад користіщий для шляхти, ані-ж русько-литовський. Добути ширший вплив на державні справи, що дати мала тільки невелика купа урядників с князівських і панських багатих родів, визволитися с під громадських обов'язків і одбутків, одібрати виключне право на землю й селянську роботу, — от що вабило дрібнійшу шляхту, рядове земянство.

Ся робота польського уряду коло шляхти йшла довго й помалу і виявилася виразно Люблинською унією: тут уряд проти інших станів мав за себе більшу частину того-ж рядового землянства, що продало тут за чечевницю шляхоцької користі свою народність, самостійний побит свого народу.

Помалу одрізняючись заздалегід ще од низчих станів свого народу — міщанства й поспільства, з охотою приймаючи нові польско-шляхоцькі порядки, правну унію с Польщею, українська шляхта одначе с початку держиться цупко своєнародних одмін, — православної віри, руської мови, своєнародного звичаєвого права. Велика частина шляхти, хоч вабилася на польске право, держалася дуже своєнародності, через се цуралася чисто думки про політичну унію й король мусив до сего „добровольного“ з'єднання приводити під карою одбирання маєтностей. До Люблинської унії українська шляхта одрізняє себе дуже од Поляків, має їх усе за „чужеземців“, „людей заграничних“, допевняється від королів, що б Полякам, як і інчим зайдам, не давати урядів ніяких, що б не могли купувати маєтностей, не втручалися до справ русько-литовського великого князівства. Після унії Поляки перестали бути чужинцями, вони мали право на уряди, купувати й доставати од королів землю — сего й добивалася шляхта польска. Своєнародні-ж одміни, як поперед, так і тепер, українська шляхта бажає заховати. За проханням її уряд після унії захоче руську мову в усіх справах українських земель, єю-ж мають писатися королевські універсали, то що до Українців і шляхта довго держиться сего права, навіть не приймаючи королівських листів, писаних польскою мовою; клопочуться до того, що б мова руська вживалася чиста, „не мішаючи слів латинських“.

Ще з більшим запалом шляхта обороняла православну віру, с початку XVI в.; за фанатичного Жигмонта III., вона мало не що року дорікає на сеймиках і сеймах, що православним живеться в Польщі гірше, ніж Грекам під Турком і жалкує за ліберальними часами Жигмонта Августа; вона добивається од королів оборони віри і прав православному духовенству, брацтвам, школам; допевняється, що б при катедрах були семінарії „для цвічення діток шляхоцьких, щоб звіти виходили добрі слуги церковні“. (1607, 1609). Перешкоду сїм жаданням в початку XVII в. чинила не так католицька шляхта й уряд, — їх тоді не було ще нафанатизовано, не вийшов ще вільнійший дух XVI. в., — але латинське духовенство, повстаючи і касуючи навіть всякі пільги грецькому обряду.

Що до свого народного права, то тут менче було національної опозиції, одначе не можна минути хоч того наприклад, що волинська шляхта не схотіла приймати третєї редакції Литовського статута і заховала другу, близку до руського права. Одначе що далі ся опозиція шляхти чужій релігії, чужій культурі й мові все слабшала, людей вдатних до своєнародних ознак, до „добрих руських звичаїв“ — все менчало, тут виливав і натиск латинського фанатизму і тісні обставини православної громади, і показнійша польска культура, і найбільше латинські єзуїтські школи, в котрих „цвічено“ руську молодь... Руська мова по малу виводиться з офіціальних справ, в актових книгах зостаються — по закону — тільки руські формальні заголовки, а справи

пишуться по польски, православні навіть в таких актах, як обрання своїх духовних, вживають часом польську мову. Великий вплив, на польщення шляхти мали часи народних війн, коли до козаків почало приставати поспільство, міщанство і навіть духовенство; повстання козацькі ставали вже війною за свої народні одміни, за свій народний громадський лад і право, як за Хмельницького. Як глибоко сягав сей рух народний, як противна була мета його польському шляхоцькому ладу, не забгнули, не змірили тоді й ті навіть, що кермували ними, і сам Хмельницький, що жадав потім заховати тій шляхті, що пристала до його, її шляхоцькі права, так противні народові, і як шляхта, що потім хотіла заснувати собі шляхоцьку руську річ-посполиту, й ті, як Адам Кисіль, що думали загасити сей рух деякими пільгами грецькому обряду і козацькому стану; самий народ дуже не виразно чув свої ідеали, не міг їх формулювати і не зміг їх справдити... Одначе противність жадань руського народу й польського ладу все-ж таки була дуже виразна, колола очі, й руська шляхта мусила вибирати між двома народами, між двома громадськими ладами: до одного вабили її особисті шляхоцькі інтереси, до другого — релігійні й народні традиції, що знищувалися, але не зовсім ще пропали; декотрі пристали до Хмельницького, інші, далеко більша частина, одірвавшись безповоротно од свого народу, мусили тіснійше горнутися до польської шляхти, збуваючися своєнародних ознак і бажань. Коли шляхта, народовці, що пристали були до Хмельницького, як Виговський, Немирич, надумали в єдності с Польщею заснувати шляхоцьке „князівство“ руське, навіть ся думка, ся щиро шляхоцька автономія не привабила українську шляхту; за два роки київська й волинська шляхта, посилаючи на сойм послів, наставляла, що як „артикул про князівство руське не до смаку королю й речі-посполитій, а козацтво запорозьке не держиться його дуже, то вони, яко *veri cives patriae*, бажать, що би той артикул змовчано і скасовано, хоч се власне для них користне“ (стор. 90, 110) — такого мало було в сієї шляхти своєнародного чуття, так багато змінилася вона навіть проти часів унії. Держались тільки ще грецького обряду, але і таких все менчало; на соймках другої половини XVII в. київських, волинських, брацлавських ще уступаються часом за грецький обряд і духовенство, одначе одмовляють вже, що се треба для спокою громадського держави й тутешніх воеводств. Найгоряче устала православна шляхта, коли в 1679 р. назначено було з'їзд на 1680-й р., що б з'єднати обряди й провадити унію; прочувши про се, лущьке брацтво грецького обряду нарядило в депутати значнійших з своїх одновірних шляхтичів: князя Вацлава Четвертинського, Данила Братковського (його потім й катовано за вдачу грецького обряду), Одрія Гулевича; православна шляхта забороняла їм і балакати навіть за єднання обрядів і присягалась за свій обряд усеї поступитись; сю інструкцію підписало 61 шляхтичів православних.

Але з сіми заступництвами сперечалося вже не тільки латинське духовенство, як перше, але й латинська шляхта. Навіть українські соймики при кінці XVII в. уставляють на приклад, що б православним заборонити їздити в чужі краї (се б то, що б не мали звязків із Грецією), що б католики-шляхта заховували право патронату сьвяще-

ників грецького обряду; ще раніше прохають, що б уряд помагав простати унію що б унійські духовні не були визволені від одбутків, як і католицькі, клопочуться, що б цвїла „релїгія наша католицька“ (римська), звиваючи себе „людьми католицькими“. Польскій вплив, польска культура панує!

Оглянувши соймикові устави с погляду своєнародності, оглянемо коротко те, що йшлося до впорядкування речі-посполитої й громадських відносин. Соймикові „ухвали“ й інструкції зачинали різні речі й дрібні місцеві, й важні посполиті державні; чимало тут було порожних метекувань, часто правдивому погяду або вчинку шкодила особиста користь і горяча вдача до шляхоцьких прав. За ними шляхта назирала пильно й озивалася сторожко що раз; нарікали, що король не має сили й разом пильно назирали, що б він як небудь не добув тії сили, не зачепив вольностей шляхоцьких — хтіли, що б король не наймав війська чужинецького, що б не мав коло себе чужинців, ціла буря піднялася, як Ян Казимір хтів обрати собі наступника. Жалкували, що сойми зривають і касують з за дурниці підкуплені послі, — а не вважали якось на соймі на протест брацлавських послів — які филиппіки лунають по соймику! Послів обовязують *fide, honore et conscientia, także ostrością szabel naszych szlacheckich*, аби ухвала того сойму була скасована й усе таке. Статути, поради соймикові здебільшого марні палїятиви: тут важний був і надто ненормальний, непорадний лад державний, і ще більше — та-ж таки особиста користь шляхоцька, бо через неї шляхта цуралася всякого доброго, радикального приводу, що б він не зачепив тих особистих її інтересів. Через те селян думають одвернути од мандрівок тим, що б зруйнувати слободи, до котрих вони тікали, уставити більшу кару тому, хто прийме біглих селян, закріпоцати кожного приходця, що проживе півтора року на селї (доти було десять рік); народні чвари — се вже після Хмельницького, думають загасити, вписавши козаків в реєстр, окресливши, що б не множилися, й нагорожаючи за вірну службу; з військом усе був клоніт: українські воеводства молили в корони більше війська — ёго ніколи не настанано в речі-посполитій; якось спроможуться, пришлють, через кілька часу новий гвалт: жовніри грабують села, нищать селян і шляхту, бо з скарбу не одберають грошей, або й так з своєї волї, — соймики просять тоді, що б було узято тих жовнірів, або прислано ватомісць інших, не веселі факти подаються й про честь шляхоцьку: на соймиках дорікають, що судії трибуналу, що вибиралися шляхтою-ж, — хабарники; дорікають, що деякі навіть значні шляхтичі, урядники, сенатори, пускають погану монету; шляхотних збірщиків податків, що уставляла шляхта воеводства, дідичі не раз гонять і зневажають, не даючи нічого, на соймиках усяка непорадність; сойми зриваються по кілька рік з особистої користі. Справді, що Польща „нерядом стояла“ і сей неряд давав багату основу для нишних деклямацій соймикових і соймових, нишних, та за те й порожних.

ВІДПОВІДЬ КРИТИКОВІ „ПЕРЕБЕНДІ“.

Позвольте, шановний пане Редакторе, умістити в Вашій часописі кілька слів відповіді на рецензію мого розбору „Перебенді“ Шевченкового, (вип. V., стор. 365—369). До такої відповіді спонукує мене не авторське самолюб'є, бо на ёго карб ш. рецензент признав більше навіть, ніж мені належить, називаючи (ст. 367) мою працю „першою пробою наукової критики“ у нас, тимчасом, коли сам я у своїй студії (стор. 9) признаюсь, що головні сказівки і що до річи і що до методу досльїду завдячую дд. Драгоманову, Дашкевичу й другим. До відповіді спонукує мене не зовсім (по моїй думці) вірне виображення о моїй роботі, яке дає публіці рецензія, а головно порушені ш. рецензентом питання дотикаючі самого Шевченка і методу, як треба ёго студіювати.

Ш. рецензент, знімаючи річ про мою студію, говорить: „Автор взявся найперше довести, як в першій добі поетичної діяльності Шевченка перехрещувалися та зливалися найрізнійші впливи“, а описля каже: „що Ш. як і кожен в світі письменник користувався творами других письменників і свого і чужого письменства, се річ певна, і доводити її нема потреби.“ Сї останні слова рецензента зовсім вірні, такі вірні, що я в своїй студії як раз і пішов тою стежкою. На стор. 10. (с котрої цїтує рец. повисші слова) я кажу виразно: „Перебендю“ можна вважати типовим приміром того, як в першій добі поетичної діяльності Шевч.“ і т. д. значить, я не брався доводити того, що були посторонні впливи на Шевченка, і в загалї не брався нічого доводити, а тільки хотїв досльїдити, як відбилися у Шевченка посторонні впливи, і які іменно впливи ми можемо у него добачити. Опираючись на своїм власнім слові „довести“, ш. рецензент доганяє менї, що, мовляв, „ніколи не треба було становити наперед себе думки, яка не впливає с фактів цілком певних“. І справді, не треба, — скажу й я після сього по адресу самого-ж д. рецензента.

Ш. рецензента „мало запевняють мої докази того впливу, який я бачу в „Перебенді“ від творів Міцкевича або школи лїтерат. українсько-польскої, а ще менш докази впливу творів Пушкіна.“

Наведені мною докази по думці ш. рецензента, „все таки не доводять, що б твори сих письменників дали Шевченкові готові вже форми і типи лїтературні“. Для чого не доводять — ш. рецензент не каже. Їму тільки „трудно, навіть не можлива річ згодитися, що б Шевченко підлягав сїй школі більш, ніж великій школі народних пісень і дум“. Виходило б с того, що я в своїй студії цілковито нехтую ту „велику школу нар. пісень і дум“. А тимчасом навпаки, в цілій моїй студії я кілька разів підношу важність тої школи, на стор. 9 назвав її найважнішою для оцінки Шевченка. Що більше, я (можу без самолюбства сказати, що я перший) в тій самій студії про „Перебендю“ поспробував детально розібрати, що виїс Шевченко в свій твір з сеї школи народної; сему розборові я посвятив цілих 10 сторїн моєї праці (24—34), а надто пробував і до оцінки поетичної форми Шев-

чення приложити ті норми, яких уживає наука для оцінки форми пісень народних (стор. 62—63). Значить, ціла пята' частина моєї студії говорить спеціально про те, що рецензент вважає її браком.

Що до впливу польських письменників на Шевченка, то ш. рецензент, здається, стоїть на тому, що впливу такого зовсім не було. Ш. рецензент запитує, чи справді Шевченко типу кобзарів мусів брати від Падури, Гоцинського і Чайковського, а не міг їх узяти прямо з народу? Питання се здається на око дуже просте, а виходить на ділі також просте, тільки з другого боку. Коли б діло йшло о кобзарів натурщиків, як в „Катерині“, „Тарасовій ночі“, „Гайдамаках“, то певно сказати б можна, що Шевченко міг фігури їх брати прямо з дійсної обсервації. Але про тих кобзарів я не писав в своїй студії, а писав про „Перебендю“. А „Перебендя“, по моему — зовсім друге діло. Се не натурщик, а фігура ідеальна, уособлення (з великим реалістичним талантом переведене) поглядів Шевченка на суспільність і на роль поета серед тої суспільності. Отим то я вважав конечним порівняти такого кобзаря с кобзарями польських поетів, змальованими, с такою-ж самою тенденцією, і з віршами Пушкіна, котрі виражають також сю самудумку. А такого типу кобзаря Шевченка не міг узяти з народу, се я сказав виразно і старавсь умотівувати (ст. 11 і д.).

Вся хиба ш. рецензента в тім, що він не старавсь добре вирозуміти, в яких деталях Шевченкової поеми я вбачаю вплив чужих поетів, а які вважаю можливим вияснити прямою обсервацією життя українського (хоч і ту треба замітити, що в початку поетичної діяльності Шевченка 1838—1843 живі вражіння України по десятилітнім майже небаченню України значно мусіли були збліднути, і в загалі вони стають далеко сьвіжіші, яркіші і багатші аж після 1843 р.). Впливу чужих поетів я шукав і мусів шукати в першій ряді в виробленню політичних, національних і суспільних ідей Шевченка, бо се певна річ, що ідеї такі ніякому генію з неба не спадають, і що з уст народу українського таких ідей Шевченко в ту пору не міг набратися.

Дивується далі ш. рецензент, чому вплив російської літератури я сьлідив тільки на однім Пушкінї, чому не мали впливу Козлов, найпаче Лермонтов, Рилєєв? На се відповім: а хто його знає, може й мали але я не найшов ніяких сьлідів. Про вплив Козлова на Шевченка часто було говорено (Куліш, Драгоманов, Петров), але такий пильний і докладний досьлідчик як Дашкевич не міг того впливу вистежити. Що до впливу Лермонтова, то в моїй студії про „Перебендю“ можна було взяти під розвагу тільки його вірш „Пророк“ (він свого часу був переведений і на нашу мову); та тільки клопіт, що „Перебендя“ друкований був 1840, а „Пророк“ Лермонтова написаний 1841. Що до Рилєєва, то він в ту пору, як починав писати Шевченко, був урядом заборонений і в літературі зовсім забутий; впливу його на Шевченка я ніде не міг добачити. Ще одна маленька подробиця. Ш. рецензент підозріває, що я мабуть не знав вірша Пушкінового „Пока не требуется поэта“, мов би то більш художественного і впливового, ніж його „Пророк“. Заміт подвійно невірний: вірш сей і далеко менше художественний (бо менше правдивий) і звайомий міні та

цітований мною стор. 51, 53; от ш. рецензент очевидно не знав, що вірш сей має заголовок „Поетъ“ і написаний був 1827 р.

Ш. рецензент бачить одну можливість, оминувши помилки мого розбору „Перебенді“, а се — маючи перед собою повну життєпис Шевченка, розібрати усї його твори, а не поодинокі. На се замічу ось що: Життєпис Шевченка так повної, що б вона сама вистарчила до розбору всіх творів Шевченка, ми не маємо і не будемо ніколи мати, життєпис така по просту не можлива, бо розбір творів поета насуває тисячі детальних питань, котрих біограф не може всіх обробити а нераз навіть і порушити. А по друге: хто не зуміє розібрати одного твору, той тим менше потрапить розібрати всі. Протинно, розбір усіх творів і вірна (для даного часу) їх оцінка можлива тільки на підставі спеціальних розборів поодиноких творів. Правда, кожний такий детальний розбір с конечности мусить бути троха односторонний, але се нічого не шкодить; той, хто розбірає всі твори на підставі таких детальних розборів, дуже легко простим порівнянням усуне всі такі односторонності.

Але ш. рецензенту мабуть іде о щось більшого. Він налягає на те, що б „стежити ті твори іншою системою“, с. є мабуть, іншим методом, методом, „так мовити, психологічно-соціальним.“ Дуже жаль, 1) що ш. рецензент не сказав, яким методом саме роблена моя студія, і в чім лежать хибноти того методу і 2) що треба розуміти під методом психологічно-соціальним. Грішний чоловік, я не можу ніяк догадатися, що се за метод. Приступаючи до оцінки твору літературного, я беру його поперед усього як факт духової історії даної суспільності, а відтак як факт індивідуальної історії даного письменника, т. є. стараюсь приложити до него метод історичний і психологічний. Вислідивши таким способом генезис, вагу і ідею даного твору, стараюсь поглянути на ті здобутки з становища наших сучасних змагань і потреб духових та культурних, запитую себе, що там находимо цінного, поучаючого і користного для нас, т. є. по просту, чи і о кілько даний автор і даний твір стоїть того, що б ми його читали, ним займалися, над ним думали і про него писали. Таким методом я розбирав „Перебендю“. Дуже буду вдячний ш. рецензенту, коли він повчить мене, в чім сей метод хибний і чого вимагає рекомендований ним метод психологічно-соціальний.

Іван Франко.

Лист Гната Онишкевича до Ол. Я. Конїського*).

Чернівці 15. (27.) Падолиста 1878.

Високоповажний Добродію!

Ви певно дивуетесь, чому я так довго на Ваше посліднє письмо не відписую, та може думаєте, що по мой Рускій Библіотеці вже й когут заіпав. Ні, Добродію! сїму инша причина, чому я так довго не

*) Оригінал сего листу, писаний фонетикою, прислав ред. Правди Вп. Ол. Конїський, за що тут прилюдно дякуємо. — Ред.

писав. В місяці Липню я заболів був дуже на очі, так що не міг нічого писати і нічого читати. Поздоровівши, я поїхав в Галичину до родини и там після змоги робив студія граматичні о діалекті над верхнім Бугом, а вернувши до Черновец, мусив добре потіти над відчитаними и не брався до нічого більше. — Оберестившись потроха, беру за перо и передовсім засилаю Вам мою щирю подяку за письмо, за поезіи Боровиковського та за обі біографіи, которых я не міг ні відкинути. Відтак доношу, що III. том Р. Б. хочу друкувати від Січня до Червня 1879 р. в 28 аркушах 8°. II. том вже вийшов давно и я Вам его вчера післав, але прошу, елиби Ви его по часі не отримали, донесіть мені, щоби я реклямавав. V. III. т. хочу помістити Боровиковского, Бодяньского, Шашкевича, Вагилевича и Гребінку, але того всего за мало; ще зміститься Кухаренко, Тополя, Кирило, Метлинський и Шереперя. Но без Вашої помочи, Добродію, я нічого не вдію. Єще не маю Боровиковського баєк, и у нас их не дістати; нема и біографіи та хотяби короткого погляду на всі твори Гребінки, бо чи чули Ви, що в цілій Галичині не можна дістати I. т. его творів, де повинна бути и біографія и погляд на твори. Кухаренка маю все, що є в Основі, але ще деє є друга часть Чорноморського побиту в Редакції Основі; я би радо ю надруковав, але до кого за нею писати? О Кирилі Тополя нічого-сінько не знаю. Метлинського маю 13 поезій в читанках, але я переконаний, що они так перекручені, — що й спуститися на них не можна. Про Шереперю також нічого не знаю. В отсій біді я є прозьбою до Вас, Добродію! Передовсім прошу о Квітчині: Ганнуся, Божі діти, Биль и Листи до любезних земляків; я хотівбим се все в однім випуску наперед видати; відтак о байки Боровиковського, о біографію Гребінки — ели можна дістати — о II. часть Чорноморського побиту, о твори Кирила Тополя, Метлинського, Шереперя и хотяйби найкоротшу звістку про біографію трьох послідніх. Правда, що я вимагаю від Вас дуже много праці; що-ж коли не можна собі инакше порадити; може би можна денещо друкованого позичити, а я би відписавши назад є подякою переслав. При сій нагоді звертаю Вашу увагу, що Р. Б. має бути підставою до моїх граматичних и діалектичних студій, длятого просивбим дуже, аби відпись відповідала у всім старшому виданю, щоб знати всі прикмети нарічєві. Хто тепер обняв місце редактора „Чтеній“ по Бодяньським? Я хотівби до нєго написати, та адресу не знаю. Єще смію Вас просити, постарайтєся для мене о пісні зібрані Головацким а видані Бодяньським; мені их дуже треба до одої розправи, а нічо о них не чути, гейби на віки пропали. Єли будете до мене писати — а маю надію, ще се небавом наступить, напишіть з ласки своєї, кілько стоїть повне виданє творів Максимовича в двох томах; я хочу собі спровадити. Повтараю ще раз мою прозьбу и в надії, що Ви, Добродію, не будете на мене гнівні за мою упертість, пригадуюсь ласкавій памяти и пишує щиро прихильним до Вас

Игн. Онішкевич.

Р. С. Данило Млака засилає Вам щирий поклін.

Лист В. Навроцького до В. Барвінського з Решова 16/1 1879*)

Милий Друге!

Так мені робота урядова мало часу лишає, що годі було навіть скорше відписати на Ваш лист з 5 с. м.

Я, розумієсь, рад би працювати також для Правди и буду пробувати; але я так вийшов из вирази в мисленю и писаню по руски, не моя то вина, але вина всеї можливої біді, яка мене від довшого часу переслідує и трохи не зовсім приголомшила, що беручись на ново до подібної роботи, я так як Ви з Правдою мушу зачинати, „ab ovo“ т. є. мушу зачинати річами не призначеними до друку а priori бо боюсь, щобим, обіцявши, не перерахувався з силами и часом. Я вже не одну роботу так розпочав, а потім покинув, бо або бракувало мені сили або витревалости або здібности докінчити, як то я давнійше и в загалі дуже був тяжкий в писаню, т. є. ніколи б нічого не написав так від руки без кількоразового розпочинання и мазання, з рідким хіба виньком, коли припадом натрапився предмет, котрий годився з моїми здібностями, оже особливо мені трудно такий предмет тепер вибрати; боюсь трати часу и через те такой найбільше час трачу. Біда власне, що маю неодну роботу розпочату, для котрої з упливом часу стратив єм майже зовсім змісл, або лучше по німецки Stimmung. Що до „Русинів в західній Галичині“, то робота тоді вже схиблена була задля браку матеріалів, на котрі рахуваєм вибираючи той, в порівнянню з тим, що маю власного, троха претенсiональний титул. Мігбим що найбільше списати кілька заміток з моїх подорожей по околиці Решова. Колибсьте мені були ласкаві позичити в бібліотеці Просвіти або де инде и прислати 1) Альбум на год 1860 (Дідицького), де єсть щось про „Лемків“ и 2) историю Зубрицького або Шараневича, то бим попробував з того, що знаю, зложити якусь цілость, хоч може в менчих рамках, аніж було для Альманаха обіцяне. „Про школи“ я вже давно хотів братись написати, але до обширнішого артикулу не маю тих матеріалів, які я мав в р. 1875, а здали би ся може для порівнянн; кожда бо робота статистична без порівнувань цифер, як сами знаєте, нічого не варта. Для того може тільки, хоч то вже троха анахронізм, здам рецензію з послідного справозданн Ради школьної, котре мені Романчук ще в осени надіслав.

Біда, що я ту не маю бібліотек публичних під рукою, так як от Ви, у котрих можна кожної хвилі щось ся зарадити. Для чого не пошукуєте кількох молодих людей (коли старші за лінивi) и не задасте їм якої роботи? Мені здаєсь, що охота би була, тільки власне нема ініціативи, а властиво може не знають ще вибрати тематику інтересного и такого, котрий вартий бути обговореним в Правді.

Між инчими п. пр. подались в посліднім Томі літ. Правди опис діяльности Загребської академії, хоч то річ для нас другорядного інтересу. Зробіт щось подібного з Краківевих академіов, а властиво подайте

*) Оригінал сего листу, що був власностю пок. В. Барвінського, десь затратився. Копія заховалася у п. Івана Франка. — Ред.

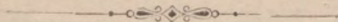
справоздане о річах з видань тої академії, котрі б руску публіку інтересували. В кождім майже виданю, так з минушого року (як о тім пересвідчитись можна з бібліографії поданої в Правді) як и з давнійших, є артикули дуже важні для рускої етнографії etc., котрі тільки тоді набрати можут правдивої вартости, як їх розбере яка руска газета, бо в виданнях крак. академії вони згинут на завсїгди без жадної користи для кого небудь.

Що не буде виходити газета політична, по мой думці (як я давнійше говорив) не шкода, а велика для нас користь; так зі взгляду на чистоту мови и потребу розвою житя літературного, так и з уваги на потребу ґрунтовної праці навит и в політиці. Коли Правда, наміст писати політичні програми без попередних студий и без научного мотивованя, подасть в кождім другім або третім Нрі політичний *essai* в густі заграничних місячників (*Revue des d. Mondes*: Клячко: „два канцлері“ або „Квестия орієнтальна“), то прислужиться дуже для розясненя нашого положеня и цілей, куди ми маємо обернутись з нашими симпатиями, надіями и прямованями. Теперішня в тім згляді неясність причиняєсь дуже до тої безнадійности а ео ірсо апатії, яка у нас тепер запанувала и з якої не можут нас вирвати мглісті фрази о якійсь політиці будучности, о котрій так широко и zarazом незрозуміло писав Танячкевич. По мой думці ми мусимо на політику реальнійше дивитись и ставляти програми, котрі можуть ще за наших часів зреалізуватись, и коли не виключно ними самими, то бодай з нашого помочою. Для того „славянська“ політика Танячкевича видаєсь мені зовсім до нічого, бо навит не єсть таким гарним идеалом, котрий би був здібним піднести нашого духа або збудити які небудь сильнійші бажання, щоби до того идеалу застосувати всі инчі наші народні роботи. Я рекомендую Вам новий керунок політики (а властиве відновлений з давнійших часів „Мети“), котрий не тільки був би дуже реальний, але що важнійше в тім згляді, мав би навит надію позискати одобрене Українців, як се знаю з уст такого Українця, о котрім би сего ніхто навить не припускав. Написав бим о тім студію, але раз що не чуюся в тім дуже здібним, по друге, що не маю відповідних жерел, по третє, що не сиджу серед рускої поспільности и не в такім центрі галицької політики, як Львів. Для того нарисую тільки з верха, лишаючи Вам осуджене, и після того, як суд випаде, дальший научний розвій тої гадки.

(Конець листу надрукуємо при іншій нагоді. — Ред.)

А написавши тільки, закінчаю, поздоровляю Вас сердечно

Навроцький.



Покажчик листів Тараса Шевченка*).

зложив Василь Січовик.

СКОРОЧЕННЯ: „Осн.“=Основа. „Русс. стар.“=Русская старина. „Жизнь и пр. Ш.“=М. К. Чалый. Жизнь и произведения Тараса Шевченка. Київ 1852. „Кіев. ст.“=Кіевская старина. „Моск. вѣд.“=Московскія Вѣдомости. „Прав.“=Правда. „По укр.“=По українськи. По моск.=По московськи.

Число порядков	День і місяць коли вислано	Місце з відки вислано	По яко- му лист писаний	До кого писа- ний (Адресат)	Де поміщено його по раз перший
1 8 4 2.					
1	26 марця	Петербург	По моск. і по укр.	Гр. Ст. Тарнов- ський	„Осн.“ 1862. Травень на стор. 4.
1 8 4 3.					
2	25 січня	Петербург	По укр.	Гр. Ст. Тарнов- ський	„Осн.“ 1862 Травень на стор. 5—6
1 8 4 7.					
3	1 лютого	Борзна	По укр.	М. Костомарів	„Русс. стар.“ 1875 рік Ч 5.
4	22 жовтня	Орская кріпость	По укр.	Лизогуб	„Жизнь и пр. Ш.“ на стор. 67—68
5	11 грудня	Орская кріпость	По укр.	Лизогуб	„Жизнь и пр. Ш.“ на стор. 68—69.
1 8 4 8.					
6	1 лютого	Орская кріпость	По укр.	Лизогуб	„Жизнь и пр. Ш.“ на стор. 69—71
7	7 марця	„	По укр.	Лизогуб	„Жизнь и пр. Ш.“ на стор. 71—72.
1 8 4 9.					
8	8 листопада	Оренбург	По укр.	Лизогуб	„Жизнь и пр. Ш.“ на стор. 75.
1 8 5 2.					
9	1 липця	Новопе- тровское укрѣпленіє	По моск.	Сем. Степ. Гу- лак-Артемов- ський	„Осн.“ 1862 Червень (Юнь)
10	16 липця	Новопетров- ское укрѣп	По моск.	А. І. Козачков- ський	„Осн.“ 1862. Квітень на стор. 18—20.
1 8 5 3.					
11	перед 20 мая	Новопетров- ское укрѣп.	По моск.	Бронислав Залеский	„Кіев ст.“ 1883 Січень на стор. 165.
12	20 мая	Новопетров- ское укрѣп.	По моск.	Бронислав Залеский	„Кіев ст.“ 1883 Січень на стор. 167.
13	30 червця	Новопетров- ское укрѣп.	По моск.	А. І. Козачков- ський	„Осн.“ 1862. Квітень на стор. 20—21.
14	15 липця	Новопе- тровское укрѣпленіє	По моск.	Сем. Степ. Гу- лак Артемов- ський	„Осн.“ 1862 Червень

NB! Де не було в листі означеної місцевости, з котрої письмо вислано, або не подано дати, там старався сам поставити одно і друге, даючи одна-кож мої догадки в клямри ! !

*) Див. V. вип. „Правди“ стор. 371.

Число порядков	День і місяць коли вислано	Місце з відки вислано	По яко- му лист писаний	До кого писа- ний (Адресат.)	Де поміщено його по раз перший
-------------------	----------------------------------	-----------------------------	-------------------------------	---------------------------------	-----------------------------------

1854.

15	? січня	Новопетровское укрьпленіє	По моск.	Бронислав Залеский	„Кіев. ста“ 1883 Січень на стор. 168.
16	1 цвітня	Новопетровское укрьпленіє	По укр.	Я. Г. Кухаренко	„Осн.“ 1861. Жовтень (Октябрь) на стор. 3—5.
17	10 і 16 цвітн. (один лист).	Новопетровское укрьпленіє	По укр.	Я. Г. Кухаренко	„Осн.“ 1861 Жовтень на ст. 5—7.
18	10 цвітня	Новопетровское укрьпленіє	По моск.	Бронислав Залеский	„Кіев. ст.“ 1883. Марець на ст. 620—622.
19	6 червця	Новопетровское укрьпленіє	По моск.	Бронислав Залеский	„Кіев. ст.“ 1883 Січень на стор. 170.
20	9 жовтня	Новопетровское укрьпленіє	По моск.	Бронислав Залеский	„Кіев. ст.“ 1883. Січень на стор. 172—176.
21	8 падолиста	Новопетровское укрьпленіє	По моск.	Бронислав Залеский	„Кіев. ст.“ 1883. Марець на стор. 611.

1855.

22	10 лютого	Новопетровское укрьпленіє	По моск.	Бронислав Залеский	„Кіев. ст.“ 1883. Марець на ст. 612
23	21 цвітня [1855?]	Новопетровское укрьпленіє	По моск.	Бронислав Залеский	„Кіев. ст.“ 1883. Марець стор. 617.
24	20 мая	Новопетровское укрьпленіє	По моск.	Никола Осип. О(сипов)	„Моск. вѣд.“ 1822. Ч. 45.
25	25 вересня	Новопетровское укрьпленіє	По моск.	Бронислав Залеский	„Кіев. ст.“ 1883. Марець ст. 614.

1856.

26	22. цвітня	Новопетровское укрьпленіє	По моск.	Настаз. Ів. Толстой	„Русс. ст.“ 1877. Жовтень
27	10 червця	Новопетровское укрьпленіє	По моск.	Бронислав Залеский	„Кіев. ст.“ 1883. Марець стор. 619.
28	8 жовтня	Новопетровское укрьп.	По укр.	М. М. Лазаревський	„Осн.“ 1862. Березиль на ст. 3—4.
29	8 падолиста	Новопетровское укрьп.	По моск.	Бронислав Залеский	„Кіев. ст.“ 1883. Цвітень на ст. 853
30	8 грудня	Новопетровское укрьп.	По укр.	М. М. Лазаревський	„Осн.“ 1862. Березиль на стор. 4—5
31	без дати	Новопетровское укрьп.	По моск.	Бронислав Залеский	„Кіев. ст.“ 1883 Цвітень на стор. 856.
32	без дати здесь під осінь	Новопетровское укрьп.	По укр.	С. С. Гулак-Артемовський	„Кіев. ст.“ 1883. Лютий на стор. 404

Число порядков	День і місяць коли вислано	Місце з відки вислано	По яко- му лист писаний	До кого писа- ний (Адресат.)	Де поміщено його по раз перший
1857.					
33	9 січня	Новопетров- ское укрѣп.	По моск.	Граф. Настазія Ів. Толстой	„Русс. стар.“ 1887. Октябрь (Жовтень)
34	10 лютого } друга ча- стина 15 л.	Новопетров- ское укрѣп.	По моск.	Бронислав Залеский	„Кіев ста“ 1883. Цвітень стор. 868.
35	6 цвітня	Новопе- тровское укрѣпленіє	По моск.	Зигмунд Сіраковський	„Оси.“ 1862. Травень стор. 6.
36	6 цвв. (1857?)	Новопе- тровское укрѣпленіє	По моск.	А. П.	„Оси.“ 1862. Травень стор. 7.
37	22 цвітня	Новопетров- ское укрѣп.	По укр.	А. Г. Куха- ренко	„Оси.“ 1861 Жовтень (Октябрь) на стр. 7—9
38	22 цвітня	Новопе- тровское укрѣпленіє	По укр.	А. Н. Маркевич	„Оси.“ 1861 Травень стор. 8.
39	20 мая	Новопетров- ское укрѣп.	По укр.	М. М. Лазарев- ський	„Оси.“ 1862 Березіль на стор. 8—9
40	3 червця	Новопетров- ское укрѣп.	По укр.	Я. Г. Куха- ренко	„Оси.“ 1861 Жовтень (Октябрь) на стор. 9—10.
41	30 червця	Новопетров- ское укрѣп.	По укр. а в части по моск.	М. М. Лаза- ревський	„Оси.“ 1862 Березіль стор. 9.
42	1 липця	Новопетров- ское укрѣп.	По укр.	М. М. Лазарев- ський	„Оси.“ 1862 Березіль стор. 10—11.
43	10 серпня	Астрахань	По моск.	Бронислав Залеский	„Кіев. ст. 1883 Цвітень стор. 865.
44	14 серпня	Астрахань	По укр.	М. М. Лазарев- ський	„Оси.“ 1862 Березіль стор. 11
45	15 серпня	Астрахань	По укр.	Я. Г. Куха- ренко	„Оси.“ 1861 Жовтень (Октябрь) стор. 10—11
46	8 жовтня	Нижній Новгород	По моск. а в части і по укр.	М. М. Лазарев- ський	„Оси.“ 1862 Березіль стор. 12.
47	19 жовтня	Нижній Новгород	По укр.	М. М. Лазарев- ський	„Оси.“ 1862 Березіль стор. 13.
48	12 падолиста	Нижній Новгород	По укр.	М. С. Щепкин	„Оси.“ 1861. Жовтень (Октябрь) стор. 12—13.
49	12 падолиста	Нижній Новгород	По моск.	Граф. Настазія Ів. Толстой	„Русс. ст.“ 1877. Октябрь (Жовтень).
50	18 падолист.	Нижній Новгород	По укр.	М. С. Щепкин	„Оси.“ 1861 Жовтень (Октябрь) стор. 14—15.
51	5 грудня	Нижній Новгород	По укр.	П. А. Куліш	„Оси.“ 1862 Травень стор. 9—10.
52	5 грудня	Нижній Новгород	По укр.	М. С. Щепкин	„Оси.“ 1861 Жовтень (Октябрь) стор. 15.
53	23 грудня	Нижній Новгород	По моск.	Никола Осип. Осипов	„Моск. вѣд.“ 1862 Ч. 45.
54	без дати	без місце- вости	По моск.	А. П.	„Оси.“ 1862. Травень стор. 7.

Число порядков.	День і місяць коли вистано	Місце з відки вистано	По яко- му лист писаний	До кого писа- ний (Адресат)	Де поміщено його по раз перший
--------------------	----------------------------------	-----------------------------	-------------------------------	--------------------------------	-----------------------------------

1858.

55	2 січня	Нижній Новгород	По моск	Граф. Настазія Ів. Толстой	"Русс. стар." 1887. Октябрь (Жовтень)
56	4 січня	Нижній Новгород	По укр	М. М. Лазаревський	"Оси." 1862 Березиль на стор. 15.
57	4 січня	Нижній Новгород	По укр.	П. А. Куліш	Оси." 1862. Травень стор. 11.
58	21 січня	Нижній Новгород	По укр.	М. М. Лазаревський	"Оси." 1862 Березиль стор. 16.
59	26 січня	Нижній Новгород	По укр.	П. А. Куліш	"Оси." 1862 Травень стор. 12—13.
60	3 лютого	Нижній Новгород	По укр.	М. С. Щепкин	"Оси." 1861 Жовтень (Октябрь) стор. 15—16
61	10 лютого	Нижній Новгород	По укр	Мих. Максимович	"Кіев. ст. 1885. Лютий стор. 334.
62	22 лютого	Нижній Новгород	По укр	М. М. Лазаревський	"Оси." 1861 Березиль стор. 16—17
63	25 лютого	Нижній Новгород	По укр.	М. М. Лазаревський	"Оси." 1862 Березиль стор. 17.
64	5 марця	Нижній Новгород	По моск.	Граф. Настазія Ів. Толстой	"Русс. ст." 1877. Октябрь (Жовтень).
65	12 марця	Москва	По укр.	М. М. Лазаревський	"Оси." 1862 Березиль стор. 17—18.
66	19/21 марця	Москва	По укр.	М. М. Лазаревський	"Оси." 1862 Березиль стор. 18.
67	15 падолист. (Петербург)		По укр.	М. С. Щепкин	"Оси." 1861 Жовтень (Октябрь) стор. 16.
68	22 падолист. (Петербург)		По укр.	Марія В. Максимовичева	Кіев. ст. " 1885. Лютий ст. 335—336.
69	без дати і без місця		По укр	Я. Г. Кухаренко	"Оси." 1861. Жовтень Октябрь) стор. 11—12

1859.

70	25 марця	Петербург	По укр.	Марія В. Максимовичева	"Кіев. ст. 1885. Лютий на стор. 336 337.
	8 мая друга часть				
	10 мая				
71	третья часть 13 мая четверта часть 20 мая	[3 України]	По моск.	Бронислав Залеский	
72	10 мая	[3 України]	По укр.	Марія Макси- мовичева	"Кіев. ст." 1885. Лютий на стор. 337—338.
73	10 липця	Межиріч	По укр.	М. М. Лазаревський	"Оси." 1862 Березиль стор. 18—19.
74	13 липця	[3 України]	По укр.	Вартол. Шевченко	"Прав." 1875. стор. 925.
75	20 серпня	Прилуки	По укр.	Вартол. Шевченко	"Прав." 1875 стор. 925—926.
76	10 вересня	Петербург	По укр.	Вартол. Шевченко	"Прав." 1875. стор. 926—927.
77	28 вересня	Петербург	По укр.	Вас. Вас. Тарновський (старший)	Кіев. ст. " 1883. Лютий стор. 406.

Число порядков	День і місяць коли вислано	Місце з відки вислано	По яко- му лист писаний	До кого писа- ний (Адресат.)	Де поміщено його по раз перший
78	22 жовтня	Петербург	По укр.	Надежда Вас Тарновська	"Кіев. ст." 1883. Лютий ст. 407.
79	2 падолиста	Петербург	По укр.	Вартол. Шевченко	"Прав. 1875. на стор. 921—928.
80	7 грудня	Петербург	По укр.	Вартол. Шевченко	"Прав." 1875. на стор. 928—929.
1 8 6 0.					
81	12 січня	Петербург	По укр.	Вартол. Шевченко	"Прав." 1875 на стор. 928—929.
82	1 лютого	Петербург	По укр.	Вартол. Шавченко	"Прав." 1875 на стор. 929.
83	1—18 лют.	Петербург	По укр.	Вартол. Шевченко	"Прав." 1875 на стор. 929.
84	18 лютого	Петербург	По укр.	Вартол. Шевченко	"Прав." 1875 на стор 929—930.
85	23 марця	Петербург	По укр.	Вартол. Шевченко	"Прав." 1875 на стор. 930.
86	28 марця	Петербург	По укр.	Вартол. Шевченко	"Прав." 1875 на стор. 966—967
87	15 мая	Петербург	По укр.	Вартол. Шевченко	"Прав." 1875 на стор. 967.
88	25 мая	Петербург	По укр.	Марко Вовчок	"Прав." 1875 на стор. 574.
89	29 червця	Петербург	По укр.	Вартол. Шевченко	"Прав." 1875 на стор 967—968.
90	1 липця	Петербург	По укр.	Вартол. Шевченко	"Прав." 1875 на стор. 968.
91	29 липця	Петербург	По укр.	Вартол. Шевченко	"Прав." 1875 на стор. 968—969.
92	30 липця	Петербург	По укр.	А. Я. Макарів	"Жизнь и пр." Т. III. на стор. 163.
93	7 серпня	Петербург	По моск.	Василь Вас. Тарновський (молодший)	"Кіев. ст." 1883. Лютий стор. 407.
94	22 серпня	Петербург	По укр.	Вартол. Шевченко	"Прав." 1875 стор. 969.
95	25 серпня	Петербург	По укр.	Вартол. Шевченко	"Прав." 1875 стор. 970.
96	5 вересня	Петербург	По укр.	А. Я. Макарів	"Жизнь и пр. III." стор. 168.
97	5 жовтня	Петербург	По укр.	Вартол. Шевченко	"Прав." 1875. стор. 970—971.
98	31 жовтня	Петербург	По укр.	А. Я. Макарів	"Жизнь и пр III " стор. 170.
99	5 падолиста	Петербург	По укр.	А. Я. Макарів	"Жизнь и пр III." стор. 170.
100	9 падолиста	Петербург	По укр.	А. Я. Макарів	"Жизнь и пр. III." на стор. 170.
101	2 грудня	Петербург	По укр.	Вартол. Шевченко	"Правда" 1875. стор. 971.
102	23 грудня	Петербург	По укр.	Вартол. Шевченко	"Прав." 1875. стор. 971.
103	23 грудня	Петербург	По моск. і по укр.	Яків Вас. Тар- новський	"Кіев ст 1883. Лютий стор. 407.
104	без дати	Петербург	По укр.	М. К. Чалий	"Жизнь и пр. III." на стор. 180—181.

Число порядков	День і місяць коли вистано	Місце з відки вистано	По яко- му лист писаний	До кого писа- ний (Адресат.)	Де поміщено його по раз перший
-------------------	----------------------------------	-----------------------------	-------------------------------	---------------------------------	-----------------------------------

1861.

105	22 січня	Петербург	По укр.	Вартол. Шевченко	„Прав.“ 1875. стор. 971—972.
106	29 січня	Петербург	По укр.	Вартол. Шевченко	„Прав.“ 1875. стор. 972.
107	16 лютого	Петербург	По моск.	В. В. Тарков- ський (молод.)	„Кіев. ст.“ 1883. Лю- тий стор. 408.
108	24 лютого	Петербург	По моск.	Іван Мик. Та- волга Мо- крицький	„Жизнь и пр. Ш.“ Стор. 184 а оригінал „Кіев. стар. 1885 Март ст.“ 527.

СУЧАСНА ХРОНІКА.

(Святкування роковин Шевченкових. — Роковини 25-літні руського народного театру. — Збори філій „Просвіти“ в Станіславі і Коломиї. Збори тов. ім. Шевченка і „Руської Бесіди“ у Львові. — Часопис правничий. — Віче академіків. — Руський комітет виборчий).

У другій половині марця і першій цвітіння н. ст. святкували Русини австрійські у Відні, Кракові, Львові, Станіславі, Стрию, Бережанах, Терехові, Чернівцях, а навіть по деяких містечках та сільських читальнях 75-літні роковини народження безсмертного Кобзаря України-Русі. Роковини Тарасові стали у нас справді всенародним святом, у котрім бере участь не тільки інтелігенція руська, але й наше міщанство та селянство. Шевченкова пісня лунає від Прута. Черемоша аж понад береги Висли та синього Дунаю і будить що раз ширші маси Русинів до національної свідомості а між сусідами, що живуть поруч з Русинами, єднає що раз більше пошани для руської мови і пісні. Можна б лише бажати, що би „Кобзарь“ Т. Шевченка, ся дорога спадщина українсько-руського генія — стала спільним добром кожної руської хати і маємо надію, що товариство „Просвіта“ небагом переведе в життя піднесу гадку дешевого видання Шевченкового „Кобзаря“ для селян і міщан.

Серед того торжественного святкування роковин Тарасових обходив руський народний театр 25-літній ювілей свого існування виставою мелодрами Маруся. Виставу саму попередив прольот, написаний і виголошений п. Колесою, симфонія пок. Вербицького, виконана оркестрою і кантата прот. Вахнянина, відспівана хором руського театру. Милою овацією було відтак виступлення депутації польського театру, котра, виявивши свої бажання дирекції руської сцени, вручила їй на спомина гарний альбом.

Поминувши деякі похибки, вийшла вистава „Марусі“ добре, а публіка, майже виключно руська, численною участю і грімкими оплес-

ками та частим викликуванням артистів, нагородила щирий їх труд. Одно тільки пригнобляло усіх учасників сего торжества ювілейного, а іменно, що святкування 25-літнього ювілею руського народного театру відбулося в чужій позиченій хаті. „Русско-народный институт“, як звичайно титулує себе „Народный Дом“, не зволив на таке свято відступити своєї салі, хоча при всякій нагоді, чи приїде який чужинець співак чи музик, чи привезе хто який образ, або хоче хто виправити який „вечер танцевальный“ — ніколи не відмовить салі — тільки для руського театру немає там місця. Ся іменно обставина спонукала при нагоді святкування ювілею театрального народовців львівських приспінити зреалізоване давніше вже піднятої гадки, що би у Львові поставити „свою хату“, в котрій містились би усі народні руські товариства і театр. Окрімний комітет має се перевести в життя.

С початком цвітня н. ст. відбулися загальні збори тов. ім. Шевченка і „Руської Бесіди“ львівської. Про ті збори поговоримо в VIII. випуску „Правди“, позаяк виділи сих товариств подали або доволі недокладні справоздання або так пізно, що ми не могли про них вже ширше написати в сім випуску. Нотуємо на разі тільки те, що збори тов. ім. Шевченка ухвалили скликати надзвичайні збори, котрі мають порішити справу реформи товариства, а також видати повне видання „Кобзаря“ Т. Шевченка.

Філії товариства „Просвіта“ в Станіславі і Коломиї відбули також загальні збори, а рівночасно нараджувались Покутські патріоти над тим, як би вже раз поставити на давніше закупленім ґрунті при улиці Шевченка в Коломиї „Руський Народний Дім“. Щедра жертволюбність патріотів Покутських подає надію, що за приводом Черновецьких Русинів і Коломийські будуть мати „свою хату“. Хто знає, кільки то стрічає перепон, вимагає труду і кошту, коли в провінціо-нальнім місті треба умістити яке руське народне товариство, скликати віче, устроїти вечери або які інші збори руські, той признає велику вагу тому змаганню нашої інтелігенції міської, що би по знач-нійших містах мати „свою хату“ яко осередок і огнище руського народного життя. Се змагання отже заслугує як найщедрішої підмоги наших земляків.

На ниві літературно науковій виступають прояви, що свідчать про живішу рухливість нашої інтелігенції. Клубок фахових правників у Львові став видавати „Часопись правничу“, місячник для теорії і практики с 1 н. ст. цвітня (Пренумерата річна 3 р., для Росії 4 рублі). Яко видавці підписані Др. К. Левіцький, Др. А. Горбачевський і Др. Е. Олесницький. (Редакція ул. Корняків н-р 1.)

Пооява фахової часописі правничої показує, що наша інтелігенція почуває потребу фахової роботи і на тім полі і певно причиниться до сконсолідовання і організації руських правників задля наукової роботи. Та безперечно більшу вагу мала б така робота, коли б руські правники зорганізували окрему секцію при товаристві ім. Шевченка і виступили перед науковим світом не яко приватний кружок, а яко вітка наукового товариства. Поручаючи як найгорячіше се видання руській публіці, осміляємося тут висказати бажання, що б наші фахові правники звернули у своїх досльдах бачність і на руське правдавство.

Віче академічне (студентів львівського університету, політехніки, школи лісної і ветеринарської та Дублянської школи агрономічної), що відбулося 9 і 10 п. ст. марця, єсть безперечно ознакою життя студентського, що пручається проти стісняючих його розпоряджень поліційних. Віче, в котрім взяло участь більш 500 студентів, радило про деякі вельми важні і живі справи, хоча дещо не належало до компетенції студентів. Такі віча могли б мати велику вагу задля наукового пригноблення і організації молодежи до будущего життя суспільного. Однак віче дало приватися приводом малярських студентів і після віча пішли всякі демонстрації, котрі повазі віча вельми пошкодили і дали ретроградним сферам скувати с того оружжя проти самої молодежи. „Winna tu być zachowana ścisła oględność — zapal może tu przybrać cechy próżności, a śmieszność koguciego tonu i nam uwłacza i nieprzyjajne żywioły nie omieszkają jej wyzyskać przeciw nam samym,“ скажемо словами академічного органу „Ognisko“.

Через два місяці мають відбутися соймові вибори, а руський комітет виборовий ледви що зложився у великий тиждень. До його війшли послі: Бережницький, Романчук, Др. Антонець, Охримович Лінинський і Січинський, та по 7 мужів довірія з обох партій україно-і руссофільської і двох заступників митрополіти. Головою пос. Бережницький а його заступниками Др. Ол. Огоновський і Б. Дідицький. Заступники Русської Ради, почувавши не так числову яке моральну перевагу, силкувались проволочи цілу акцію, а відтак звалити вину „роздору“ на народовців і виступити за абстиненцією. Однак такт і витревалість проф. Романчука змусили їх капітулювати. Чи ся спілка буде тревала не можна на певно сказати. Однак здається, що скоро тільки народовці виступлять з ясною програмою (а се повинні вчинити), тоді руссофільські члени, котрих інспірує „Червоная Русь“ що не соромилась виступити явно проти закладам руських шкіл, зірвуть звязок. Та небавом побачимо!

ОПОВІЩЕННЯ РЕДАКЦІЇ.

Накладом редакції „Правди“ вийшли :

1. **Пропаші**, повість Нечуя, ціна 15 кр. а. в.
2. **Казка про Правду та Кривду** П. Мирного
ціна 10 кр.
3. **Княгиня** повість Т. Шевченка (переклад Перебенді)
ціна 15 кр.

Хто замовляє всі три книжечки, зволить надіслати опріч поданої ціни 5 кр. на поштову пересилку. Позаяк наклад невеликий, просимо поспішити з замовленнями.

Хто зложив або зложить **до половини мая** що найменше піврічну пренумерату на „Правду“, дістане яко премію дві гарно виконані картини великої 8^о.

1. **Верещагіна**: Тарас Шевченко в домовині.
2. **Сластёна**: Могила Т. Шевченка біля Канева в теперішньому виді.

На пересилку рекомендовану треба додати 20 кр. а. в.

З VII випуском починаємо другий піврік нашого видавництва. Редакція „Правди“ дбала після найліпшої спроможності прямувати до витиченої собі мети і піклуватиметься, далше і ширше розвивати нашу національну програму українсько-руську, не зважаючи на ніякі перепони та інтриги наших противників навиклих до байдужості та сонної дрімоти, котрим „Правда“ солію в очі. Просимо тому усіх пренумерантів, котрим пренумерата скінчилася, відновити її, а тих, що наш вістник замовили, надіслати як найскорше належитість, бо ми не користуємось ніяким кредитом і мусимо все платити готівкою. Новоприступаючі пренумеранти зовлять заявити, від якого випуска пренумерують. Можна ще дістати усі випуски почавши від I-го. Однак с I—III випуска лишилось вже небагато.

Вже вийшов I. II. і III. том найзнаменитшої монографії
славнозвісного історика

Миколи Костомарова

БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ.

(яко IX, X і XI т. Руської Історичної Бібліотеки).

Том IV і останній друкується і вийде в маю с. р.

Передплата на ціле діло в IV томах 5 р. с пересилкою
franco (в оправі в англійське полотно с золоченим вписком
6 р. 20 кр. с пересилкою рекомендованою. Ся монографія Косто-
марова повинна бути настільною книгою кожної руської хати.

Пренумерату можна надсилати і ратами після власної
деклярації під адресою :

ОЛЕКСАНДЕР БАРВІНСЬКИЙ,

професор учительської семінарії у Львові

ул. Личаківська Нр. 7.